

2021. 1.

NEGYVENKILENCEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Fekete István, a cserkészek dobosa, Kaposvár, 1914
(Fekete István Múzeum, Dombóvár)

(A *Somogy*) „Egy folyóirat, amely Somogyországé, legalábbis annak kellene, hogy legyen. Hogy elmondhassuk, nincs olyan települése ennek a megyének, amelynek könyvtárába, művelődési házába vagy iskolájába nem jut el egy-egy előfizetői példány. Elmondhatjuk-e ezt most? Sajnos nem. S változik-e, változhat-e a jövőben a folyóirat helyzete? Igen, ha akarjuk! Ha úgy gondoljuk valamennyien, somogyiak, fontos nekünk, hogy az immáron 115 esztendőes irodalmi és művészeti társaság folyóirata továbbra is betöltse a kultúra közvetítő szerepét. De akkor tennünk kell érte. Előfizetni – magam nyolc példány erejéig ezt teszem –, ajándékozni, megvásárolni, és ami a legfontosabb: olvasni és olvastatni. Ha így teszünk, akkor továbbra is lesz *Somogy*, és a következő esztendőben ismét megírhatom az Olvasóinkhoz szóló üzenetemet. Az azt jelenti majd, e sorok 2020-ban megértésre találtak, és visszatekintve majd a '20-as esztendőre, azt mondhatom: volt értelme az üzenetnek, érdemes volt.”

A hosszú idézet a *Somogy* folyóirat 2020. évi 1. számában olvasható, az Olvasókhöz szóló üzenetem utolsó része. Amikor a fenti sorokat írtam, bizakodtam, kértem, javasoltam és ajánlottam.

Ezt teszem most is, mivel örök optimistának tartom magam – úgy vélem, feljogosít erre az optimizmusra az a 226 nap, amelyet a 2019. április 1-je és 2019. november 12-e között kórházban töltöttem, és ezen idő alatt négyszer hoztak vissza az életbe – és bízom abban, hogy a *Somogy* nemcsak a szerkesztőség munkatársainak, a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság tagjainak fontos, de mindazoknak is, akik szerint a kultúrának napjainkban is van jelentősége.

Szerencsére számosan vannak ilyenek, akik – ha a többségük nem is somogyi vagy somogyi kötődésű – úgy vélik, szükség van erre a folyóiraatra (is). Ők úgy gondolják – a folyóirat számaiban megjelent írásokat olvasva, a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság erőfeszítését látva –, hogy a *Somogy* ott kell, hogy legyen a magyar kulturális folyóiratok sorában.

Ahhoz, hogy ez így is legyen, az érdeklődő olvasók mellett támogatásra is szükség van. Támogatás nélkül nincs ma kultúra Magyarországon. És Somogyországban sem. S van-e támogatás? Mondjuk így – akad. A Nemzeti Kulturális Alapnál, az emberi erőforrások miniszterénél és a közjogi méltóságoknál 2014 óta minden esetben meghallgatást nyertek a megkereséseink. A magyar kultúra legnagyobb mecénása, az NKA, illetve a jelzett „tisztviselők” betöltői úgy vélték, fontos folyóirat a *Somogy*, és támogatták azt.

De vajon így vélik-e ezt a szűkebb pátriánkban is? Ha arra gondolok, hogy az évente megírt „adományt kérő leveleimnek” van-e érdemi hatása: akkor azt kell mondanom: nem igazán. Pedig többnyire nem javaslok mást, mint azt, hogy minden megyei település iskolájába, művelődési házába, könyvtárába jusson el egy-egy példánya a *Somogy*nak. Ha minden település éves költségvetésébe beállítanak az előfizetési díjat – 1600 forint/év – vagy az adott választókerület mindenkori országgyűlési képviselője előfizetne a választókerületében lévő településeknek egy-egy példányt – éves szinten ez talán megközelítené a 80–100 ezer forintot – máris előbbre

járnánk. S hogy előbbre jutunk-e ebben a kérdésben? Remélem, ahogy reméltem az elmúlt esztendőben, mert a töretlen optimizmus és a hit sok mindenben átsegíthet bennünket.

Akik úgy érzik, hogy ez a „felhívás” a szívükhöz közel áll, azoknak jelzem, hogy kiknek a számára ne fizessenek elő, mert azt én már megtettem: Koppányvölgye Idősek Otthona (Törökkoppány), Községi Könyvtár (Törökkoppány), Törökkoppányi Általános Iskola és Alapfokú Művészeti Iskola (Törökkoppány), Kaposvári Munkácsy Mihály Gimnázium (Kaposvár), Eötvös József Collegium (Budapest), Károli Gáspár Református Egyetem (Budapest), Szakály Sándor (Budapest) és Huszka Imre (Kaposvár). Utóbbinak azért, immár évek óta, hogy gond nélkül foglalkozhasson – igaz, az utóbbi időkben csak alkalmanként és elvétve teszi – a *Somogy* és a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság kritizálásával, valamint szerény személyemmel, a tőle megszokott „úri stílusban, pontosan és hitelesen” – igaz, a „hitelesség és a pontosság” néha csorbát szenved. Az „úri stílus” pedig... végül is nézőpont kérdése.

Szakály Sándor,

A BERZSENYI DÁNIEL IRODALMI
ÉS MŰVÉSZETI TÁRSASÁG ELNÖKE

*Csoportkép a kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat
Kuruc rajának zászlószentelésekor, 1927 novemberében*

*Satírozva**(Emberpiacon permet)*

1.

amikor a
 hívatlanul
 beözönlő
 vendégsereg
 fölszabadít-
 ja önmagát
 vendéglátó-
 inak szíves
 hosszú elnyo-
 mása alól

2.

azok ott
 és ezek itt
 gyülevész
 hordák között
 ingázol
 kenyértörést
 otthont és
 itthont
 belepő penész
 zöldjénél morgod:

a rész is egész

3.

jövőképes jelmezben
 önkéntes számkivetés
 tépi száz s a szegénység
 amely hazaédesget

satírozom – kelletlen
 merénylő – a kiveszés
 szürke szemerkélését:
 emberpiacon permet

ahhoz hogy az egy nyelven
 beszélők ennyien és
 ennyire félreértsék
 egymást – TRIANON kellett

Szent-Györgyi Albert és a szegedi városvezetés küzdelmei befogadott egyetemük sértetlenségéért

Bevezetés

Ismeretes, hogy Szent-Györgyi Albert külföldről való hazajövele Klebelsberg tudatos tudományépítő tevékenységének volt köszönhető, hiszen Magyary Zoltán segítségével a kultuszminiszter csábította haza a Cambridge-ben már sikeres karriert befutott, szakmai körökben jól ismert Szent-Györgyi Albertet. Azután úgy adódott, hogy a fiatal kutató éppen egy magyar zöldségben, a paprikában találta meg azt az anyagot, amit korábban számtalan forrásban, kivonható formában, hiába keresett. A C vitamin szegedi felfedezése vezetett Klebelsberg kultúrpolitikájának és a Horthy-korszaknak egyik legnagyobb nemzetközi tudományos elismeréséhez: a Nobel-díjhoz, 1937-ben. Tágabb értelemben tehát tekinthetjük úgy, hogy a magyar Nobel-díj is egy Trianon utáni következmény, aminek kutatása is nagyon érdekes. Jelen munkánkban azonban a már Szegeden otthonra lelt természettudósunk az a közéleti szereplésével szeretnék foglalkozni, amit a Trianon utáni körülmények között, mint egyetemi tanár vállalt fel. Ezt a munkát egyrészt a közéleti problémák iránti elhivatottságból végezte, másrészt mert a felsőoktatás – benne a kutatás helyzete, céljai – mindig is a szívügye volt Szent-Györgyinek.

Két esetben tevéleges szerepe is volt abban, hogy a szegedi egyetem továbbra is fennmaradhatott, illetve abban, hogy – bár behatárolt körülmények között, de – működni tudott. Az első időszak a gazdasági válság hatásaként kialakuló pénzügyi megvonásokat eredményező 30-as évek volt, a második pedig az 1940/41-es tanév, amikor az újonnan megalakult Horthy Miklós Tudományegyetem hivatalosan megválasztott rektoraként dolgozott. Jelen munkámban a Nobel-díjas tudósunk e kevéssé ismert, 30-as évekbeli, Szeged város vezetésével párhuzamosan folyó közéleti működését tárom fel.

Gazdasági nehézségek, restriktív intézkedések

Az 1930-as évek gazdasági nehézségei idővel a felsőoktatásra is kihatottak, és ez a költségvetési támogatások csökkentésében jelentkezett. Már az 1929-es költségvetésben voltak egyensúlyi zavarok. Ezt a következő költségvetési év kiadásainak 5%-os apasztásával igyekeztek kiküszöbölni. 1931-re a világgazdasági válság elmélyülése a közép-európai országokban pénzügyi csőddel fenyegetett, hazánkban végül Bethlen István kormányának lemondását is eredményezte. Sajnos a gazdasági világválság hatásának kompenzálása ennek ellenére is szükséges maradt, ami újabb restriktív intézkedések bevezetését tette szükségessé.

A probléma megoldása érdekében véleményezési és javaslattevési hatáskörrel 33 tagú országos bizottságot hoztak létre a képviselőház 22, a felsőház 11 tagjából.

(PÜSKI 2015, 110.) A testület javaslatára a dologi költségek apasztása mellett a tisztviselői fizetéseket is csökkentették. A minisztériumok képviselőiből további 6 fős albizottságot hoztak létre. E bizottság az egyetemek esetében az 1931/32-es költségvetési évben 6–10%-os dologi költségcsökkentésről, az átmeneti kiadások 10%-os csökkentéséről, míg a természettudományi kutatások támogatásának 28,6%-os csökkentéséről határozott. A Népszövetség pénzügyi bizottsága, az ún. Tyler-bizottság az állami kiadások további csökkentését tartotta szükségesnek. (LADÁNYI 2002, 9–19.) Mivel a dologi kiadásokat már nem lehetett csökkenteni, a személyi kiadások további visszavágásához folyamodtak: az egyetemi tanárok fizetését 6, az egyéb státuszú oktatókét 5%-kal csökkentették. Emellett csökkentették létszámukat is, ahogy a segédtan személyzetét is, sőt ez utóbbiakat alacsonyabb fizetési osztályba sorolták. Megállapítottak egy ún. „normálstátuszt”, ami az 1929/30. évi állapotnak 10%-kal csökkentett létszáma volt. Ennek a létszámnak az elérésére folyamatos csökkentéssel 6 évet irányoztak elő.

1932 tavaszán a következő évi állami költségvetés tervezetében jelentősen lecsökkentették a szegedi egyetem fenntartási költségeit. Ennek következményeként mintegy 30–35 adjunktusi, tanársegédi vagy gyakornoki állás került veszélybe. Szent-Györgyi azonnal stratégiai megoldást javasolt: az egyetemi dolgozói értekezleten az ő indítványára tanársegédi kamarát hoztak létre, amelynek elnöke Veress Elemér rektor, ügyvezető elnöke pedig Szent-Györgyi Albert lett. (*Délmagyarország* [a továbbiakban *DélMo*] 1932. május 8., 5.)

Fokozódó diákzavargások

Az egyetemek békéjét a folytonos redukciónak mellett a szinte minden őszen kiújuló diákmegmozdulások zavarták meg. A gazdasági világválság következtében jelentkező növekvő megélhetési gondok kiélezték a társadalmi feszültségeket. A helyzetet súlyosbította, hogy az elcsatolt területekről több diplomás költözött át Magyarországra, és itt keresett állást magának. Ennek következtében tehát a frissen végzett diplomás fiataloknak egyre nehezebb lett az elhelyezkedése, ez pedig általános elégedetlenséget szült az egyetemisták körében. Mindez diákzavargásokban és antiszemita jellegű megmozdulásokban öltött testet.

1932 őszen a debreceni egyetem hallgatói követelték a numerus clausus szigorú betartását és a külföldi diplomák nosztrifikálásának beszüntetését (*DélMo* 1932. november 29–30.). Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a rend érdekében kilátásba helyezte, hogy két hétre bezáratja a debreceni egyetemet, ha a fegyelem nem áll helyre. A szervezkedés azonban tovább folyt a diákok közt és országos demonstrációvá terebélyesedett: november 28-án az ország négy egyetemén (Budapest, Szeged, Debrecen, Pécs) országos sztrájkot hirdettek, és azon a napon a hallgatók délelőtt 11 és 13 óra között nem jelentek meg az előadásokon. A megmozdulást a Csonka Magyarország egyetemi és főiskolai ifjúságának összessége nevében

a Magyar Nemzeti Diákszövetség szervezte, amely mind a négy egyetem rektorához és a kultuszminiszterhez intézett memorandumában adta elő a diákság követelését. Eszerint céljuk az 1920. évi, a numerus claususra vonatkozó törvény szigorú betartása és a törvény 1928-as, módosító rendelkezéseinek hatályon kívül helyezése, továbbá a külföldi diplomáknak a megfelelő arányszámban való nosztrifikálása (*DélMo* 1932. november 29., 3–4) volt.

Szegeden ezt az iratot Schmidt Henrik rektornak Muraközy Boldizsár joghallgató adta át, hangsúlyozva, hogy az „ifjúság összereje” nevében jár el, és ígérte, hogy távol tartják magukat mindenféle erőszakos fellépéstől. Hóman Bálint miniszter a következő módon foglalt állást: „Minden olyan törekvést, ami arra irányul, hogy az egyetem valamely polgárát a tanulás szabadságában megakadályozzanak, elítélek, megakadályozok és megtorlok.” Ezzel szemben azonban leszögezte azt is, hogy: „Nem vagyok hajlandó beleavatkozni az egyetemek autonómiájába csak akkor, ha az egyetemi tanácsok képtelennek mutatkoznának a rend fenntartására.” Majd azt ígérte, hogy „[...] minden eszközzel biztosítani fogja a tanulás szabadságát az egyetem minden diákja számára társadalmi és felekezeti különbség nélkül.” De emellett elítél minden olyan törekvést, ami a keresztény diákság egyetemét akarja felelőssé tenni egyesek cselekedeteiért.

A képviselőházi ellenzék egy része a zsidó hallgatókat ért megaláztatásokat kérte számon a miniszteren, a másik tábor pedig túlzottan zsidóbarátnak tartotta Hóman állásfoglalását. Hóman viszont úgy látta, hogy „a legitim diákegyesületek a rend helyreállításában közreműködtek és vezetőségük higgadtságának köszönhető, hogy az események el nem fajultak.” (*DélMo* 1932. november 30., 1–2.) Hangsúlyozta, hogy a zavargások mögött a diákság nagyon súlyos anyagi és szociális nehézségei állnak, és neki mint miniszternek kötelessége biztosítani a zsidó diákok tanulási szabadságát ugyanúgy, mint a keresztény diákok jövőjét.

A későbbiekben a kormányzat központi intézkedésekkel igyekezett az általános elégedetlenség közvetlen kiváltó okát, a diplomás munkanélküliséget orvosolni. A Minisztertanács 1933. február 3-i ülésén minden minisztérium egy-egy vezető tisztviselőjét megbízza „az állástalan diplomás ifjúság elhelyezkedésének egységes irányításával.” (*DélMo* 1933. február 4., 2.) Ezután a kultuszminisztérium állástalan diplomások kiegészítő munkaerőként való állami alkalmazásával próbálta enyhíteni a helyzetet.

Egyetemi redukciók – veszélyben a szegedi egyetem Jog- és Államtudományi Kara

A behatárolt anyagi feltételek nehéz feladat elé állították a Gömbös-kormány kultuszminiszterét, Hóman Bálintot. Több politikus és egyetemi tanár már a húszas években felhívta a figyelmet arra, hogy ennyi egyetem és főiskola sok a trianoni

békeszerződés következtében összezsugorodott országnak. A gazdasági válság idejében pedig érthető módon még jobban felszaporodtak a törvényhozásban a négy egyetemet sokalló vélemények. (KEREPESZKI 2010, 110–111.) Annak idején Klebelsberg nagy hangsúlyt fektetett a vidéki tudományegyetemekre, Hóman viszont – a kialakult kedvezőtlen helyzetben – a főváros egyetemét szerette volna megvédeni. A képviselőház pénzügyi bizottságának április 20-i ülésén szólt arról a pénzügyi nehézségről, amit a négy egyetem fenntartása jelent. Rezignáltan jegyezte meg, hogy annak idején túlzott volt a két menekült egyetem (Kolozsvár, Pozsony) újrafelállítása, ebben a gazdasági helyzetben elég lenne az országnak három egyetem is, egy a fővárosban, egy Pécsen és egy a Tiszántúlon. (*DélMo* 1933. április 21., 2.) Azonnal hozzátette, hogy a hallgatók létszáma alapján mind a négy egyetem fennálló szükségletet elégíti ki, ám az ülésen elhangzottak aggodalmakat keltettek a vidéki egyetemi városokban. A kormányzat Pécs és Debrecen városát védte, Szeged azonban sajnos elvesztette miniszteri rangú országgyűlési képviselőjét, Klebelsberget, így teljesen kiszolgáltatott helyzetbe került.

Mint ismeretes, Szegeden éppen Trianon következményeként az 1921. évi XXV. törvénycikk értelmében került ideiglenesen elhelyezésre a kolozsvári egyetem. A város régóta szeretett volna felsőoktatási intézményt magának, ezért nagyon lelkesen fogadta be a menekült Ferenc József Tudományegyetemet. Gondot okozott azonban az elhelyezés, hiszen nem voltak kihasználatlan épületek, ezért az egyetemi egységek vagy már meglévő, működő intézményekben kaptak helyet vagy teljesen új épületeket emeltek a számukra. Ekkor épültek Klebelsberg gondos irányítása alatt a Tisza parti klinikák és a Dóm téri kutatólaboratóriumok is. Szeged ügyével tehát mindenképpen foglalkoznia kellett az új miniszternek is, hiszen a Klebelsberg által elkezdett egyetemi építkezések befejezésre vártak. Azt is el kellett dönteni, hogy az egyetem központi épülete – ami akkor az ítéltábla helyén kapott ideiglenes elhelyezést – véglegesen hová is kerüljön. Ez szolgált a miniszteri látogatás ürügyével, ami többszöri halasztás után, 1933. március 8-án és 9-én valósult meg végre. Hóman Bálint – aki Lázár Andor igazságügy-miniszterrel együtt látogatott Szegedre – ekkor beszélt először a szegedieknek az egyetemi redukciós tervekről. Több lehetőség is felmerült. Az egyik lehetséges változatként egész egyetemek megszüntetése szerepelt. A másik elképzelés szerint valamennyi egyetem leépítése vagy egyes fakultások megszüntetése merült fel, itt konkrétan a szegedi egyetem jogi fakultásának a megszüntetése került szóba. (*DélMo* 1933. március 12., 5.)

Ez a miniszteri bejelentés olyan hidegzuhanyként érte a Klebelsberg kollegialitásához, kitüntető segítségéhez és nagyvonalúságához szokott szegedi közvéleményt, hogy minden szegedi polgárban óriási felháborodást keltett. A miniszter hiába igyekezett szépíteni a helyzetet azzal, hogy köti őt nagy elődjének, Klebelsbergnek az emléke, így Szegedet – az esetleges redukció ellenére is – az ország második kulturális központjaként tartja számon, a sajtó máris egyetemrombolásnak minősítette a tervet. Nem kímélték Lázár Andor igazságügy-minisztert sem, aki 1932 őszén, Klebelsberg szegedi temetésén a kormányt képviselőként azzal vigasztalta a várost,

hogy „az alkotóval együtt nem szállhatnak sírba az alkotások”. Szemére vetették, hogy most éppen ő ad segédkezet az egyetem leépítéséhez.

Hóman szegedi útján meglátogatta a Kálvária téri épületben (a korábbi felső-ipariskolában) Szent-Györgyi professzor laboratóriumát is, és „a tudós részletesen tájékoztatta a minisztert a C vitamin előállítására végzett kísérleteinek eredményéről”. (*DélMo* 1933. március 14., 3.) Szent-Györgyi ekkor már nagy tömegben tudta kinyerni a szegedi paprikából a C vitamint, s eredményeit elküldte a világ többi kutatójának is a szerkezeti képlet megállapítására. Éppen készült eleget tenni Európa 10 nagyvárosában tartandó meghívásos előadókörútjának. Úgy gondolom, Szent-Györgyi feltehetően nyitott és együttműködő lehetett a miniszterrel, hiszen korábban a Klebelsberggel való együttműködés révén nagyon jó tapasztalatai voltak a kultuszminiszterrel való együttműködésről. Hóman azonban valószínűleg nem volt tisztában az ilyen kutatások jelentőségével, így nem tudta azt kellőképpen értékelni. Nem találták meg tehát azt a közös hangot, amit a természettudományok iránt nagy érdeklődést mutató Klebelsberg esetében szinte azonnal sikerült. Hóman továbbsietett a földrajzi és régészeti tanszékek megtekintésére...

A látogatás eredményeként a két Szegedre látogató miniszter úgy döntött, hogy egyelőre az ítéletábrát áthelyeztetni az iparostanonc iskolába, és az ítéletábra helyére pedig a Somogyi Könyvtárat költöztetni. Az egyetem központi épületéhez nem nyúltak. A helyi újság március 12-i számában részletesen taglalja, hogy a jogi kar bezúntatását az államháztartás szempontjai nem indokolják, mert a joghallgatóktól befolyt tandíj fele visszafolyik az állampénztárba, a többit pedig a jogi kar és a testvérkarok szükségleteire költik el. Ha ez kiesik, úgy a hiányzó összeget a költségvetéstől kell majd megkérniük. A város már eddig is rengeteget – 7800000 pengőt – áldozott a Kolozsvárról elüldözött egyetemre, de a teljes, és nem csonka egyetemre. Valóban, sem a pécsi, sem a debreceni egyetem nem büszkélkedhetett ilyen mértékű városi önkormányzati támogatással. Az egyetem az 1872. évi XIX. és XX. törvények értelmében jött létre, ami kimondta, hogy az egyetem négy fakultásból áll: jogtudományi, orvosi, bölcsészeti, illetve matematikai és természettudományi fakultásból. A többi városban a természettudományok a bölcsészettudományok közé voltak besorolva, míg Szegeden önálló karként funkcionálhattak, és teológiai fakultás nem volt. S miután az egyetemet törvény alkotta meg és helyezte Szegedre, csakis újabb törvénnyel lehetne azt megcsonkítani – hangzott a szegedi jogászok érvelése. (*DélMo* 1933. március 12., 5.)

A következő hónapban Imrédy Béla pénzügyminiszter a ház elé terjesztette a következő évi költségvetési tervezetet. Ez alapján a kultuszárca költségvetésében a szegedi egyetem kiadásait 187000 pengővel csökkentették, amiből 79000 pengő volt személyi kiadás. Míg az egyetem 1931–32. évi költségvetési részesedése 3579000 pengő volt, a következő, azaz az 1932–33. évi költségvetésből már teljesen kimaradtak az építkezési költségek 700000 pengő tételben, ráadásul a felszerelési költségek is további 40000-rel csökkentek. Az így megmaradó 2375000 pengőt csökkentették le tehát még további 187000 pengővel. Az egyetem rektora, Schmidt Henrik azon-

ban bizakodó volt, mert egy ilyen mértékű csökkentés szerinte még nem jelenti egy fakultás megszűnését. Hóman egy kijelentése azonban tartogatott még bizonytalanságot, ugyanis azt közölte: „a költségvetés parlamenti vitájában kívánja bejelenteni, hogy milyen módon kívánja megoldani az egyetemi kérdést”. (*DélMo* 1933. április 20., 3.)

Ezt követően Hóman Bálint – Szily Kálmán államtitkár társaságában – április 22-én a debreceni Tisza István Tudomány Egyetemen, majd május 12-én a pécsi Erzsébet Tudomány Egyetemen tett látogatást. (*DélMo* 1933. május 13., 3.) Itt jelentette ki, hogy: „Én nem rombolni akarok, hanem építeni.” Ezzel nyilvánvalóan a sajtó azon támadásaira reagált, amelyek „egyetemromboló” kultuszminiszternek nevezték. (MÁRFI 2011, 135.) Következő nyilatkozatában kijelentette, hogy „teljes egyetem megszüntetésre nem hajlandó, de kénytelen lesz egyes tudománykarok szüneteltetéséhez és összevonásához fordulni”. Közölte azt is, hogy a közgazdasági egyetem, az állatorvosi főiskola és a műegyetem összevonását tervezi, továbbá Sopronból áthelyezi a bányászati főiskolát és az ott elhelyezett pécsi teológiai főiskolát. (*DélMo* 1933. június 1., 1–2.) De azt is hozzátette, a vidéki egyetemek vonatkozásában „elhatározása nem érett meg teljesen” és azon „az előre várható küldöttségjárás nem fog változtatni”, sőt politikai és társadalmi befolyásnak sem enged. (*DélMo* 1933. június 4., 1–2.)

Június 16-án a felsőház pénzügyi bizottságában Glattfelder Gyula csanádi megyés püspök is kiállt az egyetemek sértetlensége mellett, hangsúlyozva, hogy a leépítés „a szellemi proletariátus számát nem csökkentené, de számottevő pénzügyi hatása sem volna.” (*DélMo* 1933. június 17., 1–2.) Eltekintve attól, hogy „azok a városok – mint leginkább Szeged is –, amelyek óriási áldozatokat hoztak egyetemeikért, súlyos igazságtalanságot szenvednének minden reális ok nélkül”. A katolikus püspök ezen szigorú és metsző logikájú érvelése nagy hatást gyakorolt Hómanra. Ezután szinte védekezve magyarázta, hogy csupán átszervezésről, és nem lebontásról van szó: „az ország kulturális igényeinek megfelelően, a gazdasági lehetőségek keretei közt” biztosítják az intézmények működését.

A szegedi egyetem sorsa tehát még mindig bizonytalan volt, a szegediek azonban tartottak attól, hogy a jogi fakultást beolvasztják a pécsibe vagy egyszerűen bezúntatják, ezért a politikai befolyásolás és nyomásgyakorlás eszközához folyamodtak. Budapestre küldték Széchenyi István ügyvédet, a kormánypárt szegedi szervezetének főtitkárát, azzal a kultuszminiszternek szóló üzenettel, hogy „ha nem kap biztosítékot arra, hogy az egyetemet a kormány nem csonkítja meg, Szeged az egységes párt részére elveszett”. Ez különösen aktuális kérdés volt, hiszen az egy évvel korábban Nemzeti Egység Párttá alakuló Egységes Párt éppen ekkor tartotta országos tagtoborzó kampányát azzal a céllal, hogy tömegpárttá alakuljon. (ROMSICS 2005, 368.) A szegedi főtitkár pedig egyenesen Sztranyavszky Sándorhoz, a párt országos elnökéhez fordult segítségért, aki telefonon egyeztetett Hómannal. Ezután a miniszter a következő nyilatkozatot tette: „a következő tanévre megtörtént a gondoskodás a jogi fakultás fenntartásáról és ezt az időt fogja felhasználni a kérdés ala-

pos áttanulmányozására és tervezetének elkészítésére”. Bár Hóman ígéretet tett arra is, hogy megtárgyalja majd a kérdést az „illetékes tényezőkkel”, de ez az időhúzó nyilatkozata cseppet sem nyugtatta meg a szegedi vezetést és közvéleményt.

Hóman július 6-án Sopronba is ellátogatott, hogy az egykori selmeci főiskola elhelyezéséről tárgyaljon, de az ottani rektor, Fekete Zoltán is a diákság tiltakozó memorandumával fogadta. (*DélMo* 1933. július 7., 4.) Közben Szeged más oldalról is hátrányt szenvedett, mivel a kultuszminiszter leiratban közölte a törvényhatósággal, hogy a tanítói internátust egyelőre nem építik meg, mivel az arra szánt összeget egy minisztertanácsi határozat alapján a tanítóság illetményeinek kiegészítésére kellett fordítani. (*DélMo* 1933. augusztus 4., 3.)

Hóman – miközben több nyilatkozatában is lebegtette a jogi képzés reformját – egyetemi tervezetében első helyen a műegyetem teljes átszervezését helyezte ki látásba. Eszerint a műegyetembe beolvasztja a közgazdasági egyetemet és a soproni erdészeti és bányászati akadémiát, hogy az intézet műszaki és gazdaságtudományi egyetemként folytassa működését. Később az 1934. évi X. tc. alapján létre is jött a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, ami 98 tanszékével az ország legnagyobb felsőoktatási intézménye lett. (UJVÁRY 2019, 41, 44., UJVÁRY 2015.) Azonban a szegedi közvéleményt még ez sem nyugtatta meg, hiszen Hóman tervezete előírta „egész sereg tanszék” megszüntetését is, sőt, a hírek szerint magasabb fórumokon még mindig nem tettek le több egyetemi kar megszüntetéséről.

A szegedi Jog- és Államtudományi Kar megmenekülése

Végül is a szegedi jogi fakultást valószínűsíthetően egy országos hatókörű konferencia és annak demonstratív szereplői mentették meg a leépítéstől. Ugyanis 1933. szeptember 24-én a bírói és ügyészi kar vezetői – Lázár Andor igazságügy-miniszter vezetésével – Szegeden tartották éves konferenciájukat. Már a bevezető magasztos gondolata – azaz: „ha igaz a mondás, hogy egy országnak talpköve és támasza a tiszta erkölcs és igazság, akkor ennek a támasznak és talpkőnek leghivatottabb művelői a bírák és az ügyészek” – sejtetni engedi, hogy a hatalmon lévő kormány nem akart konfrontálódni az ügyészi és az elvileg független bírói hatalom képviselőivel. (*DélMo* 1933. szeptember 24., 3.) A résztvevők egyébként felkeresték Glattfelder Gyula megyés püspököt is. A szegedi főméltóságok közül ugyanis ő állhatott legközelebb a katolikus Hómanhoz. Valahányszor Hóman vagy államtitkára a minisztériumból Szegedre látogatott, mindig tiszteletüket tették a püspöknél is.

A demonstráció végül is sikerrel járt, mert Szily Kálmán államtitkár legközelebbi látogatásakor az egyetem rektora, Széki Tibor úgy nyilatkozott, hogy „a jogi fakultás ügye jól áll”. Az államtitkár 1933. szeptember 27-e és 29-e között a redukció ügyében tett háromnapos látogatást a szegedi egyetemen, és annak gazdasági hivatalától kezdve valamennyi intézetét végigjárta. (*DélMo* 1933. szeptember 29., 3.) Szóba került a városnak az állammal szemben fennálló építkezési tartozása, amit

a város – a megállapodás alapján – csak akkor fizetett volna vissza az államnak, ha az befejezi az egyetemi építkezéseket. Nagyon valószínű, hogy Somogyi Szilveszter polgármester ezt használta ütőkártyának a minisztériummal való tárgyalásokon a jogi fakultás védelmében, nyomatékositva azt a bírák és az ügyészek fent említett, demonstratív meghívásával. Hóman Bálint egy hónappal későbbi nyilatkozatában ugyanis arra hivatkozott, hogy a jogi kar fennmaradását a város kizárólag Somogyi Szilveszternek köszönheti, mert az ő érvei győzték meg arról, hogy a jogi kart nem lehet elvinni Szegedről. (*DélMo* 1933. október 21., 3.)

„Megszüntetik a szegedi egyetem orvosi fakultását”

Az államtitkári látogatáskor Szily Kálmán a gazdasági hivatal után a déli órákban azonnal Szent-Györgyi professzort kereste fel, hogy hosszasan érdeklődjön kutatásainak eredményeiről. Legalábbis R. W. Moss, Szent-Györgyi amerikai biográfusa megemlíti egy anekdotát Szent-Györgyiről. Valószínűnek tartom, hogy Szily Kálmán ezen látogatásakor történhetett meg az az eset, amiről Moss egy minisztériumi tisztviselő látogatása kapcsán szólt: eszerint Szent-Györgyi éppen röplabdázott a diákjaival, és nem hagyta abba a játékot a tisztviselő érkezésekor (szeptember 28. csütörtök), hanem nyugodtan végigjátszotta a mérkőzést, megvárakoztatva ezzel a magas rangú funkcionáriust. (Moss 2005, 85.) Nagyon elképzelhető, hogy a tudóst felbosszantotta, hogy épp őt keresik meg a minisztériumból, amikor az egyetemi redukciónról tárgyalnak. Ne feledjük, hogy Szent-Györgyi ekkor már túl volt a nagyon sikeres, Európa 10 nagyvárosában 4 nyelven tartott előadókörútján. Haworth-szal közösen tisztázták az aszkorbinsav szerkezetét, felfedezte a P-vitamint is, és éppen a világhír küszöbén állt. Eközben pedig egy kelet-közép-európai, vidéki város egyetemének ideiglenesen elhelyezett laboratóriumában dolgozott.

Nem tudjuk, miről is folyt a diskurzus, de a sajtó két hét múlva kiszivárgott hírként közölte, hogy Szily államtitkár látogatása óta ismét veszélybe került a szegedi egyetem integritása. Ezúttal azonban már az orvosi fakultás megszüntetése volt a tét. A sajtó bosszúsan jegyzi meg, hogy Szeged városának feltétlenül szerződést kellett volna kötnie az állammal az egyetemre vonatkozóan, és „biztosítania kellett volna magát, hogy az, amibe oly sok pénzáldozatot fektetett, csorbítatlanul megmarad”. (*DélMo* 1933. október 15., 3.) De Klebelsberg és a város között olyan nagy volt a kölcsönös bizalom, hogy ezt elmulasztották.

A fenti kiszivárogtatott hírek ellenére egy hét múlva mégis bombaként robbant a hír, a helyi lap öles betűkkel, szalagcímként közölte, hogy „Megszüntetik a szegedi egyetem orvosi fakultását”. (*DélMo* 1933. október 21., 1, 3.) Kiderült, hogy a készülő egyetemi reform a szegedi egyetemet sújtja majd a legjobban, hiszen a következő tanévtől legjelentősebb karának, az orvostudományi karnak a megszüntetését tervezik. A kultuszminiszter terve szerint a szegedi egyetemen megszűnik az orvosképzés, megszűnnek az elméleti tanszékek és intézetek, és csak a klinikák maradnak

meg, redukált keretek között. (Mivel Szent-Györgyi is egy ilyen elméleti tanszéken dolgozott, az Orvosvegytani Intézetben, valószínűsítőnek látszik a tudós elleni személyes támadás is.) A klinikákat a végzett orvosok továbbképzésére, ún. cseléd-könyves orvostanhallgatók foglalkoztatására és népegészségügyi célra használják majd, a szegedi orvostanhallgatókat pedig más egyetemekre „kényszerítik”. Mint látható, most Szeged legnagyobb büszkeségeit, a klinikákat és kutatóintézeteket fenyegette a veszély. Azokat, amelyeknek fényében a várost Tisza parti Göttingának tervezte Klebelsberg.

Ráadásul a rossz hír éppen Klebelsberg halálának első évfordulóján látott napvilágot, és ez jogos felháborodást váltott ki a szegedi közvéleményben. „Óriási izgalmat, mérhetetlen elkeseredést keltett Szegeden az orvosi fakultás megszüntetésének terve” – kommentálta a helyi sajtó, hozzátéve, hogy a polgármester megrendítő beszédet mondott Klebelsberg Kuno kriptájánál. (*DélMo* 1933. október 22., 3.): „Szegedi nagy alkotásodat most veszély fenyegeti, világosítsd fel égi szózatoddal azoknak elméjét, és szívért, akikről ez intézmények sorsa függ” – fohászkozott Somogyi Szilveszter. Az egyetemi vezetők hiába érveltek azzal, hogy „[...] az elméleti tanszékek megszüntetése illetve áthelyezése fizikailag is keresztülvihetetlen, mert ezeknek a tanszékeknek a keretében beépített, óriási költséggel fölszerelt tudományos és kutató-intézetek működnek, köztük azok az intézetek, amelyeknek anyagi alapját a Rockefeller Alapítvány vetette meg.” Az intézkedésektől a minisztérium 250000 pengős megtakarítást remélt. Az egyetemek képviselői Hómannal tárgyalva felvetették a lehetőségét annak, hogy a redukcióval érintett városok vezetései arányosan magukra vállalják ennek az összegnek a kifizetését, hogy megtartsák saját egyetemük sértetlenségét. Hóman azonban azt válaszolta nekik, hogy „beszélni sem lehet erről a megoldásról”. Az egyetemek megnyirbálását ugyanis fontos politikai szempontok követelik meg, nemcsak takarékosági elvárások.

Erre a helyi politika újból a politikai befolyásolás eszközét helyezte kilátásba: a Nemzeti Egység Pártjának vezetői kijelentették, hogy csakis az egyetem épségének biztosítása esetén vállalják el a párt vezetését. Somogyi Szilveszter polgármester a tervezetet tekintve Szily Kálmán eltökéltségét veszélyesebbnek látta, mint a kultuszminiszterét. Hóman ugyanis megint halogató jellegű kijelentést tett: a vidéki egyetemek sorsa „még nem dőlt el” – mondta.

Az egész város forrongott. A diákság nagy tüntetést szervezett (*DélMo* 1933. október 25., 3–4, 7.), amihez a tanárok is csatlakoztak, és természetesen Somogyi Szilveszter polgármester is melléjük állt. A mintegy ezerfős diákság „Nem hagyjuk az orvosi fakultást! Éljen az intéger egyetem!” – jelszavakkal tüntetett az egyetemi épületek előtt. Somogyi Szilveszter beszédében kiemelte, hogy a város nyolcmillió pengőt költött az egyetemre, és ebből hétmillió volt az orvosi karra és a klinikákra fordított összeg, a többi karé pedig mindössze egy millió. „A legtökéletesebb és legjobban felszerelt orvosi egyetem az országban a miénk... Még a Rockefeller Alapítvány képviselője is elismerte”, hogy a világon szinte példa nélküli, hogy egy város annyit áldozzon az egyetemére, mint Szeged” – mondta.

A tiltakozó diákság végül memorandumban fordult a kultuszminiszterhez, hogy „a szegedi egyetemet eredeti épségben fenntartani és universitási jellegét épségben hagyni kegyeskedjék”. A memorandumot mintegy ezer diák írta alá. A tiltakozáshoz csatlakozott az orvoskari segédszemélyzet is. Végül a küldöttség Szent-Györgyi professzort, a világhírű biokémikust is megkérdezte, aki a következőképpen nyilatkozott: „Én csak azt tanácsolhatom, hogy menjetek vissza és folytassátok azt a fontos kultúrmunkát, amellyel az országnak eddig is olyan nagy szolgálatot tettetek, jobban járulva hozzá annak biztonságához és jövőjéhez bárki másnál. [...] Én magam meg vagyok győződve, hogy semmi olyan intézkedés nem történhetik, amely akár egész egyetemünket, akár annak bármely fakultását léteiben fenyegetné. [...] A múlt évben volt alkalmam Párizsban átnyújtani a Rockefeller-alap elnökségének három hatalmas kötetét, amely az orvosi karnak az utolsó két év alatt megjelent tudományos munkáit, kutató eredményeit tartalmazza, amely kötetekben a ti munkátok is lényeges szerepet játszik. De ezenkívül az orvosi vagy természettudományi kar megszüntetése nálunk azért sem lehetséges, mert ezen kar tudományos intézetének felszereléséhez a Rockefeller-alap óriási összegekkel járult hozzá, amivel szemben az ország kötelezettséget vállalt az irányban, hogy az intézményeket fenntartja. Az egyezmény egyoldalú megszegése az összeg hiánytalan visszafizetésén kívül egy olyan, a becsületesség szabályaival ellenkező tett volna, amely világszerte közbotrányt okozna és megingatná a magyar nép megbízhatóságába vetett mindjobban erősödő hitet. Magam, aki lényegesen járultam hozzá ahhoz, hogy a Rockefeller-alap nekünk segítséget nyújtott, egy ilyen beszüntetési ügygel egy percig sem azonosíthatnám magamat, és ha ilyen irányú intézkedés történne, az egyetemet és az országot kénytelen volnék elhagyni.”

Szent-Györgyinek ez a kijelentése nagy feltűnést keltett, hisz a közvélemény előtt nem voltak ismertek a Rockefeller Alapítvánnyal kötött megállapodás pontos részletei. De a méltatlankodó szegedi közvéleményt és az önkormányzatot ez még cseppet sem nyugtatta meg. A rendkívüli közgyűlésen ugyanis fény derült arra, miért hivatkozik Hóman Bálint az egyetemcsonkítás indoklásakor politikai elvárásokra. Hóman szerint a Független Kisgazdapárt gyakorol nyomást a kormányra (ROMSICS 2005, 367-377.), és követeli a kultuszminisztérium költségeinek csökkentését, elsősorban az egyetemi kiadások redukálását. A felbolydult közgyűlés azonnal küldöttség indítását javasolta a kisgazdapárt vezetőségéhez, hogy meggyőzzék őket, követelésük „[...] mérhetetlenül sokat árt a magyar kultúrának és semmit sem használ a magyar kisgazdáknak.” (*DélMo* 1933. október 27.,1.)

Közben az egyetemrombolás elleni tiltakozás országossá vált. Többek közt báró Korányi Sándor is a szegedi orvoskar érdekében szólalt fel. Kiemelte, hogy a kar költségeinek nagy része a betegellátás finanszírozására fordítódik, és csak kis hányada jut az oktatásra, tehát a beszüntetéssel valójában a népegészségügy károsodna. (*DélMo* 1933. október 27., 3.) A Képviselőházban az egységes párti Navratil Dezső állt ki az egyetem csorbítatlansága mellett, hangsúlyozva, hogy a szegedi egyetem

a kolozsvári folytatása, így megcsonkítása ellentétben lenne a revízió szándékával. (*DélMo* 1933. október 27., 4.)

A tiltakozás egyre nagyobb méreteket öltött, az orvostanhallgatók kiáltványa mellett nagygyűlésen tiltakozott az ipartestület, a szegedi öregcserkészek csapata, akik hangsúlyozták, hogy a szegedi paprika az orvoskari kutatások jóvoltából lett népszerű és jó exportcikke Szegednek és környékének. Back Bernát vezetésével a szegedi kormánypárt elnöksége nevében küldöttség kereste fel Fabinyi Tihamér kereskedelmi minisztert, aki Kiskundorozsma képviselője volt, és arra kérte, álljon az egyetemért indított küzdelem élére. (*DélMo* 1933. október 29., 2.) Egy másik kormánytagot, Lázár Andor igazságügy-minisztert a szegedi ügyvédi kamara próbálta „erélyes tiltakozással” befolyásolni, Somogyi Szilveszter polgármester pedig Szent-Györgyi nyilatkozatán felbuzdulva azt hangoztatta, hogy a Rockefeller Alapítvány most is 25 000–25 000 pengővel támogatja az egyetemet. Bár Szent-Györgyi nevét nem, de kutatásainak világhírű eredményeit minden fórum kiemelte. (Valószínűleg sejtették, hogy Szent-Györgyi nevének említése inkább borzolná, mint nyugtatná a kedélyeket a minisztériumban.) A tiltakozók kieszközölték, hogy november 3-án, pénteken a MÁV külön „kulturvonatot” indítson Budapestre, amelyen Somogyi Szilveszter polgármester vezetésével egy ’monstre’ küldöttség utazik Gömbös Gyula miniszterelnökhöz és Hóman Bálint kultuszminiszterhez az egyetem sorsáról tárgyalni. (*DélMo* 1933. október 29., 3.) Eközben a szegedi kisgazdák küldöttséget delegáltak Dr. Dettre János és Pásztor József személyében Budapestre a párt elnökéhez, Eckhardt Tiborhoz, hogy tisztázzák a helyzetet és felkérjék a pártvezetőt, álljon a szegedi egyetem integritásának ügye mellé. (*DélMo* 1933. október 31., 1–2.) Eckhardt Tibor kijelentette, hogy a szegedi egyetem elsorvasztása soha nem volt és most sem követelése a kisgazdapártnak. Az egyetemek megcsonkításáról pedig a kormánnyal még tárgyalni sem hajlandó addig, „[...] amíg a kormány nem terjeszt elő minden problémát átfogó tervezetet az államháztartás rendbehozatalára [...], a legőszintébb készséggel áll a szegedi egyetem védelmére és a legnagyobb eréllyel fog interveniálni a kormánnyal.”

Miközben a hallgatókkal együtt már 2000 fő szándékozott felutazni Budapestre és ott felvonulással(!) tiltakozni, az illetékes hatóságok nem engedélyezték a különvonat indulását. (*DélMo* 1933. október 31., 7.) Ezután Somogyi Szilveszter polgármester már egy harmadik kormánytagtól, a pénzügyminiszter Imrédy Bélától kért audienciát az egyetem ügyében, a diákok képviselőjében pedig Kovács Mihály egyetemi hallgató Sztranyavszky Sándorhoz, a Nemzeti Egység Párt elnökéhez fordult segítségért. A szegedi iparosok kezdeményezésére a szociáldemokrata párt parlamenti frakciója is védelmébe vette a szegedi egyetemet.

Sikeres megoldás minisztertanácsi határozat formájában

A végsőkig fokozott feszültséget Szily Kálmán telefonbejelentése oldotta fel, amikor a kultuszminiszteri szándék megváltoztatását közölte. A kultuszminiszter ugyanis végül úgy döntött, hogy fenntartja mindhárom vidéki egyetemen a meglévő fakultásokat, tehát a szegedi egyetem orvosi fakultását is. „A kérdést tanszékek megszüntetésével oldja meg, Szegeden úgy, hogy öt vagy hat tanszéket szüntet meg. Feleslegesnek tart minden további demonstrációt és a pénzügyminiszter felkeresését.” (*DélMo* 1933. november 3., 5.) A végső szót az egyetemi reform ügyében tehát minisztertanácsi határozat mondta ki.

A tanács elfogadta Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztését, miszerint a Műegyetem fentebb említett átszervezése mellett az összes egyetem tanszékeinek számát 328-ra csökkentik, „egy egyetemen sem szüntetnek meg kart vagy karokat, ehelyett a tanszékek számát szállítják le és pedig a budapestin 98-ra, a szegedi egyetemén 47-re, a debreceni egyetemen 47-re, a pécsin 45-re, a József műegyetemen pedig 91-re.” (UJVÁRY 2019, 41. és *DélMo* 1933. november 4., 1–2.) Mivel Szegeden 55 tanszék működött, ezért nyolc tanszéket kellett megszüntetni. Ez karonként 1–2 tanszék szüneteltetését jelentette, törekedve a párhuzamoságok megszüntetésére, továbbá arra, hogy a megüresedett tanszékeket ne töltsék be új tanerővel. (Ezt hívták természetes apasztásnak, LADÁNYI 2002, 17.) A határozat az 1934/35-ös tanévtől lépett életbe.

Hóman eközben a budapesti tudományegyetemet mindenképp meg akarta óvni a veszteségektől. „A tanszékek csökkentésével figyelembe kell venni, hogy [...] legalább egy, viszonylag teljes egyetem maradjon és ez természetesen a budapesti Pázmány Péter egyetem kell, hogy legyen. A többi egyetemeknél az eddigi tervek-től eltérően a redukciónak teljes arányossággal kívánom végrehajtani” – nyilatkozta. A szegedi egyetemen ez – a legnagyobb fejlődést mutató 1931/32-es tanévhez képest – igen nagy apasztást eredményezett. Ennek megfelelően – az 1934/35-ös költségvetési évben az 1931/32-es tanévhez képest – a jogi karon 16-ról 11-re, az orvosin 16-ról 14-re, a bölcsészeten 18-ról 13-ra, a matematikai és természettudományin 12-ről 9-re csökkent a tanszékek száma. Így az egyetem tanszékeinek száma (47) csak 5-tel volt több, mint 1872-ben, az alapítás évében. Ezen az sem változtatott sokat, hogy „a csökkentés foganatosítása részben nyugdíjazással, részben más egyetemre való kinevezéssel történt”. (CSEKEY 1936, 19–20.)

Tehát a fő cél, hogy a szegedi egyetemnek egy kara se szűnjön meg, szerencsésen megvalósult. A veszedelem elhárításában nagy szerepe volt a városnak és a városvezetésnek, az egyetemnek és elöljáróinak, valamint magának Szent-Györgyinek is. Az egyetemi ifjúság nevében Kovács Mihály joghallgató mondott köszönetet Sztranyavszky Sándornak, hogy eljárta a kormánynál (*DélMo* 1933. november 4., 4.), Somogyi Szilveszter polgármester pedig Glattfelder Gyula megyéspüspöknek. (*DélMo* 1933. november 18., 2.) A püspök ugyanis a polgármester kérésére titokban többször is tárgyalt a kultuszminiszterrel és a pénzügyminiszterrel az egyetem csor-

bíthatlansága érdekében. De volt más, nem nyilvános közbenjárás is, ugyanis a beteg és kórházban fekvő főispán, Baranyi Tibor Kállay Miklós földművelésügyi minisztert kérte meg, hogy a kormányban képviselje Szeged érdekeit. A miniszter (később miniszterelnök) készséggel vállalta a közbenjárást, mivel Szegedet fontos agrárközpontnak tartotta, ráadásul családi szálak is kötötték a városhoz. (*DélMo* 1933. november 5., 5.) Úgy vélem, a sok segítség között talán a korabeli szellemi arisztokráciához mentalitásban, világnézetben közelebb álló püspök közbenjárása hathatósabb lehetett, mint Szent-Györgyi tudománypolitikai érvei. Hóman maga is elismerte, hogy meghajolt a helyi érdekek előtt, de belenyugodott abba, hogy a vidéki tudományegyetemeknél a tanszékcsoökkentés a megfelelő megoldás. A pénzügyminiszterrel egyeztetve kísérletet tesznek arra – nyilatkozta –, hogy „[...] a vidéki egyetemek valamennyi karuk fenntartásával, de a tanári létszám megfelelő csökkentésével próbáljanak hivatásuknak eleget tenni.” (LADÁNYI 2002, 34–35.)

Következmények

Szent-Györgyi hazai előmenetelét hátrányosan befolyásolta fenti közéleti szereplése. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy pályázatát a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Élet- és Körvegytani Intézet vezetésére 1933-ban és 1934-ben is elutasították. Ráadásul a budapesti professzori karban az a mendemonda terjedt el, hogy az egész C vitamin-történet egy maszlag, és Szent-Györgyi nem alkalmas személy a tanszékre. „Összes ellensége igyekezett elterjeszteni, hogy a C vitamin csak egy reklámtrükk, hogy Szent-Györgyi szabadkőműves” – nyilatkozta Fodor Gábor, Kossuth-díjas kémikus, egykori egyetemi hallgató. (R. W. Moss 2003, 127.)

A kultuszminisztérium személye iránti bizalmatlansága még a Nobel-díj elnyerése után sem szűnt meg. Ezt támasztja alá az is, hogy a szegedi Természettudományi Kutatási Bizottságnak, melynek Szent-Györgyi kezdetektől az elnöke volt, 1940-re – Szily Kálmán államtitkár, miniszteri kiküldött mellett – Domanovszky Sándor történész is a tagja lett az Országos Természettudományi Tanács delegáltjaként. (BALÓ 1943, 61.)

Felhasznált szakirodalom és források

- BALÓ József (szerk.) 1943, *A magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem évkönyve az 1939–40. tanévről*, Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó RT
- CSEKEY István (szerk.) 1936, *A magyar királyi Ferenc József-Tudományegyetem évkönyve az 1934/35. és 1935/36. tanévről*, Szeged, Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó RT
- KEREPESZKI Róbert 2010, *A Debreceni Tudományegyetem hallgatóinak emlékirata az egyetem megcsonkítása ellen*, *Gerundium*, 1, 109–121.
- LADÁNYI Andor 2002, *A gazdasági válságtól a háborúig. A magyar felsőoktatás az 1930-as években*, Budapest, Argumentum

- MÁRFI Attila 2011, „Nem rombolni akarok, hanem építeni” – Hóman Bálint és a Pécsi Erzsébet Tudományegyetem viszonya az 1930-as években In *Történeti áttértekezés. Hóman Bálint a történész és a politikus*, Szerk. UJVÁRY Gábor, Budapest, Ráció
- Ralph W. Moss, 2003, *Szent-Györgyi Albert*, Budapest, Typotex
- PÜSKI Levente 2015, *A Horthy-korszak parlamentje* (sorozatszerk. BELLAVICS István, GYURGYÁK János, KEDVES Gyula), Budapest, Országgyűlés Hivatala
- ROMSICS Ignác 2005, *Bethlen István, Politikai életrajz*, Budapest, Osiris
- TASINÉ CSÚCS Ildikó Mária 2019, *Szent-Györgyi Albert politikai és közéleti tevékenysége Magyarországon*, doktori disszertáció, Eger
- UJVÁRY Gábor 2015, *Hómant még a népbíróóság sem illette olyan súlyos vádakkal, mint a mai bírálói*, Magyar Nemzet Hétvégi Magazin, 2015. július 27. weboldal: <https://mno.hu/hetvegimagazin/homant-meg-a-nepbiroosag-sem-illette-olyan-sulyos-vadakkal-mint-mai-biraloi-1297119>
- UJVÁRY Gábor 2019, *Hóman Bálint és népbíróósági pere*, Budapest–Székesfehérvár, Ráció Kiadó–Székesfehérvár Városi Levéltár és Kutatóintézet
- Képviselőházi Napló* 1931. XI. kötet, 1932. augusztus 12.–1932. november 9.
- A Délmagyarország* c. napilap aktuális számai

A kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat zászlótartói és zászlaja a kis vármegyeháza, azaz a levéltár épülete előtti téren 1927-ben

A boszorkány alakjáról sokaknak a tündérmesék seprűnyélen lovagló vasorrú bábája jut eszébe. A magyar néphit boszorkánya azonban egyszerű hétköznapi életet élő, sok esetben gyógyászati tevékenységet folytató asszony, ritkább esetben férfi volt, akit a környezete ruházott fel természetfeletti képességekkel.

A középkorból fennmaradt iratokat böngészve gyakran találkozunk a varázslókkal, kuruzslókkal, boszorkányokkal kapcsolatos iratokkal, melyek leginkább a rájuk vonatkozó törvények és peres anyagok formájában villantanak fel néhány momentumot az adott korszak velük kapcsolatos felfogásából. A maleficusok és a veneficusok, azaz a varázslók, a bűvölők, a mérgezők, a boszorkányok, a jósok megbüntetésének módjáról már első királyaink is rendelkeztek.

A középkori boszorkányhit Könyves Kálmán királyunk legismertebb törvényéből tükröződik vissza a legszemléletesebben. Bölcs királyunk 1116 körül a Zempléni hegység legdélibb peremén fekvő Tarcal nevű településen tartott országgyűlésen kijelentette, hogy „*De strigis vero, quae non sunt, nulla quaestio fiat*” – vagyis a boszorkányokról pedig, mivelhogy nincsenek, semmi emlékezetet ne legyen.

A közfelfogás úgy tartja, hogy bölcs királyunk felvilágosult uralkodó lévén, el akarta törölni a boszorkányokban való hit nevetséges babonáit. Ha azonban jobban megvizsgáljuk a szöveget, kiderül, hogy teljesen másról volt szó. A *strigis*, a boszorkányok egy bizonyos fajtájára vonatkozott ugyanis. A téves fordítás miatt a strigát a boszorkánnyal azonosították. Azonban a 11. századi magyar jogfelfogás szerint a striga a nyugat-európai kultúrkörben meghonosodott repülő, emberevő, vérszopó démonokat jelentette. Kálmán király törvénye csak azt bizonyítja, hogy a törvénykönyv készítője ismerte az idevonatkozó régebbi longobárd törvényeket, amelyek rendelkezései tagadták ezen lények létezését. Eszerint tehát a strigákra vonatkozó kijelentést valószínűleg Nagy Károly capitularéi és az egyház akkori tanítása szelleméből folyónak tarthatjuk. A magyar néphitből ugyanis a mai napig hiányzik a repülő, vérszopó boszorkányok alakja.

A boszorkány általános ártó és rontó hatását fejezi ki a maleficus (malefica) és mérgekeverő mesteriségét a vele váltakozó venefica megnevezés. A varázslók általánosan elfogadott neve a maleficus volt, mely alatt a bűvölők, rontók, igézők, varázslók, mérgezők, jövendölők értendőek, s Kálmán nemcsak hogy nem tagadta meg a bűbajos varázslók, boszorkányok üldözését, hanem határozottan intézkedett is a maleficusok megbüntetéséről.

Inkvizíció és boszorkányperek

A gonosztól való félelem teljesen áthatotta a középkor társadalmát. Ha hirtelen vihar támadt, villámlott, mennydörgött, a középkori ember hangos szóval kérlelte az istent és a szenteket, hogy űzzék el a gonosz lelkeket, amelyek a rossz időt okozzák. Ha egy kisgyermek hirtelen megbetegedett, a család kétségbeesetten kutatta, vajon milyen gonosz szellem rontotta meg. Ha egy fiatal legény nem a neki szánt gazdag le-

ányt szándékozott elvenni, hanem egy szegény leány után epekedett, a család szentül meg volt győződve, hogy varázslat van a dologban. Vagy ha egy fiatal menyecskének nem született gyermeke, vagy az éppen koraszülött lett, biztosak voltak benne, hogy ennek az oka csakis rontás lehet. Ha valaki azt álmodta, valami nehéz súly fekszik a mellén, és reggel fáradtan ébredt, azt hitte, éjjel egy boszorkány nyomta meg. Ugyanígy az ördög művének tulajdonították, hogyha pestis, árvíz, szárazság támadt. Vagyis minden bajra, természeti csapásra, amelyet nem tudtak megmagyarázni, rögtön ráfogták, hogy az ördög műve.

A boszorkányhit gyökere az ember kiszolgáltatottsága a számára érthetetlen természeti és társadalmi erőknél. Az elemi csapásokat, a háborúkat, a betegségeket, a bajokat a gonosz természetfeletti erőinek működésével magyarázták. Ez volt az egyház hatalmának egyik alappillére. Az egyház behatóbban a 15. sz. végétől kezdett foglalkozni a mágia és a boszorkányság vádjával. Ekkorra erősödött meg ugyanis annyira, hogy nagyarányú üldözésbe kezdhesen. Kevésbé szokták hangsúlyozni, hogy a 15–17. században erősödő boszorkányhit és boszorkányüldözés alapvető oka a hirtelen végbemenő óriási társadalmi és gazdasági változásokban, valamint a vallás-háborúkban keresendő.

1484. december 5-én VIII. Ince pápa hírhedt *Summis desiderantes affectibus* (Minden sóvárgással) kezdetű, *Boszorkánybulla* néven ismertté vált rendeletével kezdetét vette a boszorkányüldözések korszaka. A bulla az addigi tervszerűtlen boszorkányüldözést szilárd és egységes rendszerbe foglalta. Innen már csak egy lépés választott el attól, hogy 1487-ben két domonkosrendi szerzetes inkvizítor, Heinrich Kramer és Jakob Sprenger megírja a *Malleus maleficarum*, vagyis a *Boszorkányok pörölye* című művet, amelynek már a bevezetője kereken kijelenti, hogy a legnagyobb bűnök egyike nem hinni a boszorkányok létezésében. Az inkvizítorok bibliájaként elhíresült könyv felsorolja a boszorkányok által használt varázsigéket, emellett megdöbbentő részletességgel ecseteli a boszorkányokon alkalmazott kínzó módszereket.

A *Malleus* sikerét és gyors elterjedését a könyvnyomtatás fejlődésének is köszönhetjük. A történészek sokáig azt hitték, hogy az Ince pápa ösztönzésére elismert kölni jogászok és teológusok ajánlásával adták ki a könyvet. Mostanra azonban kiderült, hogy Kramer javarészt egyedül írta, az említett professzorok pedig vagy nem olvasták vagy elutasították a művet. Kramer egyébként nagy gondot fordított a nők ellen irányuló gyűlölet megindításának is. A középkorban úgy tartották, hogy a nőnek csak gonosz tulajdonságai vannak, keresi a szövetséget az ördöggel, hogy boszorkányként tevékenykedhessen. Szerintük a nő gyengébb és butább, mint a férfi, ennél fogva a rosszra is hajlamosabb, ezáltal hamarabb válik eretnekké. Az egyházak számára pedig a boszorkányüldözések támogatása, elősegítése azért is hasznos volt, mert növelte az emberekben a félelmet, a természetfeletti erőkbe vetett hitet, és ami talán a legfontosabb: a papság tekintélyét és hatáskörét. A reformáció pedig egy időre – ha lehet – a korábnál még rosszabbá tette a helyzetet.

Szerény számítások szerint a 18. század végéig közel egymillió áldozata volt

a boszorkánypereknek. Más becslések szerint az áldozatok száma több millió is lehetett.

Ipolyi Arnold nagyváradai püspök vélekedésétől kezdve sokáig úgy tartották, hogy hazánkban a *Malleus Maleficarum*nak nem volt igazán hatása. Schram Ferenc folklórkutató így ténynek tekintette, hogy a magyarországi joggyakorlat sokkal kíméletesebb volt, mint a nyugat-európai. Ennek ellenére a legújabb kutatások alapján bizonyítottnak látszik, hogy a perek 40%-a halállal végződött. Ez az arány az európai arányokhoz viszonyítva is magasnak számít, tehát feltételezhető, hogy a magyarországi ítéletek sem hoztak mérsékeltebb áldozatszámokat.

A magyar néphit boszorkánya

A mágia akkoriban a hétköznapi élet szerves része volt, és nemcsak az alsóbb társadalmi rétegek körében. Mivel akkoriban orvosok alig voltak, a nők fontos szerepet játszottak a szüléseknél, a betegek ápolásánál. Ez, illetve a mágikus gyógy módok alkalmazása erősen hozzájárult ahhoz, hogy elsősorban a nőket – főleg a bábákat, javasasszonyokat – tekintették boszorkányoknak.

A külföldi perekben ritkán kapott szerepet a boszorkány gyógyító tevékenysége, míg nálunk ezt fokozottan hangsúlyozzák. A gyógyítók tevékenysége megfelelt a kor színvonalának. Orvosok hiányában falun és a városokban is ők látták el az egészségügyet. A parasztok csakúgy hozzájuk fordultak, mint a nemesek és a főurak. Nem hanyagolható el természetesen az a lélektani momentum sem, hogy személyük, puszta jelenlétük gyógyító hatással lehetett a betegre. Tudásukat tapasztalati úton szerezték, még akkor is, ha egy híresebb elődjük eljárását használták, és az semmivel sem állt alacsonyabb szinten, mint egy hivatásos gyógyítóé (hóhér, kovács, borbély) vagy diplomás orvosé. A helyi javasasszony tudományát a földesúr is gyakran igénybe vette, de ha a gyógyítás nem vezetett eredményre, boszorkányként könnyen máglyán végezhetette az illető. Ha a gyógyítás után a beteg meghalt, vagy ha túl gyorsan meggyógyult, éppen úgy gyanúsnak számított.

Az is könnyen a boszorkányság gyanújába sodorhatta magát, aki különösen szép volt. Vagy éppenséggel meglehetősen csúnya. A feltűnő eszeség vagy a feltűnő együgyűség is maga után vonhatta a vádat. A betegség vagy a hivalkodó egészség is okul szolgálhatott. A megvádoltak zöme egyedülálló hajadon vagy éppen özvegyasszony volt.

Az áldozatok egy csoportja az elmebetegek közé tartozott, de az is gyakran előfordult, hogy az őket feljelentők küzdöttek valamiféle lelki zavarral. Az üldözöttek egy másik csoportját azok adták, akik betegségük, fogyatékoságuk folytán váltak kitalált kitaláltakká. Mások irigység vagy féltékenység áldozataivá váltak, szépségük vagy sikereik révén. És voltak olyanok is, akik politikai intrikák céltáblái lettek.

Elég volt a gyanúba kerüléshez, ha egy tanú azt vallotta, hogy összeveszett a vádlottal, vagy hogy valamely kérésének nem tett eleget, és erre ő vagy valamelyik

családtagja megbetegedett. Vagy ha egy asszony különleges füvet vett a kezébe, vagy ha hajnalban a kertben sétált, esetleg ha a tehene többet tejelt, mint a szomszédé, ha vörös haja volt, ha a macska erősen ragaszkodott hozzá... és így tovább – mind-mind azonnali gyanúra adott okot.

Fontos megemlíteni, hogy a boszorkánysággal megvádolt személyek nemcsak az alsóbb társadalmi osztályok tagjai közül kerülhettek ki. Sok példát sorolhatunk fel Erdélyből, ahol főúri személyek keveredtek boszorkányság vádjába – legtöbbször politikai okokból.

A tortúra fejezetcím

A boszorkányperek vádlottjait már eleve bűnösnek tekintették. Velük szemben minden eszköz megengedett volt, sőt a hatóságok kötelezővé tették különleges eszközök alkalmazását. A hosszú vizsgálati fogság, a börtön sokszor már önmagában is elég volt, hogy megtörje a vádlottat. Ha az mégis tagadott, elrendelték a vízpróbát. A gyanúsított kezét-lábát összekötözték, és a vízbe eresztették. Ha fennmaradt a vízen, akkor a próba a bűnösségét bizonyította, mivel a víz is kivetette magából. Ha viszont lesüllyedt, a víz befogadta, azaz nem volt bűnös. Csak éppen ez esetben megfulladt, ugye.

Ha a próba a vádlott ellen szólt, megkezdődött a tortúra mint büntetési gyakorlat, amely az inkvizíció örökségeként maradt az utókorra.

A kínvallatás előtt a pap megáldotta a kínzóeszközöket, majd a vádlottat letetkőztették, és megvizsgálták, nem visel-e valamilyen boszorkányjelet. Ennél a vizsgálatnál a vádlott minden hajszáját leégették. Ha találtak ilyen jelet, azt túvel megszárták. Ha a szerencsétlen érzéketlennek bizonyult, az már elég bizonyíték volt a vádlott bűnössége mellett.

Ezután következett a tényleges kínvallatás. A kor nem volt akadály, gyermekeket éppúgy megkínóztak, mint 70–80 éves öregeket. Először csak a kínzóeszközöket mutatták meg, és hosszan beszéltek a kínzás menetéről. Sokaknak már ez a látvány is elég volt, hogy bármit beismerjenek. Az ördöggel szemben ugyanis mindenfajta kínzás megengedett volt.

A rettenetes eljárás különböző kínvallatások jól felépített sorozata volt, mely 11 fokozatból állott. A bíró határozta meg, hogy az elítéltnak hány fokozatát kell kiállnia. Sokszor az eljárás azt a célt szolgálta, hogy a gyanúsított elismerje bűnösségét, így kivégzése formailag is indokoltá vált – ilyenkor a vádlott megtöréséig folytatták a próbákat.

A boszorkányt gyakran szurokfáklyákkal égették. Nem hagyták aludni, nyílt sebeibe sót és ecetet öntöttek. Nyújtólétrára fektették, spanyolcsizmába szorították a lábát, tűket vertek a körme alá vagy tüzes fogóval tépkedték ki az ujjait, nyelvét tüzes vassal kilyukasztották.

Magyar gyakorlatban a perek tanúsága szerint a csigáztatás volt nagyon elter-

jedt. Ez azt jelentette, hogy a boszorkányt – karjait hátrakötve – egy csiga segítségével felhúzták, miközben súlyokat is kötöttek a lábára.

Mivel úgy tartották, hogy az ördög minden eszközzel megpróbálja megakadályozni a beismerő vallomást és a vádlott csak akkor fog vallani, ha az ördögöt kiűzik belőle, a kínzást bármeddig folytathatták. Mégpedig kemény kínvallatással. Ami azért volt fontos, mert eszerint úgy hitték, ha a vádlott sokáig nem vall, az nem az ártatlanságát, hanem épphogy az ördög győzelmét bizonyítja.

Ilyen körülmények között érthető, hogy a vádlottak bármit beismertek, amit vártak tőlük, sokszor hajmeresztően abszurd dolgokat is. Többször előfordult, hogy a fogoly belehalt a gyötrelmekbe vagy pedig öngyilkos lett. Ezt azzal magyarázták, hogy az ördög pusztította el, mert csak így tudta megakadályozni az őszinte vallomást.

A vallatásnál nem csak azt akarták megtudni, miféle gonosztetteteket követett el a boszorkány, mikor vett részt boszorkányszombaton, hanem azt is, kik a társai. Beismerő vallomás esetén az elítéltre máglyahalál várt, mert a tűznek tisztító erőt tulajdonítottak. Néha azzal enyhítették a büntetést, hogy nedves fából készítették a máglyát, így a boszorkány megfulladt a füsttől, mielőtt még a tűz elérte volna a testét. Előfordult azonban, hogy először lefejezték, és csak azután vetették máglyára. A máglyán való megégetésnek – a gonosz elpusztításán túl – az volt a célja, hogy megfélemlítse az embereket, ne merjenek eretnek gondolatokat táplálni, és ne csak a túlvilági, de a földi büntetéstől is féljenek.

Boszorkányperek Somogyban

A falu tudós asszonyai egyszerű emberek voltak. Többször a faluvégén éltek, egyszerű kunyhóban. A falu népe babonás tiszteletben részesítette őket. Ők pedig szerény díjazás ellenében segítettek a hozzájuk fordulókon. Sokszor nemcsak különféle betegségekkel keresték fel őket, hanem olyan is előfordult, hogy fiatalok szerelmi bájjalért vagy idősek fiatalító szerekért folyamodtak hozzájuk.

Mindaddig nem is volt semmi baj, amíg a kuruzslás sikerült, a sebek begyógyultak vagy a gyermekek életben maradtak. Az addig az ismeretlenség homályában működő népi gyógyászok akkor léptek ki a fénybe, amikor valamely eset vagy hátsó indok miatt boszorkányoknak, méregkeverőknek, varázslóknak kiáltották ki és bíróság elé állították őket. Márpedig a gyűlölködők, az irigyek bíróság elé juttatták azt, aki korábban betegségükkor vagy gyermekeik születésénél segédkezett, vagy akire csak nemes egyszerűséggel megharagudtak valamiért. Sok esetben a babonás gyűlölet szülte rágalmak hatására kiáltottak ki valakit boszorkánynak.

Somogy vármegye boszorkányperes iratanyagainak nagy része a 19. század végén zajló, kampányszerű levéltári selejtezéseknél esett áldozatul. Az 1884–1885-ben zajló harmadik selejtezési hullám során Nagy Lajos levéltárnok ezen iratok nagy részét megtartásra nem tartotta alkalmasnak, így azok szakszerűtlen és felelőt-

len pusztításnak estek áldozatul. A kiselejtezett anyagból Darnay Kálmán, a sümegei múzeum alapítója vásárolt meg egy szekérderékre valót. Az iratok további sorsára vonatkozóan azonban nem rendelkezünk információval.

Ma a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára 7 boszorkányper anyagát őrzi. A többi perre a mutató- és ikatatókönyvekből következtethetünk. A fennmaradt iratok tanúsága szerint a legrégebbi Somogy vármegyében lezajló boszorkánypererről csak a büntetőperes iratanyag mutatókönyvéből értesülhetünk.

1695. február 8-án Simon Kata veneficát, vagyis méregkeverőt a tárgyalás után felmentették, és szabadon bocsátották.

✱

1728. április 15-én a boszorkánysággal vádolt Kossa Ilona szabadult.

✱

1729. március 28-án Festetics Kristóf uradalmában, Csurgón tartottak tárgyalást. Simon János és felesége, csurgónagymartoni javasemberek és az anyósa ellen. Németh János, volt csurgónagymartoni bíró végrendeletében azt a vádat emelte, hogy azok okozták a halálát. Azt állította, mint bíró valami okból megverette Simon Jánost, aki bosszúból megbetegítette. Az ügyben Dezső Ádám szolgabíró 16 tanút hallgatott ki, de egyik sem erősítette meg a néhai falubíró vádaskodását. Az ügy eredményét nem ismerjük.

✱

1732. május 20-án Marcaliban zajlott Somogy vármegye pere Halász Terézia ellen. A vádlottat varázslásai, igézesei és egyéb bűnei miatt a megyéből való száműzésre, kiseprűzésre ítélték. A per iratait a 19. században kiselejtezték, az adat csak a mutatókönyvből ismert.

✱

1733. június 12-én Marcaliban halálra ítélték özvegy Horváth Mátyásné, akinek bebizonyított boszorkányságért fejét vette a vármegyei hóhér. A per iratait a 19. században kiselejtezték, az adat szintén csak a mutatókönyvből ismert.

✱

Somogy vármegye egyik legismertebb boszorkánypere 1737 decemberében zajlott Hampu Erzsébet és Pálfy Ilona, az iharosberényi „boszorkányi társaságok” tagjai ellen. Balaton Márton, Inkey János iharosberényi tisztartója jelentette fel őket. A tanúkihallgatásokat Steffaits Márton szolgabíró foglalta jegyzőkönyvbe, majd 1737. november 29-én átadta Skublics Sándor vármegyei ügyésznek. A bíróság elnöke felső- és alsósurányi báró Sigray József főispán, tagjai Tallián János főszolgabíró, Csányi Ferenc és Póka Miklós vármegyei esküdtek voltak. A peranyag – egyedülálló

módon – szinte összegzését adja a magyar boszorkányhit legfontosabb elemeinek: úgymint a rontás és a gyógyítás, az átváltozás képessége, a garabonciás deák alakja, az időjárás rossz irányban való befolyásolása voltak a vádpontok.

A részletes tanúvallomások jól reprezentálják azokat az elképesztő vádakot, amelyeket a korabeli hiedelmek ihlettek. A terhelő tanúvallomások szerint Hampu Erzsébet a „boszorkányok kapitányának”, Pálffy Ilonának a tanítványa volt. Vele járt különböző alkalmakkor hatmacskás csézával vagyis lovaskocsival, mellyel a boszorkányok az ajtó hasadékán át mentek be éjszaka Balaton Mártonhoz. De találkozhatunk a vallomásokban gyógyító és rontó füvekkel, nyomfelszedéssel, az áldozat csontjainak kiszedésével, majd visszarakásával, egy Jancsi nevű kocsissal, aki valójában ördög volt vagy megnyomással és a tehenek tejének elapasztásával is.

A vizsgálat során a kínzások hatására Hampu Erzsébet vallott arról is, hogy szövetségük volt a garabonciás deákkal, aki a jégesőt csinálta. Több deák is volt, akiknek sípjára táncolni jártak, de azok valójában ördögök voltak, azokkal közösködtek. Forgószelek közepében rontottak meg másokat. A jegyzőkönyv szerint a vádlott kínjában azt állította némelyekről, hogy társai lettek volna, de lelkére nem veheti őket. Ezért vallotta, hogy nem voltak társai, egyedül Pálffy Ilonát vádolta.

A periratban megtalálható, hogy a vármegyei ügyész vádbeszédében a következő büntetést javasolta: „ezen Istenét megtagadó varázsló, bűbajos személy elsőben maga hasonló gonosz cselekedeteinek és egyéb boszorkány társának bővebb kinyilatkoztatására hóhér által keményen megcsigáztassék és azután magának megérdemlett büntetésére, mások példájára pedig hóhér által elevenen tüzre vettessék.”

A bíróság a vádat igazoltnak vette. A korábban Tapsonyban raboskodó Hampu Erzsébet elleni ítélethozatalra 1737. december 17-én került sor, melynek értelmében:

„Deliberatum est (Ítélet)

Ambar a Vason álla Istenét, megh tagadó Bubájjos az Ördöggel szövetséget tartó Személly ellene föl tett Magistratualis bé vadolást tellyessegel a Törvény szine ellet tagadásban véski. Megh vizsgálván mind azon által ellene bé adott Magistratualis Inquisitioban foglalt bizonságoknak authenticalt, és véle confrontált hitves vallását mind azok, mellyek éránt az Vason álla gonosz szemelly ellen mondottak elégséges képpen megh bizonyítatnak azertis azal a teremtó Istenit megh vétvén külömb külömb féle jambor eletü felebaratinak testiben s ugy javaiban ártot hogy azért az Illyetin Istentelen s Ördöggel szövetséget tarto Istentelen szemelly az éránt rendelt Hazánk Törvényei szerint maga cselekedetihez képest másoknak példájára és Erdemes büntetését vehesse elsoben is más hasonló boszorkany Tarsainak kinyilatkoztatására és megh vallására valo nizve Hóhér által minden kenző gradicsokkal megh kinosztassék az után pedig elsőbenis ugyan hohér által Feje el üttessék, az után pedigh tüzre teste vettessik, s meghégettessik, és igy az elők számábul ki töröltessik.”

Arra vonatkozóan, hogy pontosan Marcaliban vagy Tapsonyban hajtották-e végre az ítéletet, nem rendelkezünk információval, mivel a Nádasdy Tamás főispán-sága alatt létesült tapsonyi vármegyeháza 1730-ban egy nagy tűzvész során elpusz-

tult. Habár a vármegye rögtön intézkedett, hogy a vármegyeháza újból felépüljön, Nádasdyt ez az eset teljesen lehangolta, annyira, hogy a vármegyei ügyek vezetésétől visszavonult. 1731. június 11-én felső- és alsósurányi báró Sigray Józsefet nevezték ki főispánná, aki helyettesként Nádasdy haláláig kormányozta a vármegyét.

Az 1735. évi május 9-én tartott közgyűlés bizottságot küldött ki, hogy Marcali akkori földesurával, gróf Széchenyi Zsigmonddal, a vármegyeház építésére alkalmas telek megszerzése céljából a tárgyalásokat megkezdje. Széchenyi hajlandónak is nyilatkozott egy alkalmas teleknek ingyen leendő átengedésére, mire az 1736. évi szeptember 5-én Marcaliban tartott gyűlés a szerződést vele nyomban meg is kötötte.

A peranyagból nem derül ki, hogy Pálffy Ilonát is perbe fogták-e. A szerencsétlen sorsú, agyongyötört Hampu Erzsébetet irigyei, tudásában csalódott, babonák pocsolyájában fetrengő falubelije a halálba vitték. Porait elfújta a szél.

✱

1738. június 24-én Marcaliban zajlott büntetőper a surdi illetőségű boszorkánysággal vádolt Ross Zsuzsanna és Vadász Dorottya ellen. A vádat itt is Skublics vármegyei ügyész képviselte, szintén Steffaits Márton nyomozása alapján. A vármegyei törvényszék elnöke szintén báró Sigray József főispán volt.

Az egyedüli terhelő tanú Dezső Márton 26 éves surdi legény volt, akit vallomása szerint a két javasasszony „megétegetett” (valamilyen saját tartozék ételben vagy italban való beadása az ellenkező nemű egyénnek). A többi hat férfi és egy női tanú általában nemleges vallomása ellenére a két nőt hóhér által megcsigáztatták, de azok elszántan tagadtak mindenfajta boszorkányságot. A bíróság sem talált elegendő bizonyítékot, ezért Ross Zsuzsannát szabadon engedték, de a vármegye területéről hóhér által kicsapatták azzal, hogy ha visszatér, további büntetését el fogja venni. Vadász Dóra beismerte boszorkányságát, ezért és irtóztató káromkodásaiért 30 korbácsra ítélték, azzal, hogy a fenti cselekedetektől óvakodjék, mert újra a vármegye fogságába kerül.

A tanúk rajtuk kívül Gerencsér Kata surdi leányt emlegették, aki mint „ördög-gel társalkodó boszorkány” a tapsonyi vármegyei tömlöcben raboskodott. Steffaits Márton szolgabíró ellene is kihallgatott hat tanút. Sorsáról nem maradt fenn egyéb adat.

✱

A 19. században a Somogy Megyei Levéltárból kiselejtezett iratok közül Darnay Kálmán sümegi múzeumigazgató két per anyagát bocsátotta Reiszig Ede rendelkezésére a készülő Somogy vármegye történetéhez. Az egyik leírás szerint: 1739. augusztus 24-én Marcaliban a Tapsonyban raboskodó Molnár Judit, iharosberényi tudós asszony került a vármegyei törvényszék elé. A jegyzőkönyv alapján Skublics ügyész képviselte a vádat.

Két terhelő tanú vallott Molnár Judit ellen: Kónyi Mihály 60 éves és Pap Mihály 23 éves béres. „Kónyi Mihály 60 éves Ihárosberényi lakós vallomása: 1. Más egyéb boszorkányságát nem tudja, hanem ennek előtte Circiter 6 esztendővel, talála

ezen Fatens az maga kertjében az nevezett boszorkány asszont, kérdi tüle e Fatens, mit csinálna ottannak, azt felelé, hogy örvény gyökeret ásna, pedig ott e Fatens valása szerint, akor sem volt s mostan sincsen örvény gyökér; – 2. Ezen Fatensnek az fia az elmúlt Télen egy éjszaka rosszul lévén, kérdé Fiától, mi találta volna, kérdésre felelé az fia, hogy Molnár Jutka Fákba faragnyi hította volna, és elnem ment, Molnár Jutka megh. fenyegette, attul volna nyavalája és rajta levő ingeről mind az kötőjet el vittek az boszorkányok. Ezen Fatens az Falu birájával elő hivatja Molnár Jutkát, hogy Tapsonban fogja küldeni, ha az fia meg nem jobbul, azon estvére megjobbulván az Fia megh gyógyult; – 3. Pap Mihály 23 éves berényi lakós vallomása: Ezen Fatens az elmúlt ősszel mint béres szolga gazdája ökreivel Sarjuban hálván, a többi közöl egy éjszaka háromszor az boszorkány álmában megh nyomta, utolszor meg ismerete, hogy az kérdező punctumokban nevezett boszorkánt látta magán. Kétszer ráa izenvén e Fatens, hogy hadna néki békét valamely Borbás nevü embertől. Ellenben ugyan ezen Borbás nevü embertől vissza izenvén Molnár Jutka olly szókkal, hogy ne haragudgyik ezen Fatens, Csak mennyen hozzá, vagyon neki ollyas Füstölő eszköze, hogy Füstöli véle, megh gyógyul, ugyan csak nem ment hozzá, ugy is meggyógyult.”

A többi 4 kihallgatott iharosberényi tanú semmit sem tudott Judit boszorkányságairól.

Borbás György mentő tanú vallomása: „Ezen Fatens tagadgya, hogy ő tüle nem izent a harmadik Fatens Molnár Jutkának, viszont Molnár Jutka sem néki. Hanem ezen Fatens házánál a harmadik Fatens Molnár Jutkával találkozáván, zugalodván reája ily Szóval: Te Pap Mihály, miért mondasz engemet te boszorkánynak, tuga az Ur Isten, hogy én bizony boszorkán nem vagyok és Senkinek nem voltam rontója; Mert én a véremmel is jót tennék a szegényel, hogy sem rontanám én azt; s akár ki is tudja, hogy nem vagyok boszorkány, ezen Sirván, az Molnár Jutka el méne az Fatens házáatul.”

Skublics Sándor vármegyei ügyész azonban a két terhelő tanúra támaszkodva a következő vádbeszédet mondta: „Miképen ezen vason jelen álló Bübájos varázsló Boszorkány Asszony nem tudatik, minemű gonosz indulattúl viseltetvén, a magha Teremtő Istenét megh tagadván, az pokolbeli ezer mesterrel szövetséget vetett, hogy annak Segedelmével maga jóakaró felebarátainak bátrabban ártthasson, amint is az elmúlt télen Berényi Kónyi Mihály fiát csak azért, hogy fáht faragni nem ment néki, étszakának idején megbántotta úgy; hogy nehezen volt bele, más napra kelvén, hogy az Legény panaszt tett az Attyának ezen vason álló Asszonyra falu birája által izent, hogy eresztené megh a fiát, mert egyéb iránt Tapsoni fogságban viteti. Melly izenet után mindgyárt meg eresztette az megh bántott Legénynek haját. Az elmúlt ősszel ismét Pap Mihált háromszor megnyomta, a ki hogy rá izent volna, azt is többet nem bántotta, más ehhez hasonló boszorkányságokat is elkövetett. Kivánnya azért az Tettes Magistratus Procuratori, hogy ezen vason álló Boszorkány Asszony maga többféle gonosz cselekedeteinek és egyéb Boszorkány Társainak megvállására Hohér által meg csigáztassék, és azután elevenyen Tüzre vettessék.”

Az ügyész alaposan megfontolta a dolgot, mert szükségesnek találta, hogy va-

lamilyen beismerő vallomást a hóhér segítségével kicsikarhasson az iharosberényi Judittól. A bíróság azonban nem hajlott az ügyész javaslatára, mert a következő ítéletet hozta: „Minthogy pedig a bevádolt Boszorkány bűbajos mestersége, az vason álló személynek, telességgel ki nem nyilatkoztatott; mind azért is élete megjobbításának reménye után, az fogságból még most föl szabadul.”

Molnár Judit ellenségei azonban továbbra sem nyugodtak bele az ítéletbe, mert 11 év után ismét visszajuttatták a tapsonyi tömlöcbe.

✱

1743. október 1-jén zajlott Marcaliban Somogy Vármegye pere Csutor Ferencné Molnár Ilona ellen.

Bakó Ádám Somogy Vármegye szolgabírája és Szabó András esküdt 1743. augusztus 10-én szálltak ki Nemes Kiss Szakácsiba a tanúk meghallgatása végett. A vád szerint mintegy 6 esztendővel azelőtt Szakácsiban lakozó Marosi István fiacskájának kezét-lábát összevonta, csak azért, hogy nagy sár lévén az utcán ezen boszorkány háza előtt ment el az úton kívül szekérével. Ilona pedig zúgolódott, hogy mért arra megy, nem lévén arra út. Mindjárt azon az éjszakán Marosi fiacskájának keze-lába összezsugorodott.

Kis Hencsei Mihálynének is ellent vetett, aki gyógyítani akart.

Kovács Györggyel is összeveszett, mert kakasa a boszorkány háza fedelén varázsolta, megfenyegette, hogy ezt megbánja, mire két hétre az inait összezsugorította. 8 garassal is adós volt Kovács Györgynek, aki kérte tőle, mire a boszorkány megneheztelt rá.

Az ügyész vádbeszédében a következőt javasolta: „több efféle boszorkányos cselekedetinek és boszorkány társainak megvallására elsőben hóhér által keményen megcsigáztassék, azután pedig magának megérdemelt büntetésére, másoknak pedig rettentő példájára elevenen megégettessék.”

A boszorkányság vétségének bizonyítása nem sikerült. Molnár Ilonát szabadon bocsátották.

✱

1743. október 1-én Marcaliban tartottak törvényszéket az 1738-ban már elítélt surdi javasasszony, Vadász Dorottya ellen, aki ismét a bíróság elé került Balaton Márton vádjával. A vád szerint nemcsak ezen nemes Somogy vármegyéből, de vidéki vármegyékből is sokszor jártak Vadász Doriczához elveszett jószágoknak és marháknak megmondása végett. A vád szerint mesterségét a tilalom és a fogságból való szabadulása után is gyakorolta. Bizonyítékok hiányában azonban újra szabadon engedték.

✱

1743. október 1-jén tárgyalták Marcaliban Verbán János özvegyének, Babi Katalinnak az ügyét. A vádolt Horváth Máriát, Attádi János házastársát megfenyegette, jobb felét annyira megbántotta, hogy az az ágybul sem kelhetett fel mindaddig, még ezen boszorkányt azzal nem ijesztette, hogy az uraság tisztjeinek bevádolja.

Ördögi mesterségével a légrádi hegyen lévő Molnár István szolgáját, Pável nevűt az inge alól kivett madzaggal lóvá változtatta, fölzlázta és nyargalászt rajta. Habun Katától ezen boszorkány sajtot kért, az adott is néki, de 10 esztendő fiauskája megkérdezte, miért ad hitelben, mire a gyermek eljajdult, mert úgy érezte szívét valami kiszaggatja. A gyermek anyja a boszorkány házához futott, megfeddvén őt, mire az nem válaszolt semmit. Erre a gyermek anyja egy adag szalmát húzott ki a boszorkány háza üstökéből, hogy megfüstöli véle a gyermekét, de a szalma a kezében tűz nélkül lángot vetett, úgy, hogy megpörkölte a kezét is.

Verbánné Simoncsisnéul vaját és sajtot kért, akinek hogy nem adott, megneheztelvén reá, mindjárt hidegleléssel gyötörte, ugyanazon hideglelésben harmad, negyed nap múlva meg is holt.

A vád Babi Katalin hóhér általi megcsigáztatását és elevenen való tűzre vetését követelte. Mivel a vádlott ördögi mesterségét másokra bocsátott irtóztató nyavalyákkal történt halálokkal is bizonyossá tette, az ítélőszék hóhér által minden kínzóbeli grádusokon megcsigáztatásra, azután pedig fejvesztésre és teste tűzre vetésére ítélte, azon okból, hogy így az élők számából kitörültessék.

*

1746. augusztus 22-én Marcaliban a törvényszék elé állította Steffaits Márton szolgabíró Kovács Andrásné Totth Zsuzsanna, iharosberényi asszonyt. A panaszos ismét Iharosberény boszorkányüldözője, Balaton Márton volt. Azzal vádolta Kovácsné, hogy nemcsak őt, hanem a földesurát, Inkey Jánost is megrontotta. Inkey János hajdújának feleségét hidegleléssel kínoztá, álmában megnyomta, nagy betegségben nyomorgatta. A beidézett nyolc tanú azonban nem erősítette meg a vádakat. A bíróság az asszonyt szabadon bocsátotta.

*

1748. augusztus 1-jén állították először Marcaliban gróf Batthyány Károly főispán elnökle alatt működő vármegyei törvényszék elé Tóth Erzsébet, Dencsen lakó asszonyt. Steffaits Márton szolgabíró boszorkánysággal vádolta. Mivel a nő nemrég költözött át a Zala vármegyei Hahót községből, megkérték Zala vármegye hatóságát, nyilatkozzék Tóth Erzsébet ottani magaviseletéről.

Skublics Sándor ügyész a következő vádbeszédet adta elő: „Miképpen ezen vason álló, búbajos, varázsló, boszorkány személy nem tudatik minémű Istentől elfajzott ördögössel bagzott indulattól viseltetvén, maga teremtő Istenét megvetvén, ördöggel összeszövetkezett, s annak segítsége által sok külön külön féle jámbor felebarátinak ártalmára lett, amintis Hahóton Nemes Zala vármegyében ez előtt 12 esztendővel Szent György nap éjszakáján egy sereg lúd az udvarába bément Jakab Mihály láttára, ahol Tóth Erzsébet is maga pitvarában jelen volt, egyszer s mind azon ember láttára el tűntek az ludak. Ezen cselekedet Záborszky Illés akkoron Nemes Zala Vármegye főbírájának értésére esvén ezen boszorkány asszonyt meg akarta fogatni, melyet észre vévén elugrott úgy gyűtt ide lakni Dencsre, itt pedig Dencsen Ko-

vács Péternél lakván maga gazdájával össze szólalkozott, amint házatul el is menvén meg is fenyegette, mondván: no várj, megbánod bizony ezt. Amint is negyed nap múlván kemény hideg lelésben esvén Kovács Péter az falu bíróját ezen boszorkányra küldötte, hogy néki megeresztene, és annyira ne gyötörné, amint is harmad napra személye szerint azon említett Kovács Péterhez menvén mondotta néki: úgy köll, úgy azon szókkal tüle elment maga szállására, mind azáltal harmad nap múlva elhagyván az hideg, meggyógyult, tovább ezelőtt két esztendővel Vései Ferenc uram hajdúja mákot szedni parancsolta ezen boszorkányt, melyért zúgolódván mondotta: hogy valaki megbánja az ő hajtogatását, amintis utána való tavasszal azon hajdú leányának jobb keze és lába öszve dagadozott. Továbbá az elmúlt télen ételt vinni parancsolta az falu bírója az uraság béresének, akkor is zúgolódott az uraság béresére, állítván: hogy ő volna oka hajtogatásának, mint is az proxime elmúlt tavasszal azon hajdú leányának jobbik kezét öszve vonták, kire nézve az vason állót Szecsődi László megfogtatván, hogy azon leányt gyógyítsa meg, másképpen Tapsonyba fogja küldeni, Kire is felelt ezen búbjós boszorkány asszony, hogy csak Tapsonyba ne küldje, Szecsődi László meg fogja gyógyítani az leánynak kezét, amintis mindjárt eleresztvén az asszonyt ezen fogadására, és hozza elő valamely csontokat, és békát, estve későn megfőzván, azzal kezdte gőzölni, és füstölni úgy annyira gyógyult azon éjszaka, hogy mindjárt másnap reggel a kezét kinyújtván véle ehetett, az időtül fogva azon kezének semmi baja nincsen. Ezen fölük még Hahóton látában egekeret is csinált, s más különféle boszorkányságokat is elkövetett.”

A Zala vármegyei szolgabíró előtt a hahótiak esküvel bizonyították, hogy Tóth Erzsébet nem boszorkány. Szülei azonban ezzel a váddal terhelve pusztultak el a zalaegerszegi vármegyei tömlöcben. 1749. március 27-én Marcaliban az addig raboskodó asszonyt a törvényszék szabadlábra helyezte.

★

1750. december 4-én Marcaliban a vármegyei törvényszék Hosszú Mátyásné Juhász Éva felsősegesdi asszony ügyét tárgyalta. Makai Boldizsár, a Széchenyi-család marcali uradalmának tisztartója jelentette fel, és az ő panaszát vizsgálta ki Wlassits Zsigmond szolgabíró. A „könnyű életű” asszonyt a törvényszék a hóhér kezére adta, és ő a tortúra mind a hat grádusát végigszenvedte. Hosszúné mindvégig állhatatosan tagadta, hogy az ördöggel szövetségben volna.

Dencs János tanúvallomása szerint: „hat esztendősi fiacskája alkalmas ideig nyomorogván elvitte Zadovi János Praedicatorhoz, aki is amidón meggőzölte az gyermeket monda a tanúnak, hogy a gyermeknek gyógyulása sohasem lészen, vinnék haza, és aki legelőször házához fog menni kerőképpen, az lészen aki megvesztette, amint is az rab asszony volt legelső amidón hazaért házánál.”

Egy másik tanú, Németh Judit a következőket vallotta: „Ennek előtte tizenkét esztendővel történt, hogy bizonyos Tott répa palantát ígért lépért elment volt az rab asszonyhoz, másnapra kelvén hozzája megyen a tanúhoz, monda neki: Te Jutka tegnap megígézted az tehenemet adjál az hajadbúl, kötödbül és az szömérmes

testednek hajából had füstöljem meg vele, arra föl háborodván a tanú fejben ütötte egy darab fával, mely elkövetett cselekedetéért megfenyegette, mondván hidd el ettül keservesen megbánkodol, és csakhamar hetedik esztendőben járó leánykája hirtelen megbetegedett és úgy annyira egész teste földagadott, hogy akkor egy hónap múlva meg is költetett halni. Nemkülönben maga is gyermekének halála után csakhamar hasonló dagadozó betegségben esvén hozzája megyen az rab asszony kérdezősködött nyavalájában való könnyebbülése végett, kinek is zúgolódva megfelele, óh te atkozott, mért nem eresztess meg nékem, én a te nyomorultad vagyok, már megölted az gyermekemet, magamat is meg akarsz ölteni, azon szavaira orcza pirulva elment házatul, úgy az tanúnak is azon éjszakán minden fajdalmi megszűntek, egész teste megapadott és előbbeni egészsége megterült.”

A raboskodó asszony a csigázást is elszenvedte, de mivel semmit sem vallott, ezért a bíróság bizonyság hiányában felmentette, feslett életéért és káromkodásáért az eddig való szenvedését elégnek találta, így szabadon bocsátották.

✱

1750. december 4-én Molnár Judit, iharosberényi javasasszonyt ismét bíróság elé állították. Bizonyítékok hiányában azonban a tömlőcből szabadon engedték.

✱

1759. augusztus 30-án Kaposváron tárgyalta a vármegyei törvényszék Salamon Györgyné Halászi Ilona, felsősegessi parasztbába bűnügyét. A 30 esztendő körüli vádlott a Muraközben, Szentmártonban született, de Segesden nevelkedett. Szakmáry István szolgabíró fogatta meg Somogyicsicsóban, 1758. március 12. napján azon okból, mert Horváth Mátyásné leánygyermekének 4 hónapig tartó bágyadtsága és nyomorultsága lévén szeretett volna segíteni. Azt hallotta más asszonyoktól, hogyha az ilyen nyomorult és váltott gyermeket új fazékba bele tévén megfőzetik hév kövön, akkor az meggyógyul. A gyermek a megfőzése után egy nap múlva meghalt. A tanúk, sőt a szakmabeli tudós asszonyok is a bába pártjára keltek mondván, hogy a hidegülő csecsemő megmentésének ez az egyik ősi lehetősége. A vármegye a Helytartótanács egészségügyi bizottságát is megkereste ezen ügyben, de választ nem kaptak. Mivel az asszony sokáig ült a kaposvári vármegyeháza tömlőcében, vizsgálati fogságát büntetésnek vették, és hazaengedték.

✱

A 19. században a Somogy Megyei Levéltárból kiselejtezett iratok közül a Darnay Kálmán sümegi múzeumigazgató által Reiszig Ede rendelkezésére bocsátott peranyag Kolarics Mártonné Tóth Anna boszorkányperének tanúvallomásait 1761. augusztus 27-re keltezi. Az asszonyt boszorkánysággal, paráználkodással, megrontással vádolták. A vádiratról és az ítéletről azonban nem rendelkezünk információval.

✱

1762. november 9-én zajlott Somogy vármegye és Sellyaj László úriszékének pere Ferenczy Judit koldus, parázna, méregkeverő, boszorkányos személy ellen. A 32 esztendő körüli, kálvinista valláson lévő Ferenczi Jutka Vas vármegyében, Szata nevű helységben született. Ott nevelkedett és ment férjhez Doncz János nemesemberhez. Vele jött Somogy vármegyébe, Kiskorpádra. Férje már 4 éve meghalt. A vádlott 1761. május 27. napján fogattatott meg, hogy nemes Siklósy Jánossal ne esküdhessen meg, akivel már egy esztendeig illetlen és fajtalan életet viselt. Ferenczi Judit újhold vasárnapra kelvén napkelte előtt kerék likán által háromszor kiáltotta Siklósy János nevét, lábának nyomát fölszedte, és aztat a sütő kemencének eleiben fölsározta. A koslató kutyának nyakára cérnát függesztett, azzal magának fejkötő kontyot varrt, Siklósy Jánosnak pedig az inge kötőjét olyan cérnából varrta az ingére. Mindezt Körmen- den, nemes Vas vármegyében Kövesdy nevű tisztartónétúl tanulta. Mindezt azért cselekedte, hogy Siklósy János őt hitves társául elvegye.

Az ügyész az követelte, hogy a gonosz, buja, csavargó, bűbajos, ragadozó rab személy először több gonoszságainak, gonosz társainak kinyilatkoztatására hóhér által minden grádicsokon keményen megcsigáztassék, azután pedig a Praxis Criminalis 60. és 76. cikkelye szerint hóhér pallosa által az élők közül kitörültessék. A házasságtöréssel vádolt asszonyt végül fél vesszőzésre és a vármegyéből való kiparancsoltatásra ítélték.

✱

1769. szeptember 2-án tárgyalták Marcaliban Somogy vármegye perét Petes Katalin ellen. Az ügyről nem rendelkezünk több információval.

✱

Ugyanezen a napon zajlott a Tóth Ilona és Zdelarics Katalin méregkeverők elleni per. Mindkét per iratai a 19. században kiselejtezésre kerültek, az adat csak a mutatókönyvből ismert.

✱

Mária Terézia egy 1768-ban kiadott rendelkezésében határozott úgy, hogy „a jövőben efféle személyek ellen boszorkányság és varázslás vádjával eljárást ne folytassanak, hacsak nem állnak rendelkezésre nyilvánvaló gyanújelek és bizonyítékok”, és csak akkor, ha ezeket a személyeket más büntettek elkövetésével is vádolják. Az 1770-ben hatályba lépő büntetőtörvénykönyv, a *Constitutio Criminales Theresiana* megreformálta a büntetés-végrehajtást és korlátozta a kínvallatást. Ezeknek az intézkedéseknek a hatására Magyarországon hamarosan lezárult a boszorkányság történetének ezen szakasza.

Több mint száz esztendővel azután, hogy Mária Terézia rendeletben megtiltotta a boszorkányok elleni eljárás lefolytatását, a bennük való hit továbbra is erősen tartotta magát. Ezt bizonyítja Martin István boldogasszonyfai (az 1950-es megye- rendezéssel a korábban Somogy megyéhez tartozó települést a Szigetvári járás részeként Baranyához csatolták) plébános levele, melyet a szigetvári járás főszolgabírójához intézett 1873. június 10-én. Özvegy Arnold Ferencné azzal a megkereséssel

fordult a plébánoshoz, hogy öt egy zöcskei (Zöcskepuszta ma Szentlászló része) és három szentlászlói nő igaztalanul boszorkánysággal vádolja, és boszorkánynak nevezi, hazugul tartósabb betegségek és nagyobb testi sérülések okozójának állítják be.

A plébános úgy gondolta, hogy ha az ő, illetve a községi előljárók fellépése sikertelen volna, sőt a bajt még nagyítaná is, ezért a főszolgabíróhoz fordult, hogy ezt a nagyon komoly és igen veszélyes ügyet orvosolja. Megemlíti, hogy Arnold Ferencé nemcsak csendes, erkölcsös és példás magaviseletű, hanem mint betegápolás körül kitűnő jelességű nő ismeretes.

A jegyző 10 nap múlva küldte meg a főszolgabírónak a plébános folyamodványát, mivel a boszorkány-tárggyal nem akarta fárasztani a bírót, és nem akart nevetségessé válni ilyen ügygel. Mindazonáltal hozzáteszi, hogy Szentlászlón másképp áll a helyzet. A boszorkány címmel sértettek eszüket veszítve ostromolják szakadatlanul a jegyzőt és a plébánost panaszaikkal, keserűségükben vigaszt, orvoslást keresvén. A jegyző mindent elkövet a felek megnyugtatóására, de fáradozásait siker nem koronázta eddig, mivel az érdekeltek oly bódultak, mintha maszlagot (hallucinogén hatással rendelkező növény) ettek volna. Ezért kéri alázatosan a főszolgabírót, hogy ezen ügy békés elintézésére egy olyan eszközt kigondolni méltóztassék, mellyel a felek zaklatott kedélyei egyaránt lecsillapítva lennének. A jegyző ugyanis attól tartott, hogy ha a boszorkányság – mint tárgy – általánossá válik, a vidék róluk, szentlászlóiakról úgy fog beszélni, mint szözlött egykor a pöttendiekről. Az ügy további sorsa nem ismeretes.

Összegzésként elmondhatjuk, hogy a boszorkányokban való babonás hit rendületlenül tartotta magát, még jóval az utolsó boszorkánysággal vádolt személy máglyán való megégetése után is. Habár közben a fantazmagórikus elemek eltűntek, a boszorkánymesterség többé-kevésbé elfogadott népi mágiaként élt tovább, s él tovább talán még napjainkban is.

Felhasznált irodalom

- MNL SML IV.10. v. Büntetőperek (Processus criminales) (1695–1848).
 MNL SML IV. 421. Szigetvári járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) iratai, 1947. sz.
 MNL OL Helytartótanácsi L. C. 28. Acta captivorum et malefactorum. Lad. A. fasc. 1. Nr. 3. Lig. 6.
 MNL OL P 234 Festetics család tolnai ága (1531–1873)
 MNL VmL2 XII. 2/9 650/5. Festetics Kristóf úriszékének pere a boszorkánysággal vádolt Babi Katalin ellen 1743.
 BÉLI Gábor 2014, *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*, Budapest, Dialóg Campus
 BESSENYEI József (szerk.) 1996, *A magyarországi boszorkányság forrásai*, I. kötet, Budapest, Balassi Kiadó
 Torrente del BOSQUE 2006, *Kínzások és kivégzések története*, Kecskemét, Vagabund
 CSÁNKI Dezső (főszerk.) [1914,] *Somogy vármegye. Magyarország vármegyéi és városai*, Budapest, Országos Monografia Társaság
 CSÁNYI Ferenc 1889, *Lapok Somogy megye múltjából*, Kaposvár, Hagelman ny.
 DÖMÖTÖR Tekla 1981, *A magyar nép hiedelemvilága*, Budapest, Corvina

- KANYAR József 1989, *Harminc nemzedék vallomása Somogyról. Történelmi olvasókönyv, I.*, Kaposvár, Somogy Megyei Tanács VB
- KIRÁLY Lajos 1995, *Somogyi hiedelemvilág: boszorkányok, kísértetek és más néphitbeli alakok*, Kaposvár, Kaposvár Megyei Jogú Város Közgyűlése
- KOMÁROMY Andor (szerk.) 1910, *Magyarországi boszorkányperek oklevéltára*, Budapest, MTA
- Magyar néprajz VII. Folklor 3. Népszokás, néphit, népi vallásosság 1990. Budapest, Akadémiai Kiadó
- PÓCS Éva 1989, *Tündérek, démonok, boszorkányok*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- SCHRAM Ferenc (közread.) 1970, *Magyarországi boszorkányperek 1529–1768, I. köt.*, Budapest, Akadémiai Kiadó
- SZENDREY Ákos 1986, *A magyar néphit boszorkánya*, Budapest, Magvető Kiadó
- TÓTH G. Péter (szerk.) 2000, *A magyarországi boszorkányság forrásainak katasztere, 1408–1848*, Budapest–Veszprém, MTA Néprajzi Kutató Intézete–Laczkó Dezső Múzeum
- R. VÁRKONYI Ágnes 1990, *Közgyógyítás és boszorkányhit: Mária Terézia boszorkánypereket beszüntető törvényének újragondolásához*, *Ethnographia*, 3–4. sz., 384–437.

Egy oldal a kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat 1932. évi naplójából

A 20. század elején új áramlatok érkeztek a pedagógiába Magyarországon. Molnár Ferenc *A Pál utcai fiúk* című regénye 1907-ben jelent meg. (Az előző évben folytatásokban már közölte a *Tanulók Lapja*.) A kötet elsöprő sikere a gyermekek nevelésével kapcsolatos felfogások változását jelezte. A reformpedagógiai elképzelések, az új szellemű iskolák hatásai hazánkban is teret követeltek maguknak. Ez a légkör szintén hozzájárult az Angliából kiinduló cserkészmozgalom gyors magyarországi elterjedéséhez. A hivatalos oktatási rendszeren kívül létrejövő új, önkéntességen alapuló gyermek- és ifjúsági szerveződések egy olyan élményorientált tevékenységet kínáltak, amely az egész társadalom számára is értékteremtőként jelentkezett.

A cserkészet „kitalálója” Robert Baden-Powell, a brit hadsereg tisztje volt, nem állt közvetlen kapcsolatban a pedagógiával. A katonai felderítés és annak szervezése során szerzett tapasztalataira alapozva indította el 1907-ben az öntevékenységre és csapatmunkára építő mozgalmát, amelybe a serdülők romantikus kalandvágya, az erkölcsi értékek hangsúlyozása, a nemzetek és társadalmi csoportok közötti barátság és testvériség hirdetése, a személyiség sokoldalú fejlesztése, valamint a természetbarát életmód gyakorlása egyaránt beletartozott.

Az első cserkész tábor huszonnégy – különböző társadalmi rétegből származó – fiúnak tartotta Brownsea szigetén, és sikere igazolta feltevései. Ennek nyomán írta meg a *Scouting for Boys. A Handbook for Instruction in Good Citizenship Through Woodcraft* (magyarul röviden csak *Cserkészlet fiúknak*) című könyvét, amely először 1908-ban jelent meg. Baden-Powell egy cserkészcsapattal 1909-ben körutat tett Németországon, Hollandián, Belgiumon és Franciaországon keresztül, így is népszerűsítve a mozgalmat. Az 1912-ben Stockholmban rendezett olimpia idején számos ország cserkészei egyúttal találkoztak és bemutatókat tartottak, amikről a nemzetközi sajtó lelkesen tudósított. Az olimpiára kiutazott magyar küldöttség tagjai elismeréssel szóltak az őket mindenben segítő svéd cserkészekről, és a mozgalom itthoni meghonosítását szorgalmazták. (A tanulmány nem kaposvári része jórészt BODNÁR Gábor *A magyarországi cserkészlet története*, h. n., 1989. és GERGELY Ferenc, *A magyar cserkészlet története 1910–1948*, Budapest, 1989. vonatkozó részei alapján íródott.)

A *Scouting for Boys* egyes, Králik László által magyarra fordított részei Magyarországon a nagybecskereki piarista gimnázium 1909–1910. tanévi értesítőjében jelentek meg, és hamarosan megindult a hazai cserkészcsapatok szervezése. Vizsoly Ákos Gusztáv nevű fiával Alsópénten helybeli parasztyerekekből szervezte meg az első csapatot, ez azonban csak rövid ideig létezett. (Vizsoly Ákos ugyanis 1912-ben meghalt.)

Az Angliát megjárt dr. Szilassy Aladár kezdeményezésére, Megyericsy Béla közreműködésével, a Budapesti Református Ifjúsági Egyesület 1910-ben hozott létre immár tartósabban működő csapatot. A következő évben Kanitz István ügybuzgóságával a Budapest II. kerületi katolikus főgimnázium kebelében kezdtek cserkészkedni fiúk. Ekkortájt karolta fel a mozgalom ügyét az Izsóf Lajos szerkesztésében megjelenő *Zászlónk* című lap, és ez jelentős lökést adott a hazai cserkészletnek. Ezen a bázisokon itthon eleinte főleg iskolai szervezésű csapatok születtek, míg Angli-

ában elsősorban az intézményeken kívüli gyermekeket igyekeztek bevonni a hasznos időtöltésbe. Magyarországon a cserkészlet ügyét az első időkben főleg a református és a katolikus egyház fiatalokkal foglalkozó, az újításokra fogékony, elhivatott vezetői karolták fel. Ezzel alapos beágyazottságot teremtettek a mozgalom valláserkölcsi alapon való megszervezésére.

Kaposvárott másként indult a mozgalom. Két, nem felekezeti iskola: a főgimnázium és a fiúpolgári keretei közt jöttek létre szerveződések. A mozgalom hőskorában, az 1910-es évek elején, ha egy fiú cserkész-örszem újonc akart lenni, egyszerűen jelentkezett egy csapatnál (persze azt előbb valakiknek létre kellett hozniuk), és ígéretet tett bizonyos hibáinak kijavítására. A parancsnok kézfogással a csapatba fogadta, de először csak kéthónapos próbaidőre. Ha ezen idő alatt jól viselte magát, akkor végleg befogadták és fogadalmat tehetett: hű lesz Istenhez, királyához és hazájához, lehetősége szerint mindenkinek segít és megtartja a cserkész-törvényeket. Az őrsök, rajok, csapatok egységes országos szövetségi hálózat és központ hiányában szinte teljes önállóságot élveztek. Ahogy Fekete István emlékezett:

„Nagy bácsi – az első cserkészparancsnok Kaposváron – úgy fogadott, mint egy felnőttet, akit már régen várt; úgy fogadott mintha már fogadalmat tettem volna a tisztaságra, tisztességre, ember és hazaszeretetre és mindenre, ami alapja lehet annak, hogy felsőbbrendű emberek és magyarok legyünk a Kárpátoktól az Adriáig.” (FEKETE István, *Ballagó idő. Életrajzi regény*, Budapest, 1970, 436. /a továbbiakban: *Ballagó idő*/)

A Magyar Cserkészszövetség hivatalosan 1912. december 28-án alakult meg. Vezetésében Izsóf Lajos, Megyericsy Béla, Papp Gyula és Sík Sándor volt a meghatározó. A vezetők által kidolgozott, elfogadott cserkész-törvények és a fogadalom az *Iffúsági Testnevelés* című lap 1913. évi második számában jelentek meg. Ez szilárd támpontot nyújtott a csapatok szervezőinek. Ugyanakkor a német mintára kialakított, elsősorban fővárosi tanárok és tanítók által preferált, liberális beállítottságú őrszem-mozgalom szintén ekkortájt bontogatta szárnyait. A jelentős számban polgári iskolákban és állami gimnáziumokban szervezett csapatokban világiasabb szellem dominált, és bírták a liberális körök támogatását. A két önálló irány vezetői 1913 júniusában megegyeztek egyesülésükben, és 28-án megalapították a Magyar Cserkész-Örszem Szövetséget. A névben tehát mindkét irányzat megjelent, a gyakorlatban azonban az őrszem idővel „kikapott” belőle. Újrafogalmazták a törvények, a fogadalom, az alapszabály, valamint a szervezési útmutató szövegét, és nagy lendülettel segítették a csapatok szervezését.

A korabeli források hiányosságai és a feltárt későbbi dokumentumok, valamint publikációk ellentmondásossága egyelőre nem teszik lehetővé Kaposvár cserkész-története kezdőnapjának pontos meghatározását. Több – téves – forrás is 1912-re teszi ugyanis az itteni szervezett cserkészélet megindulását, illetve az első csapatalakítást. A 151-esek naplójában is ez az évszám szerepel. Az első – főleg 1921

és 1927 közti történésekről szóló – naplóban visszapillantás olvasható a vármegye-székhely cserkészmultjáról is. A gazdagon illusztrált kötet 21. oldalára, az 1926. évi eseményeket ismertető részhez (!) ragasztották be azt a képes levelezőlapot, amelynek nyomtatott képaláírása: „Kaposvári Cserkészek. – Készül az ebéd.” A képre tolal a következőket írták: „1912. évben Kaposvárott megalakult első cserkészcsapat egyik kirándulását mutatja ez a levelezőlap. Ez a kép jelentette, illetve ennek a kis csapatnak a nyomán indult meg városunkban a cserkész mozgalom. Örök Emlék e kép”. (Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára /a továbbiakban: MNL SML, X. 218. Kaposvári 151. sz. Cserkészcsapat iratai /a továbbiakban: 151. sz. Cscs./ 1921–1927. évi csapatnapló. 21.) Mivel más helyről nem került elő ezt az évet megerősítő információ, bizonyosra vehető (és alább olvasható), hogy téves a képes levelezőlapon olvasható datálás.

Egy 1924-es forrás szerint (tehát időben még nem túl távol a kezdetektől) pedig az első kaposvári cserkészek 1912-ben a polgári fiúiskolában szerveződtek meg Takáts Gyula Ferenc tanár parancsnoksága alatt. (A forrás hitelességét, így az 1912-es kezdőévszámot is, zárójelbe teszi az a tény, hogy bizonyosan Nagy Ferenc József – akit a forrásokban általában Nagy F. József néven emlegetnek –, volt az első cserkésztsisztjük és nem Takáts, illetve nem parancsnoknak nevezték ekkor a csapat vezetőjét.) Az viszont valós megállapítás, hogy a szépreményű fejlődést a „Nagy Háború” teljesen megakasztotta. Takáts Gyula Ferenc és Nagy F. József vármegyei aljegyző bevonulása után pedig megszűnt a cserkészlet az iskolában. (*Szépén fejlődik a cserkészlet Kaposváron*, Új-Somogy, 1924. június 1., 2.)

Egy harmadik forráscsoport megint más kezdőadatot, 1913-at említ. Érdeemes egy pillantást vetni Bereczk Sándor 1926 nyarán megjelent és sokat idézett városi krónikájára és városismertető könyvére, amelyben röviden a cserkészlettel is foglalkozott. A már fellendülőben lévő mozgalom helyi hajtásairól szóló sorokat az intelligenciához tartozó, ekkor már idős, nyugalmazott mérnökember könyvének a *Sportegyesületek* című fejezetének (!) vége felé illesztette be, csak a kerékpárosok egyesületét megelőzve... Bereczk a Nagy F. József vezette, első kaposvári csapat belső életéről, munkájáról kevés adatot talált (pedig sokan éltek még a városban a „hős-korszakban” már tevékeny cserkészek közül). A kezdeti főgimnáziumi cserkészetről nem tudott, mindenesetre nem tett említést, mintha nem is létezett volna. A cserkészetről szóló résznél alapvetően a polgári fiúiskolai értesítőkre támaszkodott. Pontos dátumot nem adott, csak 1913-at jelölte meg kiindulási évnak. A következő, 1914-es évre tette (tévesen) a csapatalakítást. Nagyot és Vajthó Jenő polgári iskolai tanárt, oktatótisztelet jelölte meg az első kaposvári „teljes” csapat megszervezőjének. A polgárista cserkészek – Bereczk tudomása szerint is – a csapat parancsnokának bevonulása után Havas Jenő rajvezető irányításával még működtek egy ideig: egészségügyi szolgálatot teljesítettek, majd nem tudjuk meg miért, de 1914 telén beszüntették tevékenységüket. A fejezetben a „Nagy Háború” utáni kaposvári cserkészetről már pontosabb képet kaphatunk. (BERECZK Sándor, *Kaposvár Rendezett Tanácsú Város története és fejlődése*, Budapest, 1925 [1926], 162–163. /a továbbiakban: BERECZK/)

RÉCSEI BALÁZS: A KAPOSVÁRI CSERKÉSZLET ELSŐ ÉVEI ÉS A BALLAGÓ IDŐ

A polgári fiúiskola 37. sz. Berzsényi Cserkészcsapata 1928-ban ünnepelte tizenöt éves fennállását. A jeles évforduló kapcsán sok emléket felidéztek. Ekkor úgy interpretálták, hogy Nagy F. József 1913. március 15-én alapította a csapatot. (*A polgári fiúiskola 37. sz. Berzsényi cserkész csapata ebben az évben ünnepli meg 15 éves fennállásának jubileumát, Somogyi Újság*, 1928. január 8., 3–4.) Az 1910-es évekbeli források ismeretében tudható: a formális őr, majd csapat később jött létre, hiszen még a június 8-i verseny kapcsán is csak „létesítendő” cserkészcsapatról van tudomásunk. (*A Kaposvári Államilag Segélyezett Községi Polgári Fiúiskola értesítője az 1912–1913. iskolai évről*, 46–47. /a továbbiakban: *Polgári Fiúiskola értesítője*!) Nem sikerült okát találni annak sem, vajon a polgáristák cserkészcsapata harmincéves ünnepsége miért éppen április 10-ére került 1943-ban. (*Impozáns keretek között ünnepelte meg fennállásának 30 éves jubileumát a 37-es csapat, Somogyi Újság*, 1943. április 12., 2.)

Mindazonáltal bizonyos, hogy Kaposvár a vidéki települések sorában – időrendben – az elsők között szerepel a hazai cserkészettörténetben, ahol már a „Nagy Háború” előtt cserkész-őrszemek működtek. Az úttörőjelleg legfőképpen két személynek, illetve iskolának volt köszönhető. A cserkészlet Somogy vármegyei történetében az egyik első forrás a *Kaposvári Államilag Segélyezett Községi Polgári Fiúiskola 1912–1913. tanévének értesítőjében* található. A vármegye polgári fiúiskolái 1913. június 8-án tornaversenyt tartottak Kaposvárott. A rendezvényen 388,2 korona bevétel keletkezett, a kiadások után megmaradt 138,56 korona. Utóbbi összeg jelentős részét az intézmény keretében kialakítandó, tehát ekkor formálisan még nem létező újfajta diákszervezet céljaira szánták. A létesítendőként említett cserkészcsapat felszerelésére 58,56 koronát fordíthattak.

A verseny sikerében döntő része volt Nagy Ferenc Ödön polgári leányiskolai tanárnak és fiának, Nagy F. József közigazgatási gyakornoknak. (*Polgári Fiúiskola értesítője*, 1912–1913, 46–47.) Ez egyben eddig Somogy vármegye székhelyvárosa cserkészettörténeti origója, illetve Nagy F. József közreműködésének első ismert dátuma. Az eseményről beszámoló kiadvány kéziratának elkészítése vagy megjelenésének pontos ideje nem ismert, de valószínűleg a tanévet rövidesen követően történt. Ezért a legelső kaposvári cserkészettörténeti (igaz, csak másodlagos) forrásoknak pontosabb datálhatóságuk okán inkább az alábbi két írást lehet tekinteni.

A cserkészlet Kaposvárott való megjelenése idején a helyi újságok igyekeztek minél több részletet az olvasók elé tárni az új mozgalom megyeszékhelyi működéséről. A városban mindjárt a legelején versengés látszott kialakulni a főgimnázium és a polgári fiúiskola cserkészete között. Ugyanazon a napon, 1913. június 22-én látott napvilágot egy-egy írás a vármegyeszékhely két napilapjában a helybeli szerveződésekéről. A *Somogyvármegye* című lapban Varvasovszki János (Máramarossziget, 1877 – Stara Pazova, 1915, névalakja szinte minden forrásban Varvasovszky, azonban hivatalosan Varvasovszki volt) főgimnáziumi tanár tollából jelent meg cikk az iskola cserkészeinek kirándulása kapcsán. Június 23-án Geszti Ágoston és Varvasovszki János tanárok vezetésével főgimnáziumi cserkészfiúk kétnapos gyalogtúrára mentek

a Mecsekbe. (VARVASOVSKY János, *Az első cserkészcsapat Kaposváron, Somogyvármegye*, 1913. június 22., 2–3.)

A kirándulásról utólag az egyik résztvevő számolt be mindkét helybeli napilapban. Bogár Endre nyolcadikos tanuló a cserkészetet ebben a természet megismerésére törekvő mozgalomként mutatta be. Hangsúlyozta, a túra létrejöttét Varvasovszki János agilitása tette lehetővé. Bogár név szerint felsorolta a fiúkat, ebből ismerhetjük az első cserkésznek mondott kaposvári diákokat. A túra során számos látnivalót érintettek. Bogár megjegyezte: a pécsiek a környék gyönyörű természeti adottságait nagy számban látogatják, és ezt javasolta a kaposváriaknak is. (*Kaposvári cserkészcsapat a pécsi hegyekben, Somogyvármegye*, 1913. június 25., 4.; *A kaposvári gimnazisták cserkészcsapata, Somogyi Hírlap*, 1913. június 28., 4–5.; *A kaposvári gimnazisták cserkészcsapata, Somogyvármegye*, 1913. június 28., 4–5.) Az 1915. október 30-án a szerb fronton hősi halált halt Varvasovszki egyik nekrológja számos érdeme közt a főgimnáziumi cserkészlet szervezőjeként is megemlékezett róla. Ebben kiemelték: „a jellem alakítására és a testedzésre annyira fontos” mozgalom érdekében több jól sikerült cserkészkirándulást is vezetett, de a többi kirándulásról nem kerültek elő adatok. (*A Kaposvári Magyar Királyi Állami Főgimnázium értesítője la továbbiakban: Főgimnázium értesítője/ az 1915–1916. isk. évről*, 11.)

A *Somogyi Hírlap* a polgári fiúiskola cserkészéletének megindulásáról számolt be részletesen. A csapat létrehozásában lelkes tanárok vettek részt, élükön Gálos Ferenc igazgatóval, Vajthó Jenővel és Pazsitzky Sándorral. A formális, hivatalos csapatalakítást szeptemberre tűzték ki. (A főgimnázium cserkészeinél erről a lépésről nem kerültek elő források.) A kiképzést heti rendszerességgel Nagy F. József (Kaposvár, 1886 – Kaposvár, 1918) vármegyei közigazgatási gyakornok végezte. A leghálásabb feladatnak ezt a csapattiszt által végzett munkát tartották, mert az ő keze alatt formálódtak testben, lélekben és szellemiekben a cserkészpalánták. (*Cserkészek Kaposváron, Somogyi Hírlap*, 1913. június 22., 3–4.)

„Nagy Bácsi – illetve parancsnok úr – mindent tudott, amit a cserkészetről tudni lehetett, hiszen évekig volt cserkész Oxfordban, ahol a főiskolát is végezte, és nyugodt, komoly, mégis mindig derűs egyénisége – ha most visszapillantok nagy hatással volt rám.

Megnyugtatót és gondolkodóvá tett.

Híres csúzlimra kissé idegenkedve néztem... hűgaim nevetséges copfjait nem kellett már okvetlenül megrángatnom... a feladott leckékkel és házi feladatokkal szemben bizonyos kötelességet éreztem... sőt még a reggeli mosakodásnál is eszembe jutott, hogy az igazi cserkész nemcsak elméletben tiszta, de a gyakorlatban is.” (*Ballagó idő*, 436.)

Az első őrsnyi fiú a tervek szerint szeptemberben már őrsvezetőként, altisztként szolgálhatta a mozgalom helyi fejlődését. Az 1. sz. Sas őrs ünnepélyes eskütéte-

RÉCSEI BALÁZS: A KAPOSVÁRI CSERKÉSZET ELSŐ ÉVEI ÉS A BALLAGÓ IDŐ

lét néhány hét múlva vélték megvalósíthatónak. (*Cserkészek Kaposváron. A polgári iskola cserkészcsoportja, Somogyi Hírlap, 1913. június 22., 3–4.*)

A polgári iskolás cserkészfiúknak először (1913. június 23-án) a törzskönyvi lapjait készítették el. A név és az életkor beírása után a magasság, a súly és a mellbőség megállapítása következett. A méréseket havonta megismételték, és a szülővel láttamoztatták, azaz a testi paramétereket és változásait szigorú kontroll alatt tartották. A cserkészek „alapképzettségéhez” hozzátartoztak az elsősegélynyújtó ismeretek. Ezeket nemcsak saját „felhasználásra” tartották célszerűnek elsajátítani, hanem alkalomadtán gyakran segítettek másokon is. Nagy F. József „fiai” június 25-én kezdték meg a polgári iskola udvarán az egyhetes elsősegélynyújtó tanfolyamot. Ugyanekkor segédeszköz nélküli tűzoltási tanfolyamot is tartottak nekik. Utóbbi fokozottabban a társadalmi felelősségvállalás, illetve kárelhárítás érdekében még szélesebb feladatkört jelzett tevékenységükben. Elejétől fogva Nagy F. József végezte a munka dandárját, aki részleteiben is ismerte az angol gyökerű szervezetet.

Lenkei Antal mentőparancsnok az elsősegélynyújtó tanfolyamhoz külön „zseb-mentő készletet” állított össze. A „*cserkész utakat*” (azaz gyalogtúrával egybekötött gyakorlatokat) csak a július 23-ára tervezett vizsga után gondolták megkezdeni. Az ilyen célú kirándulások előírás szerint naponta legalább nyolc kilométeresek voltak, és ez az akkori felfogás szerint azt bizonyította, hogy a cserkészlet nem turisztika, mert az ettől hosszabb távokat jelentett. A mozgalom hazai eszmei céljának a fejlődő gyermekek vitalitásának helyes mederbe terelését, vallásához, hazájához, királyához hű, öntudatos egyének nevelését tartották, akik társadalmi és vallási különbség nélkül mindenkit felebarátjuknak tekintenek, és becsületük, teljesítményük alapján ítélik meg embertársaikat. (*A polgáristák cserkészcsoportja Kaposváron, Somogyvármegye, 1913. június 25., 3.*)

A polgárista cserkészek vezetőik irányításával júniustól naponta gyakoroltak az iskola udvarán. Olyan intenzíven dolgoztak, hogy a négy hétre tervezett kiképzési anyagot hamarabb teljesítették. A tizennégy-tizenöt éves fiúk katonás fegyelmekkel, céltudatosan sajátították el az elméleti és gyakorlati tudnivalókat. Ezekben a napokban vették (vehették?) fel először az egyenruhát. A kemény szélű búr kalap, a terepszínű ing, a sötét nadrág, a térdig érő harisnya, a piros selyemkendő, a bőrvék, valamint a felszerelés: száznál több centiméteres bot, hátizsák, kulacs, pohár, kés, mentőszerek, fűrész, balta, ásó (utóbbiak elosztva), kötél és a jeladáshoz („*beszélgetéshez*”) való Morse-zászló tizenöt koronába került. (A felszerelést 1912-ben még Angliából lehetett csak beszerezni, és huszonöt-harminc koronába került.) A sátor és a mentőkészlet az iskola tulajdonát képezte. Hangsúlyozták: a szülő ezért az összegért óriási erkölcsi és szellemi ellenértéket kap, valamint nem utolsó sorban gyermekük testi megedzését. A szervezők azzal is igyekeztek tagokat toborozni, hogy kijelentették, aki júliusban átesik a kiképzésen és leteszi az őrskem-esküt, az szeptemberben már mint ezüstszinóros cserkész vagy aranyzinóros őrsvetőd, őrskemkiképző vehet részt a mozgalomban. Július elején még korlátozott számban

vártak jelentkezőket. Mint fentebb szó esett róla, az első kaposvári csapatok formális felállítását szeptemberre tervezték. A jól értesültek szerint a polgári fiúiskola mellett a felső kereskedelmi iskola is csapatot állított volna ki. (Utóbbiról egyelőre semmilyen adat nem került elő.) A főgimnáziumot – ahol pedig már cserkészetnek nevezett tevékenység folyt – nem említették ezek között. (*A kaposvári cserkészek, Somogyi Hírlap*, 1913. július 3., 2.; *A polgárlista cserkészek munkában, Somogyvármegye*, 1913. július 3., 2.) Ennek oka további kutatást igényel, a gimnáziumi iratokban azonban nincs nyoma.

A frissen kiképzett polgári iskolás fiúk 1913. július közepén már kivették részüket Kaposvárattól az árvízi mentésből. A cserkész-őrszem fiúk állapotokat és bútorokat mentettek, később pedig a polgári fiúiskolában elszállásolt árvízkarosultakat látták el élelemmel. (*A kaposvári árvízveszedelem, Somogyi Hírlap*, 1913. július 20., 3.; *A kaposvári cserkészek, Somogyvármegye*, 1913. július 29., 4–5.)

Nagy F. Józsefnek elévülhetetlen érdemei voltak a kaposvári cserkészlet létrehozásában, ezt a kortársak is látták. Már akkor a legnagyobb elismeréssel írtak róla, amikor még csak maroknyi cserkészfiút sikerült megnyernie az ügynek. A *Somogyvármegye* című, Kaposvárattól megjelenő napilap egy 1913. június végi cikkében nem kevesebb, mint négyszer említették Nagy F. József nevét „Anglia legcsodálatosabb intézményének” Kaposváron való meghonosítása kapcsán. Az egyébként „civilben” vármegyei közigazgatási gyakornok szeptemberre tervezett első cserkészcsapatának magva egy kilenc őrszemből álló őrs volt.

Nagy F. József személyét cserkészeti tudása révén az egész vármegye cserkészetének letéteményeseként tálalták az olvasóknak. Az országos szövetség Nagyot rövid, de eredményes működése okán 1913. júliusi megbízólevelében cserkésztsiztnek, egyben vezetőnek nevezte ki, amely csapatvezetésre is jogosította. Valószínűleg ez a hivatalos megbízatás nagyot lendített Nagy F. József és a cserkészlet ügyének kaposvári helyzetén. Innentől már nemcsak magukban, öntevékenyen működtek, hanem egy országos szervezet által elismerten és támogatva, ez pedig egy tekintélyelvű társadalomban, amilyen a dualista korszak Magyarországá is volt, nem lehetett mellékes körülmény. Az első kaposvári cserkésztsizt tevékenységét tisztelettel és szeretettel fogadták az érdekeltek: a cserkészek, azok szülei, valamint akik megtapasztalhatták segítőkészségüket. A cserkészeti nevelés hatását egyenesen csodálatosnak minősítették. Elragadtatással szóltak a cserkész-őrszemek fegyelmezett-ségéről, őszinteségéről, engedelmességéről, és nem mellékesen a természetben való jártasságukról. Sommásan így összegezte egy nem éppen elfogulatlan szemlélő: „egy délután elég arra, hogy bárkiből cserkészlet rajongó legyen”. A titkok tudójának letéteményeseként, ismételten kiemelték Nagy F. József teljesítményét, aki „a gyermeklélek szeretetteljes formálásában” találta meg a kulcsot a sikerhez. (*A kaposvári cserkészek, Somogyvármegye*, 1913. július 29., 4–5.)

A Magyar Cserkész-Őrszem Szövetség által 1913. július végén levélben küldött megbízás mintegy „legitimitást” adott az ügybuzgó közigazgatási gyakornok tevékenységének. A megbízólevelével feljogosította a „cserkésztsizt” titulus viselésére. (A

korábbiakban nem véletlenül kerültem a tiszt vagy a parancsnok megnevezést.) Tehát a vármegyében a szövetség által deklaráltan is Nagy F. József lett az első cserkész-tiszt. Ekkor úgy látszott, hogy augusztus 20-án bont zászlót az első „kised csapat” a megyeszékhelyen. (*Cserkész-fogadalom, Somogyi Hírlap, 1913. július 29., 4.*) Ezt a kinevezést sejtem a főgimnáziumi cserkészlet korai elenyészése, eltűnése mögött, legalábbis ezt követően (1920-ig) nemigen került elő a működésüket igazoló forrás.

A szövetség által elismert főgimnáziumi csapatnak a Nagy Háborút megelőző időszakból való alakulásáról nem került elő információ. Szinte teljesen elfelejtődött ez a kaposvári cserkészbázis. Csak Varvasovszki Jánosnak az iskolai értesítőben megjelent nekrológiájában említették meg érdemei között, hogy ő volt az intézményi cserkészlet szervezője. (*Főgimnázium értesítője, 1915–1916, 11.*) A főgimnázium 1912–1913., 1913–1914. és 1914–1915. évi értesítőiben nem írtak semmit a cserkészletéről. Egy 1924-es olvasói levélben két diák viszont a főgimnáziumnak vindikálta a *Somogyi Újság* hasábjain az első kaposvári középiskolai cserkészcsapat létrejöttét. (*Kell-e cserkészletet a főgimnáziumban? Új-Somogy, 1924. január 24., 1.*)

Az első kaposvári cserkész-örszemek fogadalomtételére 1913. augusztus 3-án került sor. Ez volt a fiú polgárista cserkészek egyik első „közéleti szereplése”. A polgári fiúiskola udvarán reggel fél kilenckor kezdődött az ünnepélyes ceremónia. Bár nemigen propagálták időpontját, mégis szép számú közönség jelent meg. A fiúk felsorakozva, „teljes díszben” (valószínűen ez a megjegyzés cserkészruházatot jelent) várták Nagy F. Józsefet. Nagy az összegyűltek számára ismertette a mozgalom lényegét és céljait, majd gyakorlatok és játékok következtek. Végezetül négy fiút első, négyet pedig másodosztályú cserkészsé nyilvánítottak. A rendelkezésre álló információkból nem állapítható meg, hogy eleve ezt a két különböző szintet próbálta elérni a négy-négy jelölt vagy a teljesítményük alapján tettek különbséget köztük.

Délután az egész órs az Árpád utcai sporttelepen (jelenleg a Berzsényi park egy része) „mentőszakasz” szolgálatot adott egy futballmérkőzésnél. Sátorukat és a fiúkat „a közönség gyönyörködve nézte”. (*A kaposvári cserkészek. Somogyi Hírlap, 1913. augusztus 5., 5.*)

Nagy F. József augusztus tizenegyedikén ismét nagyszámú közönség előtt mutathatta meg a fiúk tudását. A Kaposvári Athletikai Club–Törekvés labdarúgó mérkőzés előtt gyakorlatoztatta a „nagyérdemű” szemé láttára a polgárista cserkészeket, így sokak számára közelebb került ez az újdonság. A bemutatóval a jelenvolt tömeg szimpátiáját és csodálatát is elnyerték, vezetőjüket pedig a vármegye cserkészletének letéteményeseként ünnepelték a hozzáértők. A látványos műsor a következőkből állt: 1. Felvonulás, 2. Őrsi gyakorlatok (csapatmozgások, szabadgyakorlatok, edzőgyakorlatok, „macska módjára kúszó járás”), 3. Elsősegélynyújtás, 4. Sátorverés, 5. Tábori élet: a) Szolgálat, b) Cserkészjátékok, c) Szarvas vadászat, d) Nyomkövetés, e) Zászlórablás, f) Pihenő. Ezekkel csak ízelítőt adtak a tudásuk javából, ami szép reményekre jogosította fel őket. (*Bemutatkoznak a kaposvári cserkészek, Somogyvármegye, 1913. augusztus 10., 7.; A kaposvári cserkészünk [sic!] bemutatkozása, Somogyi Újság, 1913. augusztus 12., 3.*)

„A beiratkozás, új könyvek, az iskolába járás szinte észrevétlenül kezdődött, mert egy cserkész nem kapkod, mindenre felkészül, és nem azért tanul, hogy kitűnő bizonyítványa legyen, hanem azért, mert ez a kötelessége.” (*Ballagó idő*, 436.)

A kezdeti létszámadatokról kevés forrás szól. A polgári fiúiskolában 1913 szeptemberében mindössze két újoncot avattak, de megadták a módját, mert őket is ünnepélyes keretek közt vették fel az intézmény liliosos seregébe. Mint sok hasonló alkalommal, ekkor is a cserkészlet lényegének ismertetése képezte az avatóbeszédet. Vajthó Jenő tanár a szép számban egybegyűlt közönség előtt méltatta a mozgalom erényeit. Az újoncokból Nagy F. József cserkésztsiszt (a korabeli szóhasználat szerint) vette ki a fogadalmat, majd a szokásos gyakorlatok következtek. Az eseménynek az adott nagyobb jelentőséget, hogy megtekintette Gönczi Ferenc, a vármegye tanfelügyelője is, és elismerését fejezte ki a látottak felett. (*Cserkészavatás, Somogyi Újság*, 1913. szeptember 10., 4.; *Cserkész-ünnep Kaposváron, Somogyvármegye*, 1913. szeptember 10., 5.)

Elsődleges Somogy vármegyei forrásban a kaposvári főgimnázium tanári karának 1913. szeptember 6-i „első módszeres értekezletéről” készített jegyzőkönyvében sikerült a „cserkész” kifejezést megtalálni. Mivel sem jelzöt, sem magyarázatot nem fűztek a szóhoz, így ekkor már közismert kifejezés lehetett Kaposvárrott is. Itt dr. Pongrácz Károly igazgató – egyben levezetőelnök – megbízta a tanári kart a tanévben tervezett tanulmányi kirándulások összeállításával. Ennek a kirándulási naptárnak a végén olvashatjuk: „2-3 napos cserkész kirándulást Varvasovszky [János] és Geszti [Ágoston] Majunke [József] tanárok vezetésével a Balaton körül június végén. Két tanár költsége 35–40 80-90 K[orona].” (MNL SML, VIII. 52. Kaposvári Magyar Állami Somssich Pál Gimnázium iratai. /a továbbiakban: MNL SML, VIII. 52. 250/1913. sz. – áthúzás az eredetiben.)

A következő évi beszámolóban nem írtak megvalósulásáról, de valószínűleg a cserkészek 1914 nyári balatoni kirándulásáról szóló írásokban a „kaposváriak népes csoportja” őket jelentette. (*Cserkész-csapatok a Balaton mellett, Somogyvármegye*, 1914. június 27., 4.; *Cserkészcsapatok a Balaton mellett, Somogyi Újság*, 1914. június 27., 5.)

Nagy F. Józsefnek 1913 októberében még arra is futotta idejéből és erejéből, hogy elutazzon cserkéseivel Csurgóra. A kaposvári főgimnazistákkal együtt egy barátságos futballmérkőzésre látogattak a somogyi nagyközségbe. Utóbbiak vezetője Varvasovszki János és Hudra László volt. A mérkőzést Nagy F. József vezette, és a kaposváriak nyerték 2:1-re. (*Kaposvári diákok és cserkészek Csurgón, Somogyvármegye*, 1913. október 10., 5.; *A gimnazisták futball-mérkőzése Csurgón, Somogyi Újság*, 1913. október 14., 2.) A hajnali négy órai vonatindulással kezdődött kirándulás során a kaposvári cserkészek már Szentán leszálltak, hogy meglephessék a rájuk Csurgón váró diákokat. A csel sikerült, és Csurgóra menetelés után észrevétlenül bekerítették őket. Utána a nagyközség vásárterére masíroztak, és ott táborot ütöttek. Még délelőtt visszamentek a csurgói vasútállomásra, és fogadták a többi kaposvári gimnazistát.

RÉCSEI BALÁZS: A KAPOSVÁRI CSERKÉSZET ELSŐ ÉVEI ÉS A BALLAGÓ IDŐ

Egész nap sokan látogatták meg sátozó táborukat. Nagy F. József a dél-somogyi településen zajos elismerést vívott ki cserkészeivel, ahol a gyakorlatban is bemutatta „mit lehet elérni szeretetteljes bánásmóddal”. Ez volt az egyik első olyan megjelenése a cserkészeknek Kaposváron kívüli somogyi településen, ahol testületileg jelentek meg. Az első, nyáron kiképzett őrstagjai ősszel altisztekként képezték ki a „próba-cserkészeket”. A szám és név nélkül emlegetett csapat 1913 októberében már negyvenhárom főt számlált. (*Cserkészeink Csurgón, Somogyi Újság*, 1913. október 14., 2.; *A kaposvári cserkészek Csurgón, Somogyvármegye*, 1913. október 14., 6.) A csurgói utazás kapcsán a kaposvári főgimnázium cserkészeiről említés sem történt.

„De akkor már a Rákóczi tér és a futball alig érdekelt bennünket. Nagy kirándulásokat tettünk, cserkészgyakorlatokkal egybekötve tíz–húsz kilométeres túrákat, amelyeknek a vége mindig valami vasútállomás volt, ahonnan vonattal mentünk haza, mert parancsnokunk bölcsen tudta teherbírásunk határát, s azt is, hogy a fáradtság egyáltalán nem lelkesítő körülmény.

Persze a Falu egyáltalán nem ismerte a cserkészélet nemes valóságát, és nem egyszer sértődöttünk meg, amikor valamelyik öregasszony elrikkantotta magát:

– Nézzék csak, nézzék! Gyűnnek a komédiások!

Ilyenkor különösen összeszedtük magunkat, mereven előrenéztünk, mintha sem falu, sem öregasszony nem is lenne a világon, de hogy miket gondoltunk az »öreg sárkány« egész anyai rokonságával kapcsolatban, azzal aligha lehetne dicsekedni. Bár ezek a gondolatok és kifejezések abba az időbe tartoznak, amikor még nem voltunk cserkészek, tehát nem tartoztunk érte felelősséggel senkinek...” (*Ballagó idő*, 443.)

A cserkészek életében az elsősegélynyújtás az önzetlenség kiváltotta jóérzés mellett akaratlanul is jó imázs erősítőnek bizonyult. A még gyerekcipőben járó kaposvári cserkészélet megítélését az is javíthatta, ha csak egy elcsúszott szabólegényt részesítettek azonnali ellátásban a Kossuth téren, de erről a helyi sajtó útján az egész vármegye tudomást szerezhetett. (*Munkában a kaposvári cserkészek, Somogyvármegye*, 1914. május 13., 5.)

A cserkész-örszem mozgalom népszerűsítésére Tass József, az országos szövetség főtitkára (egyébként iskolaigazgató és testnevelési tanácsos) 1914. február 14-én előadást tartott Kaposváron az Uránia mozgóképszínházban. A szövetség főtitkárát a helybeli cserkészek selyemlobogó alatt fogadták a vasútállomáson. Ott volt az egész csapat, de sajnos létszámot nem említett a forrás. A fővárosból érkezett vezető még az állomáson csapatszemlét tartott. Tass látogatásával a már létező helyi cserkészéletet akarta segíteni. Előadására a felnőttek negyven, a tanulók húsz fillérért mehettek be, a páholyülésért ötven fillért kellett fizetni. (A hírt közlő *Somogyvármegye* című napilap egy száma hat fillérbe került.)

A bevétel, amiről nincsenek adatok, a kaposvári cserkészek felszerelési alapját gazdagította. Főleg a szülők érdeklődésére számítottak, akik újfent első kéz-

ből tudhatták meg, mit csinálnak fiaik, amikor cserkészkednek. A főtktár angliai „cserkészes” képeket mutatott be, majd a közönség felvételeket láthatott az 1912-es birminghami cserkésztaborról, ahol a világ minden tájáról mintegy huszonötezer cserkész vett részt. Nem mellékesen, a közönség az előadás után cserkészújoncok avatását is megtekinthette. A fiúk felolvasás és vetítés után gyakorlatokat és „táborozást” is bemutattak. A cserkészetet olyan módszerként mutatták be, mely az életre nevel. Ezt az iskola nem tudja nyújtani. Az újdonság és/vagy a cserkészzet szellemisége a vármegye és benne Kaposvár politikai és közigazgatási vezetőit is a nézőközönség soraiba vonzotta. Makfalvay Géza főispán, Kacskovics Lajos alispán, dr. Kovács-Sebestény Gyula polgármester mellett sok más előkelőség is megnézte Tass vetített képes előadását. (*Cserkész előadás Kaposváron, Somogyvármegye, 1914. február 1., 7.; Cserkész előadás Kaposváron. Somogyvármegye, 1914. február 10., 5.; A szombati cserkész előadás. Somogyvármegye, 1914. február 14., 4.; Cserkész előadás Kaposváron, Somogyvármegye, 1914. február 17., 4.*)

A helyi sajtó közreműködésével az érdeklődők még a cserkész-őrszem mozgalom „kulisszatitkaiba” is betekintést nyerhettek, amelynek élén a Belügyminisztérium által jóváhagyott, alapszabállyal még nem rendelkező Magyar Cserkész-Őrszem Szövetség állt. Ez a szövetség adhatott engedélyt csapatok szervezésére, és megfelelő vizsga után ez nevezte ki a csapattiszteket, igazolta a cserkészeket, vezette, irányította az ország összes csapatának munkáját. (Hogy a gyakorlatban ez pontosan mit jelentett Kaposvár vonatkozásában az első években, arra kevés adat áll még rendelkezésre. Mindenesetre – mint fentebb már szó volt róla – Nagy F. József 1913 júniusában a szövetségtől kapta írásbeli felhatalmazását csapatszervezésre.)

Az országos szövetség a cserkészzet szellemében csak felekezeti és társadalmi különbség nélküli csapatokat vett fel kötelékébe. Minden cserkészcsapat egy helyi bizottság (később szervezőtestület) felügyelete alatt működhetett. Ez nem külön egyesület, hanem a szövetség helyi szerve volt. Kaposváron is létezett ilyen ideiglenes helyi bizottság, amelynek tagságát csak akkor kellett volna véglegesíteni, ha a polgári fiúiskolán kívül más intézet is szervez csapatot. A kaposvári polgári fiúiskola kebelében Gálos Ferenc igazgató, Mudin Imre, Vajthó Jenő és Takáts Gyula Ferenc tanárokból állt ez a bizottság. A helybeli cserkészparancsnokság vezetése, tehát az érdelemi, gyakorlati irányítás Nagy F. József ekkor már vármegyei aljegyző, cserkésztszist kompetenciájába tartozott. Ő vezette a kiképzést, intézte az egyéb ügyeket, avatta fel és léptette elő a cserkészeket. 1914 áprilisában még mindig csak egyedül Nagy volt kinevezett cserkésztszist a vármegyében. A cserkész-őrszemek a csapattisztek, valamint őrsvezetők felügyelete alatt álltak.

Az első kaposvári cserkészcsapat tagjai a következők voltak: Csapatparancsnok: Nagy F. József, oktatótisztek: Gálos Ferenc, Mudin Imre, Vajthó Jenő és Takáts Gyula Ferenc tanárok, valamint Lenkei Antal mentőparancsnok. Az egyik őrsvezetőn, Havasi Jenőn kívül (aki a Rákóczi Atlétikai Club tagja volt) az 1914 tavaszán polgári iskolás cserkészeket sikerült beazonosítani. [A korabeli forrásokban ugyan-

RÉCSEI BALÁZS: A KAPOSVÁRI CSERKÉSZLET ELSŐ ÉVEI ÉS A BALLAGÓ IDŐ

azt a nevet gyakran többféleképpen írták, a szögletes zárójelben az iskolai értesítőben található alakra egészítettem ki a sajtóforrásban szereplő névalakot. – R. B.] A másik őrsvezető Hor[n]ung József harmadikos tanuló volt, a segédőrsvezető pedig osztálytársa, Fekete István, a későbbi író. A *Ballagó idő*ben nem említette, hogy segédőrsvezető is lett volna, csak őrsvezetőnek és dobosnak jelölte saját magát, de mint ismert, a visszaemlékezést több mint fél évszázaddal később írta.

Első osztályú cserkészek voltak: Maier [Májér] Gusztáv harmadikos és Skrián Gyula negyedik tanuló. Újoncok: Szemere Jenő (I. b.), a *Ballagó idő*ben is szereplő Orosz [Orsós] Mátyás (2. a.), Györfy Károly, Schalikovszky [Sotkovszki] István, Simon István (mindhárom 2. b.), Acél [Atzél] Béla, Balogh György, Bá[r]dos Antal, Erényi László, Göllér Mózes (a *Ballagó idő*ben úgy szerepel, hogy nem volt cserkész, pedig Fekete István kapacitálta – erre lásd az idézetet a következő bekezdésben!), Halász Ferenc, Horváth Emil, Ivánfy [Ivánfi] Gyula, Kocka [Koczka] László, Simon János, Szabó Jenő, Szabó Lajos, Ungár Imre, Ungár László és Vince [Vincze] Sándor, mindannyian harmadikosok és Nagy Viktor negyedik tanuló. Próbacserkészek: Bata Dezső, Véber Ernő és Schlésinger Károly [Schlesinger Andor], mindannyian 2. a. osztályos tanulók. Érdemes megemlíteni, hogy a legtöbb tagot adó harmadikosok osztályfőnöke Takáts Gyula Ferenc volt. (*Hogyan cserkésznek a kaposvári cserkészek? Somogyi Újság*, 1914. április 12., 8.; *Polgári Fiúiskola értesítője*, 1913–1914, 28–31.)

„Januárban múltam tizennégy éves, és cserkészőrsvezető vagyok. Sajnálom, hogy Mózsi nem akart cserkész lenni, pedig neki igazán nem kerülne megerőtetésébe a felszerelés kifizetése.

– Persze hogy nem – mondta –, de ez megint valami pópista kitalálás...

– Marha vagy?! – kérdeztem ingerülten. – Baden-Powell nem katolikus, és nem találsz a világon cserkészt, akit érdekelne a másik vallása.

– És Sík Sándor nem katolikus pap?

– Na és? A Zászlónknak a főszerkesztője, pap és tanár... A parancsnokunk református... de hát ki törődik ezzel?

Mózsi csak legyintett, mint aki nem is foglalkozik a dologgal, és ez erősen meglazította barátságunkat. Mózsi már ekkor a maga útját járta.” (*Ballagó idő*, 442.)

A cserkészmunka 1914 áprilisában heti két délután folyt. Kirándulásokat már megfelelő felszereléssel tudtak tenni. Sajtóhiba miatt sajnos nem olvasható a forrásban, hogy egy cserkész első felszerelése mennyibe került ekkor, mert valószínűleg nem egy korona nyolcvan fillérbe, ahogy az újságban szerepel. A felszerelés ruházatból (hogy beletartozott-e a cipő vagy bakancs, nem derül ki az ismertetőből), cserkészkönyvből, jelvényből, fényképes igazolványból és néhány egyéb apróságból állt. Ha mindez megvolt, akkor a második és további évek már csak annyiba kerültek, amennyi egy-egy kirándulásra kellett. Ez évente öt-hat koronát tett ki. A kezdeti időszak helybeli tagdíjáról nincsenek egyelőre adatok. A kaposvári cserkészek általában

rendelkeztek postatakarék-könyvvel. Aki nem, annak betétje volt a csapatkasszában. A sátor, üstök, ásó, fejsze és egyéb táborozási eszköz az iskola tulajdonában voltak. (*Hogyan cserkésznek a kaposvári cserkészek? Somogyi Újság*, 1914. április 12., 8.)

A cserkészlet „láthatóvá” tételét jól szolgálta az 1914. májusi kaposvári gyermeknapon való közreműködésük. A város számos pontján előkelő, helyi hölgyek gyűjtöttek pénzt ebből az alkalomból, a polgárista cserkészek pedig reggel héttől este hétig segítségükre voltak. Óránként egy-egy cserkészőzárát gyűjtötte össze az urnákba tett adományokat. Még az elsősegélynyújtásban szerzett tudásukat is elő kellett venniük: a Kossuth téren egy kerékpáros autóval ütközött, és előbbi vezetőjét kellett ellátniuk. (*A cserkészek a gyermeknapon, Somogyi Újság*, 1914. május 19., 5.)

A kaposvári polgári fiúiskola 1913–1914. tanévi értesítője lelkesen számolt be az intézményben meginduló új szerveződésről. „A cserkészlet, mint játék, az ifjúsági sportok sakkja, valójában a gyermek szempontjából realizált élet. Alapeszméi: nyitott szem. Józan élet, takarékoság, a természet szeretete... általában megkedveltetése mindannak, ami szép, igaz és jó.” Itt sem felejtették kiemelni Nagy F. József önzetlen munkáját. A cserkészletet „jó ügynek” tartották, és kiemelték, hogy egy tantestületen kívül álló ember, Nagy F. József „munkálta meg” az arra fogékony diákokat. Nem riadt vissza a kezdet nehézségeitől, és gyakorlatilag egyedül tört utat ennek az eszmének az iskolában, illetve a városban. Elhivatottságában bizonyos volt abban, hogy követőkre talál. És igaza is lett.

A tantestület látva az eddigi eredményt, határozott a cserkészletnek az 1914–1915-ös tanévben az egész tanulóiifjúságra (!) való kiterjesztéséről. (Ami a háborús viszonyok közt nem valósult meg.) Az értesítőben nyilvános köszönetet mondtak Nagy F. Józsefnek és Lenkei Antal mentőparancsnoknak. (*Polgári Fiúiskola értesítője*, 1913–1914, 20.)

A Somogy vármegyei polgári fiúiskolák diákjainak 1914 júniusában Barcson ún. tornaversenyt rendeztek. Ezen a kaposvári polgárista cserkészek az iskola csapatának tagjaiként indultak, utána külön bemutathatták cserkészstudásukat is.

„Már a felvonulás impozáns volt, de a talán négyszáz fiúnak szabadgyakorlati elképesztően fegyelmezettek és látványosak voltak. És erről én beszélhetek elsősorban, mert magas pódiumon álltam, és – mint otthon – az én dobom ritmusára mozdult és állt meg a négyszáz fiúnak még a lélegzete is. A szabadgyakorlatok után atlétikai verseny következett, s utána az ujjongó tapsviharral egybekötött díjkiosztás. Még én, a dobos is kaptam egy emlékérmét és egy ezüstceruzát, amelyek persze elvesztek a következő nehéz idők költözködésében és zűrzavarában.” (*Ballagó idő*, 443.)

A kaposváriak nagy tetszést arattak, és teljesítményüket egy „értékes látcsó-vel” jutalmazták. A cserkészcsapat betanítása ekkor is Nagy F. József áldozatos munkájának eredménye volt. A mintegy háromszáz résztvevő 100 és 200 méteres futásban, 400 méteres stafétafutásban, súlydobásban, magasugrásban, diszkoszvetésben,

távolugrásban és gerelyvetésben mérte össze erejét, tudását. A súlydobásban a *Ballagó idő*ben is említett Orsós Mátyás lett az első, aki a kaposvári polgári fiúiskola cserkészcsapatának is tagja volt. Összesítésben is a kaposváriak győztek, és vándordíjként egy „értékes selyem tornazászlót” kaptak, amely sikert a tagjaik közt szereplő cserkészfiúknak köszönhatték.

Nagy F. József cserkésztsízt irányításával „rendkívüli fegyelemre valló” mutatóanyagokat produkáltak a fiúk. Az elsősegélynyújtás bemutatásán különösen meglepődött a nagyszámú nézőközönség. Ennek elismeréseképpen egy értékes tárcát kapott a raj, vezetőjük pedig egy „remek órát”. A barcsi tornásznapi középpontjában a kaposvári cserkészek álltak. Minden oldalról nagy érdeklődés és szeretet nyilvánult meg feléjük, és a fiúkat elhalmozták minden jóval. A helybeli intelligencia annyira fellelkesült a kaposvári cserkészek teljesítményén, hogy elhatározták egy helyi csapat felállítását. (RÓNAI S[ámuel], *A somogy megyei polgáriskolák tornaversenye*. Barcs, 1914. június 14. In *Polgári Fiúiskola értesítője, 1913–1914*, 47–48; *Tornaverseny Barcson. A kaposvári cserkészek győzelme, Somogyi Újság*, 1914. június 16., 2.)

„Június vége felé jártunk ekkor, és egyszer vagy kétszer még elmentem a cserkészgyakorlatokra is, mert a többi vidám, zenés, táncos és egyéb jeleneteken kívül cserkészbemutatókat is tartottunk. Szép és vidám vasárnap volt ez, és a város parkjában, a „sétatéren” szállt a dal, a nevető jókedv, és kurrogtak a gerlék az öreg fákon, mintha még a Természet is részt kért volna a vidámságból, a szelíd mámborból, és talán csak Ő tudta, hogy ennek a békebeli vidámságnak hosszú-hosszú időre, talán örökre vége.

Alkonyodott már, amikor mintha valami keserűcsend szállt volna fel a földről, a Kapos vizéből; mintha valaki a sétatér szélén a jókedv szájára tette volna a kezét, s ez a halkuló, fojtogató alkonyati csend végül a szívekre szállt, mikor jött egy ember, és alig tudta kimondani:

– A trónörökös párt Szarajevóban meggyilkolták...

Nagy bácsi, a parancsnokunk döbbenet nézett a fojtogató alkonyatba, a szeme égő lett, és megtörölte arcát, mintha az Idő szennyes pókhálóját akarta volna letörölni.

– Gyerekek – és alig tudta kimondani, – ez világháború!

Utána rettenetes lett a csend, és ebben a döbbenetes csendben valaki, egy eltorzult, részeg hang elkiáltotta magát:

– Éljen a háború!” (*Ballagó idő*, 443.)

A Nagy Háború kitörésével 1914 nyarán az egyetlen kaposvári cserkészcsapat helyzete is alapvetően megváltozott. Parancsnokukat, Nagy F. Józsefet az első között szólították fegyverbe, ennek ellenére a csapat tagjainak fontos szerepet szánt Kaposvár vezetése. Augusztus elején a hazai politikai és katonai elit még rövid háborúban gondolkodott, és a városházán mindvégig számítottak a polgárlista cserkészfiúk segítségére. A Vöröskereszt helyi munkáját kellett segíteniük: sebesülteket

szállítani, ápolni, illetve intézkedni a városban balesetet szenvedettek ellátásában. (A város távol feküdt a mindenkori frontvonalaktól, de jelentős vasúti csomópont lévén és az itt létesített katonai kórházak miatt ezrével kerültek ide sebesült és/vagy beteg katonák, valamint internált polgári személyek.)

A hivatal Kossuth téri épületében, amit gyorsan felszereltek betegápolási és sebesültszállítási eszközökkel, a cserkészeknek állandó ügyeletet kellett tartaniuk. A sebesültgondozás – csapatparancsnok híján – Havas Jenő rajvezető, illetve Izsák Lajos városi főszámvevő irányítása, valamint a Vöröskereszt helyi fiókjának fennhatósága alatt történt, kezdetben huszonegy taggal. Hogy ez a teljes létszámuk vagy közülük a feladatra alkalmasak száma volt-e, az egyelőre kérdéses, de az utóbbit valószínűsítem. 1914–1915 telén a csapat működése megszűnt. (*A cserkészek a vöröskeresztért, Somogyi Hírlap*, 1914. augusztus 1., 3; BERECZK, 162–163.) Egy másik forrás szerint a fiúk a helybeli vasútállomáson élelmet osztottak és sebesülteket kötöztek. (*A polgári fiúiskola 37. sz. Berzsenyi cserkész csapata ebben az évben ünnepli meg 15 éves fennállásának jubileumát, Somogyi Újság*, 1928. január 8., 3–4.) Ez valószínűleg csak az első hónapokban volt így, bár lehet, hogy a működését beszüntető csapat tagjai egyénileg végeztek ilyen tevékenységet.

Kaposváron a háború kitörésétől kezdve számos ápolónői tanfolyamot tartottak. Nyilván ennek is köszönhető, hogy a sebesültszállításról, beteggondozásról szóló forrásokban nem említették a cserkész-őrszemek közreműködését. Egyébként a hatóságok országosan ugyanígy főleg sebesültszállítás, -gondozás, adminisztráció, gyűjtőakciók kapcsán vették igénybe a világháború alatt a cserkész-őrszemeket. Dr. Kovács-Sebestény Gyula kaposvári polgármester (1911–1917) 1916 nyári adatai szerint viszont a városban kétszáz (!) tagja volt cserkészegyletnek nevezett csapatnak, azonban a többi sportjellegű egyletre is értve sommásan megemlítette: „a háború alatt szünetelnek, illetőleg nem működnek”. (MNL SML, V. 73. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város polgármesterének iratai, 11975/1916. sz.)

A kétszáz hatalmas, sőt túlzó számnak tűnik, főleg hogy csak egy csapatot említ, és a polgári iskola létszámához képest is magas ez a létszám. Okát egyelőre nem sikerült kideríteni. Ha tényleg ilyen sokan voltak, akkor a Nagy Háború első éveiben számos helyen hasznosították volna magukat. Ha mégis igaz a kétszáz fő, akkor abba nagy valószínűséggel a főgimnázium cserkészeit is beleszámították, de mint fentebb már esett szó róla, csapattá szervezésükről és 1914–1919 közti működésükről nem került elő információ.

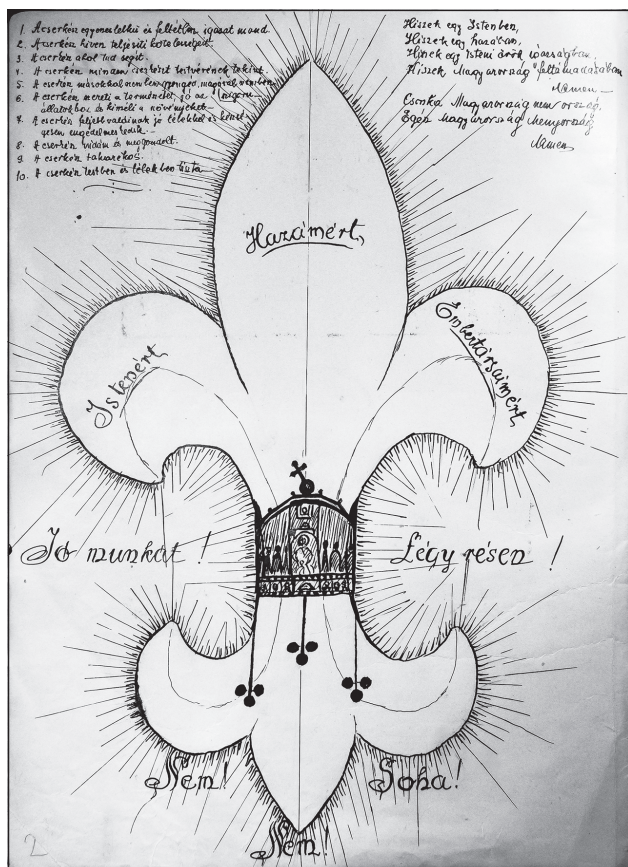
A cserkész-őrszemek létszáma az országban az I. világháború idején a mintegy három-négyezerről ezernyolcszázra csökkent. A Magyar Cserkész-Őrszem Szövetség 1916-ban már formálisan sem létezett. A kaposvári csapat osztozott az ország legtöbb csapatának sorsában. 1917-ben Budapesten megalakult a Magyar Cserkész-csapatok Háborús Bizottsága, de ennek somogyi vonatkozása nem ismert.

RÉCSEI BALÁZS: A KAPOSVÁRI CSERKÉSZLET ELSŐ ÉVEI ÉS A BALLAGÓ IDŐ

„És hazugság lesz minden, ami szent, és rothadás minden, ami élet. És száraz kóró minden, ami virág, és gyilkos a munka, a tehetség és szépség minden tisztaságra, szépsége és ereje.

És szegénység lesz a gazdagságból, sírás a nevetésből, szemfödő a mátkakenődőből, megtört, meddő özvegy a vidám menyecskéből, és az erdők majd mankókat teremnek és koporsódeszákát, ha ugyan majd nem tömegsírhoz hányják a fél világ ifjúságát.

Igen! Ekkor elindult a világban a Rossz, amit azonban csak egy pillanatilag éreztem, mert azután Nagy bácsi, a parancsnokunk is elmosolyogta magát, mert magyar volt ő is, minden csepp vérével és fajtája minden lelkesedő, könnyelmű lobbánékonyásával. Igaz, ő nem kiáltotta, hogy éljen a háború – egy cserkészparancsnok nem lelkesedik feleslegesen, de legalábbis nem mutatja –, csak annyit mondott, hogy ha a szerbeknek háború kell, hát majd »mi is ott leszünk!« (Ballagó idő, 451.)

A kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat
1921–1927. évi csapatnaplójának 2. oldala

Szabó Elemér szerepe az 1956-os forradalom és szabadságharc tabi eseményeiben

„Teremtsünk rendet a politikai és gazdasági életben!”

Az 1956-os forradalom és szabadságharc előzményei a tabi járásban

Az 1950-es évekre jellemző, sztálinista jellegű párt-diktatúra 1956 októberében bekövetkezett hirtelen összeomlása nem csak a fővárosban, hanem a vidéki települések esetében is megnyitotta az utat a demokratikus mozgalmak előtt, és a forradalmi szervek létrejöttének ügyét is előre mozdította. Somogy megyében nem csak a fojtogató politikai elnyomás, hanem a Rákosi-rendszer agresszív agrárpolitikája, vagyis a termelőségvetkezetek erőszakos életre keltése és a súlyos beszolgáltatási terhek is növelték a lakosság sérelmeit és elégedetlenségét a fennálló hatalommal szemben.

Fontos leszögezni, hogy 1956-ban a Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint Somogy megye lakossága összesen 363939 főt tett ki, ebből a mezőgazdaságból élők aránya 68% volt, ami elsöprő többséget jelentett. Figyelemre méltó jelenség azonban, hogy az ipar esetében ugyanezen arány a szektor kiemelt szerepe és támogatása mellett is csak 14%-os foglalkoztatási arányt ért el. Mindezek figyelembe vételével az sem lehet véletlen, hogy a somogyi forradalmi események előszeleként és mintegy katalizátoraként is értelmezhető eseménynek számított a neves szociográfus, Márkus István által jegyzett, *Somogyi összegzés* címmel megjelent agrárpolitikai tanulmánynak 1956. október 19-i, a kaposvári Vörös Csillag filmszínházban megrendezett nyilvános vitája.

Márkus István munkájában részletekbe menően vizsgálta a somogyi mezőgazdaság helyzetét, különös tekintettel az 1950 és 1955 közé eső időszakot vette górcső alá. Márkus István felhívta a figyelmet a Somogy megyei agrárpolitika visszásságaira, leginkább az erőszakos módon végrehajtott kollektivizálást a középpontba állítva. A vita elemi erővel hozta felszínre a megye paraszti lakosságának problémáit, és minden várakozást felülmúló, jelentős számú közönség előtt zajlott le. Az október 23-i majd az azt követő napok budapesti eseményeinek hatására a somogyi megyeszékhely, Kaposvár is a pártállami rendszer elleni tüntetések helyszíne lett, aminek következtében nemsokára létre is jött a Somogy megyei forradalmi szervezet.

Az említett történések hatása Tab községben is érzékelhető volt: az információk gyors és hatékony áramlásában a sajtótermékek, ezen belül is elsősorban a rádió játszott jelentős szerepet. A megye paraszti lakosságába az elmúlt évek súlyos pártállami atrocitásai miatt mélyen beleivódott a félelem légköre. A félelem érzete mellett nagy valószínűséggel a fővárosi fegyveres összecsapások miatt tapasztalt óvatosság következtében csak az – 1956-os forradalom, majd szabadságharc kezdőpontjának tekinthető – október 23-át követő ötödik napon bontakoztak ki a megyei események. Csakhamar Somogy megyében is felszínre kerültek a Rákosi-rendszerrel szembeni

elégedetlenség főbb okai, és a mihamarabbi változások kívánalma is. Természetesen nem volt ez másként a tabi járás településein sem.

A forradalmi eseményeket Tab lakossága is élénk érdeklődéssel figyelte. A járási központba mind a fővárosi, mind pedig a kaposvári történések hírei is gyorsan eljutottak. A DISZ (Dolgozó Ifjúság Szövetsége) 1956 októberében Kaposváron zászlót bontott Zrínyi Miklós Körének október 24-ének hajnali óráiban összeállított *Fáklya* című röpirata is eljutott Tabra. A budapesti forradalmi eseményekről és követelésekről forrásaink tanúsága szerint elsősorban a gimnazista diákok tájékoztattak ezekben a napokban. A Zrínyi Miklós Kör említett kiadványát egyébként a *Somogyi Néplap* 1956. október 24-én megjelent száma is közzétette, *Teremtsünk rendet a politikai és gazdasági életben!* címmel. A röplap érdekessége, hogy a Magyar Távirati Iroda cenzúrázatlan híreit is közölte, és az előző napi, budapesti eseményekről is tájékoztatást nyújtott, mindezek mellett pedig hitet tett a vérontás mihamarabbi befejezése mellett, valamint három hasámban szólt arról is, hogy „Ne adjunk alkalmat se a sztálini-rákosi öröknek, se a burzsoá restaurációnak”. Az említett cikk összefoglalóan jellemezte a Zrínyi Miklós Kör jövőhöz viszonyított hozzáállását is. A forradalom első napjaiban leginkább a gimnazista ifjúság aktivitása ragadható meg Tabon, amiben az említett röpirat hatása mindenképpen jelentősnek volt mondható. Említésre méltó, hogy október 26-án Kossuth-címert festettek mind a gimnázium, mind pedig a községi postahivatal nemzeti zászlajára. Egyáltalán nem kizárt, hogy ezek a tettek is a gimnáziumi diákság reakcióiként értelmezhetőek.

A forradalom kezdeti napjaiban a kommunista diktatúra helyi vezetői előkészületeket tettek az úgynevezett „rendbontások” megakadályozására. Erre központi utasítások álltak rendelkezésükre, ezek szellemében a tartalékos tiszteket is ellátták fegyverrel, akik természetesen zömmel pártfunkcionáriusok, állami vezetők és egyéb pártalkalmazottak voltak. Ez esetben is érvényben voltak a rendőrség és a honvédség számára kiadott központi parancsok. A tabi járásban a katonai egységek jelenléte külön hangsúllyal esett latba, ugyanis a térségben két alakulat is állomásozott: Tabon a 87. Páncéltörő Tüzérezred, emellett a nem túl távoli Kapolyon egy lőszerraktárt őrző alakulat.

1956. október. 28. A fordulat napja Tabon.

Egy járási székhely forradalmi napjai

A tabi forradalmi megmozdulások új lendületét október 28. napja hozta, ugyanis Nagy Imre miniszterelnök az addigi eseményeket új értelemben megközelítő beszéde már egy nemzeti függetlenséget szem előtt tartó és demokratikus jellegű mozgalom eredményeinek tekintette. Nagy Imre felszólított a nemzet egységének megteremtésére, valamint a fegyveres összetűzések mihamarabbi beszüntetésére is.

Tabon még aznap reggel felkeresték a Hazafias Népfront helyi vezetői a köz-

ségi tanács végrehajtó bizottságának elnökét, hogy hangsúlyozottan békés jellegű tüntetést szervezzenek, ahol a település lakossága mintegy ki is fejezheti egyetértését a Nagy Imre miniszterelnök rádióbeszédében mondottakkal. A tanácselnök kezdeményezte is a gyűlés összehívását, ahol megjelent a járási pártbizottság elnöke, az Államvédelmi Hatóság helyi vezetője, valamint a településen állomásozó tűzérzred parancsnoka is. A megbeszélés résztvevői elhatározták, hogy a tervezett tabi felvonulásra végül is nem fognak engedélyt adni, mivel fennállt annak a veszélye, hogy az események kiszámíthatatlan fordulatot vesznek, és akár erőszakos cselekményekre is sor kerülhet. Az egyeztetést követően arra jutottak, hogy inkább a Hazafias Népfront bizottsága tartson ülést még aznap délután, aminek az elsődleges célkitűzése forradalmi bizottság választása volt. A forradalmi napok ezen szakasza még abba a periódusba esett, amikor az események menetének irányításában a pártvezetés igyekezett döntő szerepet játszani. Így természetesen az új forradalmi szervek, intézmények létrejöttében is, ahogy ezt az iménti, tabi példa is érzékeltette. Említésre érdemes, hogy ezekben a napokban nem történt másképp a megyei forradalmi szervezet esetében, de az 1956. október 27-én életre kelt Somogy Megyei Nemzeti Tanács megalakulásánál sem. Ekkor még ott is a tabihoz hasonló jelenségeket figyelhetünk meg.

A Hazafias Népfront által Tabra tervezett ülésének híre a lakosság előtt sem maradt titokban. A beszámolók tanúsága szerint a templomból hazajövet terjedtek el ezek a hírek, így a községben nemsokára 2–300, egyes források szerint akár 4–500 főre is tehető tömeg gyűlt össze. A spontán tömeggyűléssel a forradalmi események viharosan felgyorsultak a községben. Jellemzőnek mondható, hogy a szabadtéri gyűlés résztvevői hangot adtak az elégedetlenségüknek, záporoztak a sérelmek, a panaszok a pártvezetők felé, a tömeg nem is engedte szóhoz jutni a megjelent községi és járási népfrontelnököket.

Az október 28-i tömeggyűlés kapcsán kell megemlíteni dr. Szabó Elemér ügyvéd szerepét, aki csakhamar a község és a járás forradalmi napjainak legjelentősebb szereplőjévé avanszált. Szabó Elemér tabi ügyvéd volt, aki az október 28-i gyűlésen ismertette a *Somogyi Néplap* hasábjain közzétett 16 pontot, és a Zrínyi Miklós Kör követeléseit is. Ezzel az aktussal megkezdődött Szabó Elemér „forradalmi pályája”.

A tabi ügyvéd 1918. augusztus 11-én született Kecskeméten, és az említett vasárnapi tüntetésig nem folytatott túlzottan aktív politikai tevékenységet. A Tabi Ügyvédi Munkaközösség vezető szerepét töltötte be, valamint tevékenyen részt vett a község sportéletének szervezésében. A forradalom előtt már a Hazafias Népfront tagjaként találkozunk vele, ráadásul a szervezet járási bizottságának elnökségi tagja is volt. Mindezek fényében talán nem is meglepő, hogy az október 28-i népgyűlésen is szerepet kapott. Beszédének tartalma annál inkább volt meglepőnek és az állam-párt funkcionáriusai számára mindenképpen váratlannak nevezhető.

Ez a beszéd jelentette Szabó Elemér forradalmi szerepében azt a kezdetet, ami a tabi járás 1956-os eseményeinek vezető szereplőjévé emelte. Természetesen a gyűlésen nem csak Szabó Elemér tartott beszédet a – sokak beszámolója szerint

nemcsak Tabról, hanem a környékbeli településekről is jelentős számban érkezett – tömeg előtt, hanem a katolikus plébános, a református lelkész, valamint a helyben állomásozó tüzérezred parancsnoka, Gerbely András alezredes is szólt az összesereglettekhez. Utóbbi arról biztosította a Tabon összegyülteket, hogy a honvédség fenntartja a közrendet, mindezek mellett a forradalom mellett is állást foglalt. Gerbely András alezredes beszéde a Tabon összegyültek számára megnyugtatóan hatott. A tabi események következő fontos epizódja a beszédek után következett, amikor is a népgyűlés, gyakorlatilag spontán módon megválasztotta a 28 tagból álló Tab Községi Forradalmi Bizottság nevű szervezetet, melynek elnökévé Szabó Elemér ügyvédet választották meg.

Az utókor számára fennmaradt forrásanyagból bizonyosan meg tudjuk állapítani, hogy a következő személyek adták a forradalmi bizottság tagságát: Szabó Elemér elnöklete mellett Pavelka Sándor kisiparos lett az intéző bizottság tagja, mellettük Kulics Kornél, a Nemzeti Bank alkalmazottja, Kövecses Pál földműves, Szilárdi Mihály, a tabi gépállomás agronómusa, Gerbely Ferenc alezredes, Iby András gimnáziumi tanár, Fésűs Gyula honvéd százados, Csáki László honvéd főhadnagy, Istók Gusztáv a járási rendőrkapitányság vezetője, Czabula Ferenc és Kovács Károly téglagyári munkások, Kopeczki György és Bergmann György a Földművelésszövetkezet, Vágola Lajos a Kisipari Termelőszövetkezet alkalmazottja, valamint a nemzetőrség parancsnoki tisztét ellátó Füzi Lajos kaptak szerepet a szervezetben. A 28 fős bizottság egy 5 fős intézőbizottságot választott a tagok közül, melyben természetesen Szabó Elemér szintén szerepet kapott. Jellemző, hogy a helyi tanácsi vezetők és a pártfunkcionáriusok nem mertek a gyűlésen részt venni, mintegy érzékelve az októberi események súlyát, a társadalmi elégedetlenség mértékét és azt is, hogy immáron nem kívánatos személyekké váltak pártidiktatúra helyi képviselői.

A másnapi, október 29-i események az előző nap tapasztalatai alapján folytak. Ezen a napon tettek utoljára kísérletet a pártidiktatúra községi és járási vezetői arra, hogy a tabi és környékbeli események irányítását a kezükben tartsák. A pártidiktatúra képviselői a járási tanácsszékházban gyűltek össze azzal a céllal, hogy a járási forradalmi szerv megalapításában kezdeményező szerepet játsszanak.

Az említett tabi történésekkel egy időben viszont a somogyi megyeszékhelyen ezzel ellentétes irányú folyamatok játszódtak le: aznap megalakult a Somogy Megyei Forradalmi Nemzeti Tanács, amelynek kereteiből már teljesen kimaradtak az állampárt képviselői, valamint a tanács és a Hazafias Népfront által küldött jelöltek is. A megyei forradalmi szerv kiküldött képviselői révén igyekezett befolyásolni a helyi bizottságok megalakítását is. Aznap délután a megyei küldött információkat kapott arról, hogy a pártidiktatúra tabi járási képviselői az újonnan alakuló bizottságban is szerephez kívánnak jutni, mindezek után fel is kereste a tabi községi bizottságot, hogy közölje ezzel a jelenséggel való határozott egyet nem értését.

A községi bizottság október 29-én egész délután, az esti órákig elhúzódva tárgyalt a Tab életét érintő legfontosabb kérdésekről. A községi tanácskozás hírére ismételten több száz fős tömeg gyűlt össze a tanácsháza udvarán, amely minden

bizonyal radikalizálta is a bizottság tagságának egy részét. A gyűlésen jelen lévő megyei küldött kezdeményezésére lefolytatták a Járási Forradalmi Bizottság alakulásáról szóló, központi és rendkívül égető kérdésként felmerülő vitákat is. Ennek következtében a községi szervezet – néhány korábban beválasztott személy mellőzésével – járási bizottsággá alakult át. A Tabi Járási Forradalmi Bizottság már az új politikai helyzetnek megfelelően kezdte meg a járás irányítását. Az ülés fontos epizódja volt, hogy a népszerűtlenné vált pártiktatúra egyik, minden bizonyal szintén nem túl nagy népszerűségnek örvendő képviselője, Holota Imre járási párttitkár is beválasztásra került az újonnan alakult forradalmi szervezetbe, egyébként Szabó Elemér elnök és más tagok javaslatára. Ezzel az intézkedéssel mintegy szembe is mentek az összesereglett tömeg, valamint a megyei forradalmi szervezet egyáltalán nem titkolt akaratával is.

A Tabi Járási Forradalmi Bizottság a következő napon, október 30-án már el is kezdte munkáját. Szabó Elemér vezetésével a tanácsi dolgozókat összehívták, és tájékoztatták őket arról, kit váltanak le a pozíciójából. A közigazgatás vezetésével Szalonnai Endre tanácsi alkalmazottat, valamint Dési Lajos egykori adóügyi jegyzőt bízták meg. A járási tanácsszékház vált a forradalmi bizottság székhelyévé, és a következő napokban innen irányították Tab életét, és igyekeztek hatással lenni a járás községeinek életére is. Még ugyanezen a napon a járási bizottság közzétette a célkitűzéseit, valamint a megyei forradalmi szervezet által *Cselekszünk!* címmel megjelent állásfoglalást is ismertette. A Tabi Járási Forradalmi Bizottság hatására megalakultak a járásban a községi forradalmi – esetenként nemzeti elnevezést használó – bizottságok és munkástanácsok is.

A további tabi eseményekre leginkább a néphadsereg alakulatainál bekövetkezett változások voltak hatással: a tabi tüzérezred október 29-én megalakította a maga Katonai Forradalmi Tanácsát, Fésűs Gyula vezetésével. Érdemes megjegyezni, hogy Gerbely András alezreddessel egyetemben egy nappal azelőtt a Tabi Községi Forradalmi Bizottság is beválasztotta tagságába az említett katonatisztet. A Fésűs Gyula vezette katonai tanács igyekezett szorososan együttműködni a járás forradalmi bizottságával.

Az ezt követő napon a kapolyi alakulat is megalakította a maga forradalmi tanácsát, amely vázolta is a célkitűzéseiket. A kapolyi katonai tanács állásfoglalása – már a megyei párhuzamokat figyelembe véve – a tabi járásban tapasztaltakkal szemben radikálisnak mondható követeléseket is tartalmazott: a szovjet csapatok azonnali kivonulását követelték, valamint a Varsói Szerződés felmondását is a magyar kormány részéről, és az ENSZ-nél Magyarország semleges státuszának bejelentését is célul tűzték ki. Az említett követelések mellett a párt és a DISZ szervezeteinek megszüntetését kívánták, a hadseregen belül Forradalmi Ifjúsági Szervezetek létrehozását javasolták. A haderőn belüli politikai apparátus azonnali megszüntetését is követelték, emellett pártatlan nevelő tisztek kinevezését – akik a nemzeti hagyományok szellemében nevelnék a katonákat –, mindezeket túl pedig a néphadsereg nevének Nemzeti Hadseregre módosítását, a hagyományos egyenruha bevezetését, a

politikai foglyok azonnali szabadon bocsátását és a katonai szolgálat időtartamának 12, illetve 18 hónapra történő leszállítását is a programpontjaik közé vették.

A tabi járás üzemei közül a téglagyár munkástanácsának megalakulásáról maradtak fent dokumentumok, melyek tartalmából látszik, hogy a munkások megvitatták a gyárvezetők korábbi szerepét, és zömmel le is váltották őket. A téglagyár munkástanácsának elnöke Kovács Károly lett, aki a lehetséges 67 szavazatból 25-öt kapott meg. A pedagógusoknál sem maradt el a változás, október 31-én tartott gyűlésükön megválasztották forradalmi tanácsukat, melynek vezetője dr. Almási György gimnáziumi igazgató lett.

Az október 30-i események sorából kiemelendő, hogy Szabó Elemér elnök utasítására a postán található vezetékes rádiót a Szabad Győr állomásra állították át, aminek a végrehajtásában a rendőrségnek és a posta vezetőjének volt gyakorlati szerepe. A Győrben megalakult Dunántúli Nemzeti Tanács fő szószólójának tartott Szabad Győr állomásra állítás egyfajta politikai állásfoglalásnak is volt tekinthető. A Győrben székelő forradalmi szervezet ugyanis a nemzeti kormányhoz képest radikálisabb hangot ütött meg. Ettől a naptól kezdve egyébként a tabi karhatalmi szerv vezetője is a Forradalmi Nemzeti Tanács elnöke, tehát Szabó Elemér volt.

A Tabi községi és járási forradalmi szervezetek megalakulását követően a korábbiakban gyakorinak mondható tömegdemonstrációk is alább hagytak. Már csak kisebb létszámú csoportosulások szabadtéri megmozdulásai voltak jellemzőek az ezt követő napokban. Az újonnan felállított hatalmi szervezet intézőbizottsága – Szabó Elemér vezetésével – hatékonyan vette át a járás irányítását a viharos gyorsasággal zajló forradalmi napokban. A rendőrség hathatós közreműködésével még október 29-én elkezdték összegyűjteni a pártfunkcionáriusok számára korábban kiosztott fegyvereket. Az említett napon egyébként a nemzetőrök megszervezését és felfegyverzését is megkezdték, amihez a tabi honvéd alakulat is segítséget nyújtott. A következő fordulat október 31. napján következett be, amikor is egy országos jelentőségű esemény volt hatással a tabi történésekre: az egypártrendszer megszűnésének bejelentésének a következménye az lett, hogy a forradalmi bizottság határozott a járási pártbizottság épületének átvételéről, ami a leltár elkészítése után rögtön meg is történt.

A Tabon zajló, október 31-i eseményekben nem csak az országos, hanem az előző napi kaposvári történések is jelentős szerepet játszottak, ugyanis a megyeszékhelyen az ezt megelőző napon heves tüntetések zajlottak. A kaposvári tüntetések hatására a korábban tapasztaltakhoz képest radikalizálódott a Somogy megyei forradalmi szerv is, és még aznap a tömeg követelésére őrizetbe vették és a megyei börtönbe kísérték a pártbizottságon tartózkodó vezetőket, valamint határozatot hoztak az Államvédelmi Hatóság tisztjeinek az őrizetben vételéről is. Mindezek mellett még aznap rendelkeztek a községi és járási pártszervek telefonjának leszereléséről is.

1956. október 31-én délelőtt a járási bizottság elnökét, Szabó Elemért telefonon utasította a Somogy megyei forradalmi szerv, hogy a fenti határozat végrehajtása Tab településére is érvényes. Az intézőbizottság – az őrizetbe vételek mellett – egyéb ha-

tározatokat is elfogadott, melyek a fenti intézkedések mintegy előkészületének is tekintendők voltak. A korábbi Tabi Járásbíróság vezetőjét, Bognár Józsefet felmentették szolgálatából, helyét dr. Szíjártó Lajos foglalja el, a járási ügyészség vezetésével pedig dr. Váradi Zoltánt bízzák meg. Ezt követően Szabó Elemér elnök intézkedett az Államvédelmi Hatóság tisztjeinek őrizetbe vételéről, és a járási pártbizottság vezetőjének, Holota Imrének, valamint munkatársainak azonnali letartóztatásáról is. Az őrizetbe vételeket a rendőrség és a nemzetőrség még az adott nap kora délutáni óráiban végre is hajtotta. Szabó Elemér és a Tabi Járásai Forradalmi Bizottság azt az utókorra is fennmaradt határozatot hozta, hogy a Magyar Dolgozók Pártja által fizetett illetményét kiadják a letartóztatott funkcionáriusok családjai számára, hogy családtagjaik és ezen belül elsősorban gyermekeik ellátása biztosítva legyen!

Az ügy intézésével Küllits Kornél lett megbízva, aki nem csak a Nemzeti Bank helybeli dolgozója volt, hanem ezekben a napokban a Tabi Járásai Forradalmi Bizottság elnökhelyettesi pozícióját ellátó tisztségviselőként is szerepet kapott. Az eset annak fényében kapott különös hangsúlyt, hogy a Somogy Megyei Nemzeti Tanács utasításának következtében a Nemzeti Bank megyei igazgatósága az ilyen célú kifizetéseket a korábbiakban leállította.

A tabi járási forradalmi szervezet az ezt követő napokban Szabó Elemér határozott vezetésével kezdte el a környék ügyeinek intézését, folyamatosan tartották a kapcsolatot a járási nemzeti, forradalmi tanácsokkal és a tabi községi forradalmi tanáccsal is.

Ezen időszak legsúlyosabb problémáját a termelészövetkezetek kérdése jelentette. A Nagy Imre-kormány ezen tárgyú állásfoglalása alapján vetődött fel a falvakban az erőszakosan létrehozott termelészövetkezetek jövőbeli sorsa. A tömeges kilépések jellemző jelenségnek számítottak. Rendkívül gyakori eset volt az is, hogy egy termelészövetkezet önmagát oszlatta fel, sok helyen pedig megindult a közös vagyon azonnali visszavétele is. Tab esetében a helyi Petőfi Termelészövetkezet soráról az annak munkástanácsának küldött, november 3. napján kelt levél tájékoztat minket. Ennek fényében megállapítható, hogy a Szabó Elemér vezette forradalmi szervezet az égető problémát mindenképpen rendezett körülmények között szeretne volna megoldani. A vagyon igazságos elosztása miatt először is zárszámadás készítését rendelték el, valamint a termelészövetkezet vagyonának leltározását adták utasításba. Ezek a feladatok a munkástanács tagjait terhelték. A vagyon szétosztása pedig csak ezek után kezdődhetett meg. Ez azonban a Petőfi Termelészövetkezet tagságának körében némi feszültséget is okozott, és volt olyan személy, aki a közös tulajdonba került lovat is azonnal magához akarta venni.

A tabi forradalmi események láncolatában november 3-án jelentette a következő mozgalmas napot, ekkor ugyanis egy háromtagú küldöttség hagyta el Tabot, hogy Győrbe menjen tárgyalni a helyi forradalmi bizottságok nevében, valamint információhoz is jutni. A Győrben megalakult Dunántúli Nemzeti Tanács a forradalom radikális erejét jelentette ekkoriban, a fővárosban székelő, Nagy Imre vezette nemzeti kormánnyal szemben. A győri székhelyű szervezet követelései között olyan

pontok is szerepeltek, mint például az 1957. január végén megtartandó titkos és szabad választás kiírása, de már több párt részvételével – amit természetesen megelőzött volna a szovjet csapatok azonnali kivonulása –, valamint Magyarország semleges státuszának bejelentése az ENSZ-nél. Illetve arról is szóltak, hogy a helyi karhatalmi szervek képviselőit és az ezredesnél magasabb beosztású tiszteket a nemzeti tanácsok jóváhagyásával lehessen csak a jövőben kinevezni. Követeléseik teljesüléséhez kötötték azt is, hogy elismerjék a fővárosban székelő kormány legitimitását. Azonban mindezek követelése mellett sem fordultak nyíltan szembe a Nagy-Imre vezette kormánnyal. Tab esetében ezek a követelések is minden bizonnyal ismertek voltak, hiszen Szabó Elemér már október 30-án a Szabad Győr állomás hullámhosszára állította a postán található vezetékös rádiót.

A győri nemzeti tanács célul tűzte ki az egységes dunántúli katonai vezetés létrehozását is, így a várható szovjet támadás elleni felkészülés miatt sem volt érdektelen, hogy Tab is küldötteket menesszen a Rába-parti városba. A november 3-i nap az amúgy is a levegőben lógó szovjet offenzívával szembeni ellenállás szervezésével telt el. A nemzetőrség felfegyverzése már a korábbi napokban elkezdődött, elsősorban a tabi honvéd alakulat segítségével. A kiosztott lőszer, puskák és a néhány dobtáras géppisztoly őrzésére a nemzetőrség számára kijelölt pincében került sor. Szabó Elemér és a járási forradalmi szerv még ezen a napon kísérletet tett arra, hogy ennél is nagyobb mennyiségű fegyverhez jusson, többek között sátorlapokat és kézigránátokat is igényeltek a tabi katonai tanácstól. A kapolyi honvéd alakulattól is elsősorban kézigránátokat igyekeztek beszerezni a tabiak.

A tabiak – a honvéd alakulatokkal együttműködve, csekély lehetőségeikkel élve – igyekeztek mindent megtenni a hatékony fegyveres ellenállás megszervezésének reményében. A községen átvezető országút védelmére helyezték a fő hangsúlyt, ezért a település két végpontján, a tüzértisztek vezetésével páncéltörő útegeket is felállítottak. Azonban a szovjet csapatok november 4-én, hajnalban meginduló támadásával szemben illúzió volt csupán a hatékony, helyi fegyveres ellenállás.

Ezt elsősorban Szabó Elemér érzékelte. A település végül fegyveres harc nélkül került a benyomuló szovjet egységek kezére. A túlerőben lévő szovjet páncélos alakulat a községen át vonult a laktanyához, ahol mintegy két óras tárgyalás után ellenállás nélkül vette birtokba a tüzérezred objektumait. A laktanyában történetekkel párhuzamosan Tabon a délelőtt folyamán a járási forradalmi szervezet is tevékenységének beszüntetéséről hozott döntést. November 4-ének tabi krónikájához tartozik, hogy a délutáni órákban a tüzérezred tisztjei, az ezredparancsok kényszerűsége diktálta parancsát végrehajtva bevontatták a laktanyába a község stratégiaileg fontos pontjain felállított páncéltörő útegeket. A következő nap a szovjet csapatok már ténylegesen bevonultak Tab községbe is, ezzel végleg pontot téve a település forradalmi napjainak sorára.

A község parancsnoki tisztét Uvarov ezredes látta el, aki november 5-én keltezett parancsában leszögezte, hogy a lakosok tartózkodjanak mindennemű zavarástól. A rendőrséget fel is kérte, hogy a városban a rend fenntartásában működjen

közre, illetve kijelentette azt is, hogy semmilyen felelősségre vonás nem éri azokat a személyeket, akik leadják fegyvereiket a rendőrségen. A fegyverek leadási határidejét november 5. este nyolc órában adták meg, azokat a személyeket pedig, akik önként a megadott időpontig nem adták le fegyvereiket, az őrizetbe vétel veszélye fenyegette.

„...Népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés...” Megtorlás a forradalom tabi résztvevői ellen

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után következett a megtorlás, és ezzel együtt a perek időszaka, amely nem került el a tabi járási forradalmi szervezetének tagjait sem. Így annak elnöke, Szabó Elemér is rövidesen a vádlottak padján találta magát. Szabó Elemér 1956. december 9. napjától 1957. január elsejéig, majd pedig január 31-től ismételtelen előzetes letartóztatásban volt. A tabi ügyvédet Somogy megyében az elsők között tartóztatták le forradalmi eseményekben vállalt szerepe miatt. Az 1957. február 28-án kezdődő, Ignác Pál által vezetett perben a tabi ügyvéd a másodrendű vádlott szerepét töltötte be, míg az elsőrendű vádlott Pavelka Sándor kisiparos volt, aki a forradalom időszaka alatt a Tabi Intéző Bizottság tagja volt.

A vád tárgya Pavelka Sándor és Szabó Elemér esetében is az 1956-os forradalmat és szabadságharcot követő perek alapmotívumának számító, népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló büntett volt. Szabó Elemér az ellene felhozott vádakkal szemben – jogi képzettségének megfelelően – tapasztalt ügyvédként erélyesen érvelve igyekezett védekezni. A nyomozás személye ellen felhozott anyagaival szemben kiemelte, hogy a forradalmi események során nem önállóan intézkedett, minden esetben bizottsági határozat előzte meg a vele szemben vádként felmerülő, kérdéses döntéseket. Ez a körülmény különösen a pártfunkcionáriusok és az Államvédelmi Hatóság tagjainak őrizetbe vétele kapcsán került előtérbe. Szabó Elemér viszont kiemelte, hogy itt sem önállóan intézkedett, hanem a Somogy Megyei Forradalmi Bizottságtól kapott utasítást hajtotta végre. A Szabó Elemérrel szemben felhozott vádpontok közé tartozott az is, hogy a *Somogyi Néplapban* megjelent 16 pontot és a Zrínyi Kör 4 pontját is ismertette az október 28-i tömeggyűlésen. Szabó Elemér ezzel a váddal szemben azzal védekezett, hogy az általa felolvasott szöveg nem az említett 16 pontos felhívás volt.

Különös hangsúllyal vetődött fel egy állítólagos, november 4-i telefonhívás kérdése, amit Vass László torvajai lakos mint tanú adott elő: ennek értelmében Szabó Elemér – az elfogult beszámoló szerint ráadásul ittas állapotban – fegyveres csoport szervezésére bízott volna a szovjet csapatok ellen. Vass László esetében annyit mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy volt politikai tisztséget és végrehajtóbizottsági elnök volt, tehát a népszerűtlenné váló pártiktatúra képviselőjének volt tekintendő, elfogulatlan tanúnak viszont semmiképp sem. Szabó Elemér természetesen ta-

gadta az ellene felhozott vádat, és külön kiemelte azt a körülményt, hogy a fegyveres védelem a honvédség feladata volt, ami fölött ő nem rendelkezett.

A másodfokú tárgyaláson 1957. április 11-én Holota Imre – Vass Lászlóval egyetemben – megerősítette tanúvallomásaiban a már említett, minden bizonnyal kétséges telefonhívás vádját. Holota Imre a tárgyaláson amúgy is fontos, kiemelt szerepet kapott, aki azt állította, hogy a pártfunkcionáriusok letartóztatásának napján maga Szabó Elemér vette el a számára korábban előzetesen kiadott pisztolyt, amit a vádlott szintén cáfolt, hiszen ez a rendőrség feladatát jelentette a vizsgált időszakban. Holota Imre egyébként ekkor a nemrégiben megalakult, Kádár János vezette MSZMP járási intézőbizottságának elnöke volt, és korábban is a párt diktatúra funkcionáriusának számított, tehát mind az új, mind a forradalom előtti diktatórikus rezsimben is szerepet játszott. A Szabó Elemérrel szembeni tanúvallomások sorából szintén kiemelkedik Tengerdi Imre jelentése, aki a Tabi Járási Tanács elnöke volt, és a forradalmi események idején váltották le pozíciójából.

A Szabó Elemérrel szembeni másodfokú ítélet 1957. július 11-én született meg, és mint az ítélet indoklásából látható volt, az elsősorban a párt diktatúra kiszolgálóinak vallomásaira volt alapozva. A másodrendű vádlottat is a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel vádpontjában találták bűnösnek. Megjegyzendő, hogy míg a tabi ügyvédet első fokon három év és hat hónap letöltendő börtönbüntetésre, és a törvényben meghatározott egyes jogoktól való három évig tartó eltiltásra ítélték, addig a júliusban kelt másodfokú ítélet már jóval súlyosabb volt: a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága nyolc év börtönre, a törvényben meghatározott egyes jogok gyakorlásától való öt évre szóló eltiltásra, valamint teljes vagyonekobzásra ítélte, kegyelemre pedig nem ajánlotta. Az ítélet és a börtönévek alapvetően befolyásolták Szabó Elemér további sorsát is.

Szabó Elemér 1962. július 19-én szabadult a börtönből, mintegy öt és fél évet kitevő raboskodás után. A per elsőrendű vádlottja, Pavelka Sándor két év és nyolc hónap börtönbüntetést kapott, akit mindezek mellett pedig 2000 forint értékű pénzbírsággal is sújtottak. Az 1959. évi amnesztiarendelet alapján még ez év április 7-én szabadult is a börtönből.

A tabi nemzetőrparancsnok, Füzi Lajos sem kerülte el a retorziókat, pedig Szabó Elemérrel egyetemben a forradalmi napokban az inzultusok elkerülésében kiemelt szerepe volt: említésre méltó, hogy egy zsidó származású tabi lakost mentettek meg az erőszakos atrocitásoktól. Mindezek ellenére Füzi Lajost is elítélték, a rá kiszabott büntetés letöltése után, öt év múlva szabadult.

Az 1963-as amnesztiatörvény értelmében Szabó Elemér is kegyelmi kérvényt nyújtott be ez év március 31. napján, amelyben lejegyezte, hogy szabadulása után csak fizikai munkásként tudott elhelyezkedni, előbb a BÜFÉ vállalatnál, majd a Balatoni Vízügyi Kirendeltségnél dolgozott segédmunkásként. Ahogy azt Szabó Elemér a kegyelmi kérvényben meg is jegyezte, bár ügyvédi praxisát nem kívánta újra indítani – erre vajmi kevés esélye is lett volna –, de adminisztratív munkakörben szívesen vállalt volna munkát. Kegyelmi kérvényét azonban elutasították, így erkölcsi

bizonyítvány hiányában sem ügyvédi, sem pedig adminisztratív jellegű munkakörben nem tudott elhelyezkedni a későbbiekben sem. Szabó Elemér börtönben töltött évei alatt feleségét is elbocsátották tanári állásából, így az egykori Tabi Járási Forradalmi Bizottság elnökének családját is elérte a megtorlás szele.

Ajánlott irodalom

- GYENESEI József 2004, *Az 1956-os forradalom diákmozgalmai Somogy megyében*, In NÉMETHNÉ D. Nóra – SZABÓ Róbert – VIDA István (szerk.): *Nagy Imre és kora. Tanulmányok, forrásközlések. III.* Budapest, Nagy Imre Alapítvány, 299–321.
- HORVÁTH Miklós – OLEKSZANDR PAHYRIA 2012, *Kényszerkirándulás a Szovjetunióba. Magyar deportáltak a KGB fogságában – 1956*, Budapest, Argumentum Kiadó
- LUKÁCS Alexandra 2009, *Adalékok az 1956-os forradalom és szabadságharc tabi eseményeihez, Tabi Kilátó*, 321–328.
- M. KISS Sándor 1997, *Olvasókönyv. Forradalom Somogyban – 1956*, Budapest, Püski Kiadó
- SZÁNTÓ László 1992, *Látélet a sztálinista agrárpolitikáról a somogyi összegzés kaposvári vitáján*, In *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv*, 23, 263–278.
- SZÁNTÓ László 1993, *Az 1956-os forradalom somogyi eseményeinek történeti forrásai*, In *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv*, 24, 365–389.
- SZÁNTÓ László 1994–1995, *Forradalmi események Tabon, 1956*, Tabi Kilátó, 137–152.
- SZÁNTÓ László 1995, *A somogyi összegezés kaposvári vitája, Agrártörténeti Szemle. Historia rerum rusticarum*, 1–4, 353–437.
- SZÁNTÓ László 1995, *Az 1956-os forradalom Somogyban. Válogatott dokumentumok*, Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár
- SZÁNTÓ László 2007, *Az 1956-os forradalmat követő megtorlás Somogyban, a megtorlást elszenvedők adattára*, In *Somogy megye múltjából. Levéltári Évkönyv*, 38, 271–310.
- SZÁNTÓ László 2007, *Az 1956-os forradalmat követő megtorlás Somogyban, a források tükrében, Levéltári Szemle*, 1, 27–36.
- SZÁNTÓ László (főszerk.) – Farkas Péter – Récsei Balázs (szerk.) 2017, *Somogyország ötvenhatban. Dokumentumok, emlékezések és történetek a forradalomról*, Kaposvár, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára

A kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat öregcserkészzeinek vízi raja bemutató előtt, Kaposvárrott, a Tüskevári Strand medencéjénél 1934-ben

Az unoka, Tüskés Anna megtisztelő felkérésére próbálom meg fölleveníteni emlékeimet Tüskés Tiborról. Köszönöm Annának, hogy ezzel a kitűnő emberrel kapcsolatos emlékeimet ennyi év távlatából mozgósíthattam. De csak színházi reflektorhoz hasonló emléksóvák villannak fel bennem harmincöt–negyven év távolából.

Ez amúgy nem jó jel.

Félek, amit korábban nem foglaltam írásba, örökre elveszik most már. Néha egy-egy régi interjú, riport újra olvasásakor döbbenet kiáltok fel: tényleg! én *ott* is jártam, *vele* is beszéltem!

Tibor bátyámat illetően azért nem ilyen szomorú a helyzet. A fentiek előre bocsátásával csak azt kívántam jelezni, hogy kerek történettel sajnos nem tudok szolgálni. Még arra sem emlékszem, mikor, milyen körülmények között találkoztam vele először. Nagy valószínűséggel valamelyik pécsi vagy dél-dunántúli kulturális rendezvényen, esetleg a Baranya Megyei Könyvtárban történhetett, ahol a hetvenes években a munkahelye volt. A hírért már az egyetemen is hallottam egykori Janus gimnazista ismerőseimtől, akik áradozva beszéltek egy bizonyos „Tüsi” irodalom-óráiról. Aztán az azóta íróvá avanzsált Kerékgyártó Pista barátom említette egyszer, hogy többedmagával randevúra hívta Tüskés Tibor, hogy készülő pécsi szociográfijához anyagot gyűjtsön tőlük, róluk, általuk.

Bevallom, ezt akkor különösnek találtam. Egy diáklap mindentudó szerzőjeként furcsállottam, hogy ilyen „földhözragadt módszerekkel”, holmi kávéházi beszélgetések alapján kelljen valakinek megszülnie egy szociográfiát. Azt gondoltam akkor, hogy a könyv valahogy magától lesz, a megélt élmények önként kínálják magukat a megírásra, s egy bizonyos életkor után már csak le kell ülni és gépbe kell ütni őket. Pedig emlékezhettem volna egykori gimnáziumi magyartanárom szavaira, aki közelről ismerte Móricz Zsigmondot, s gyakran emlegette, hogy „Zsiga bácsi” állandóan magánál tartott egy ceruzát s jegyzetfüzetet, s nem volt rest azon mód följegyezni a hallottakat.

Később, amikor a *Nagyváros születik* megjelent, Tüskés valóban egész fejezetet szentelt a diákváros ifjúságának. Akkorra már én is átértékeltem korábbi sommás véleményemet. Beláttam, hogy a szerző sok-sok éves tanári munka után „séróból” ugyan valóban megírhatta volna ezt a fejezetet, de precíz, alapos írói szemlélete nem engedélyezte számára az improvizációt. Egy szociográfiában aztán végképp nem.

Pontos hely és időpont hiányában annyit tudok hát mondani, hogy Tüskés Tibor egyszer csak megjelent az életemben. S ezért nagyon hálás vagyok neki. Egyetlen rossz emléket sem őrzök róla, sőt, szakmai életutam egy elég nehéz időszakában a legjobbkor nyújtott segédkezet. Jóízű, nem túl hosszú, de pergő és tartalmas beszélgetésekre emlékszem, amelyek során – bármily meglepő ez egy fiatal újságíró és egy pályája delén lévő író-szerkesztő kapcsolatában – legalább annyit kérdezett, mint amennyit magyarázott. Férfias baritonja, enyhe somogyi tájszólása az otthonosság érzetét keltette bennem az első pillanattól. A szája szögletében bujkáló örökös mosoly nem kevés iróniát fejezett ki, de tréfalkozása, provokációja sohasem volt sértő,

inkább inspiráló. Ezen örök mosoly ellenére Tüskés nagyon is komolyan vette beszélgetőtársát. Ha nem vett valakit komolyan, le sem ült vele.

Hamar megtaláltuk a kályhát, ahonnan beszélgetéseink elindulhattak: Dombóvár, a Dél-Dunántúl. Ő születésem idején ugyanabban a gimnáziumban kapott tanári állást, ahol tizennyolc évvel később én is érettségiztem. Együtt tanított azokkal a professzori felkészültségű „békebeli” tanárokkal, akiknek utolsó mohikánjaihoz még nekem is volt szerencsém a hatvanas évek második felében, s akiket még az ötvenes években is megilletett a tanár úr megszólítás. Az egykori királyi katolikus Esterházy Miklós nádor főgimnázium 1950-ben nem kisebb személyiség, mint az illegális kommunista párt pénztárnokának, Gógös Ignácnak nevét vette fel, hogy aztán a nyolcvanas évek végén az az Illyés Gyula legyen a névadója, aki – valljuk meg őszintén – nem éppen hízelgően ír erről az alma materről a *Puszták népében*. Még a kádárizmus éveiben is kísérletező, nyitott, diákjainak rendkívül sokat adó intézmény volt.

A Dél-Dunántúl kimeríthetetlen téma. Dombóvár, ez a sokak számára jelentéktelen település éppen a régió központjában fekszik. Nem véletlen, hogy a vasútfejlesztés fénykorában éppen ezt a nagyközséget jelölték ki öt vasútvonal csomópontjaként. Budapest, Veszprém, Gyékényes, Baja és Pécs-Komló felől egyetlen vonat sem kerülhetette el a „Nagyállomás” váltórendszerét.

Tüskés Tibor kétségtől egy ilyen dél-dunántúli szellemi csomópont volt. Szántód, Nagykanizsa, Dombóvár, Pécs, Kaposvár – a legjelentősebb cövekei annak a hálónak, amelyet dél-dunántúli regionalizmusnak nevezünk.

Regionalizmus... Itt újabb zárójelet kell nyitnom. Mennyit tagadták és tagadják ma is ennek a fogalomnak az érvényességét Magyarországon! Annak idején *A Helyzet* című hetilapunk alapításakor késhegyig menő vitát folytattam barátaimmal, kollégáimmal, hol húzzuk meg témabányászat, a terjesztés határait. Hivatkoztam Illyés Gyula, Tüskés Tibor, Berta Bulcsú szociográfiáira, s talán ezek is segítettek abban, hogy a szerkesztőségben végül a régiópártiak kerüljenek többségbe, s tudósítokat toborozunk Zalából, Tolnából, Somogyból is. És a regionális tudat hiányára hivatkozással szüntek meg a közmédia körzeti rádió- és televízióstúdiói is. Pedig egy pécsi ember számára évtizedek óta a világ legtermészetesebb dolga, hogy átránduljon Kaposvárra egy-egy jó színházi előadás kedvéért, hogy telket vegyen Fenyvesen vagy Márián, ahogy Pécset sem csupán a baranyaiak tekintik sajátjuknak. Ezt arra felé magyarázni sem kell.

Tüskés cserbenhagyásának történetét, csalódottságának okait csak sokkal később ismertem meg. Kezdetben azt hittem, a legjobb helyen van ő a megyei könyvtárban, maga választotta a könyvek birodalmát. Tény, hogy egy kicsit mindig különöncnek tűnt az akkor pályájuk csúcsán lévő, a *Jelenkor* köré tömörült pécsi írók-költők: Csorba Győző, Bárdosi Németh János, Pákolitz István, Bertók László, Kende Sándor, Galambosi László közt. Soha egy rossz szót nem hallottam tőle Szederkényiről, aki utóda lett a folyóirat főszerkesztői székében.

Tüskés a munkába, az alkotásba menekült az őt ért megaláztatások elől. Ak-

koriban, a hatvanas évek második felétől a nyolcvanas évek derekáig, Pécs–Baranya kulturális élete a virágkorát élte. Bizony az aczéli kultuszkorszak nagy paradoxona ez: Pécsi Balett; Bóbita Bábszínház; országos játékfilmszemle; nemzetközi kamarakórus-találkozó; komlói nemzetközi gyerekkórus-fesztivál; nemzetközi szobrász- és kerámia-szimpoziumok Siklóson és Villányban; Múzeum utca, benne Vasarely- és Csontváry-kiállítóhely; nyári szabadtéri játékok a Tettyén és a Barbakánál; nagyszabású opera- és baletttestek, eseményszámba menő Illyés-bemutatók a kőszínházban, Művészetek Háza...

Igen, ilyen rendszer volt ez: kegyet osztott és kegyet vont meg, ha valaki átlépte a gyakran láthatatlan, de nagyon is létező vörös vonalat.

S ha már az országos játékfilmszemlét említettem, néhány szó erejéig fel kell elevenítenem Tüskés Tibor feleségével kapcsolatos emlékeimet is. Ő volt a vetítésket követő és megelőző viták egyik legaktívabb résztvevője. A fesztivál ugyanis nem csak a szakma belterjes eseménye volt. Jóllehet az egy főre eső filmsztárok száma meghatározódott ezekben a napokban a Széchenyi tér környékén, a rendezők gondosan ügyeltek arra, hogy egy-egy „társadalmi vita” keretében a művész elvtársak és elvtársnők a nép hangját is meghallgassák. Így aztán Kovács András, Kósa Ferenc, Jancsó Miklós társaságában a helyi értelmiség is kifejthette véleményét a filmkészítők társadalomábrázolásáról, demokratizmusáról, szociális érzékenységről, művészeti tévelygéseiről és bravúrajairól. Ha jól tudom, Tüskés Tiborné magyartanár volt a város egyik elit gimnáziumában, a Leőweyben. A filmrendezők néha igen hevesen, de kulturáltan és egyenrangúként vitatkoztak vele a tárgyalt társadalomlélektani kérdésekben. Pécs sokat veszített azáltal, hogy a főváros féltékenyen – először ideiglenesen majd véglegesen – magához szippantotta az országos játékfilmszemlét. Sokat veszített vele maga a fesztivál is, mert míg Pécsen maga volt A FESZTIVÁL, Budapesten lényegében elveszett a kétmillió város kulturális intézményeinek tengerében. És ezen a nagy vetítőkomplexumok későbbi megjelenése sem tudott már sokat változtatni.

A rendszerváltoztatás után szem elől veszítettük egymást Tüskés Tiborral. Az előtte való fél évtizedben azonban kétszer is segítőkezet nyújtott nekem, amiért örökké hálás vagyok. A nyolcvanas évek elején könyvet kezdtem írni Kele Jánosról, a pécsi születésű látnokról, aki azzal véste be magát a kriminalisztika történetébe, hogy az állam rendőrsége – nevezetesen a magyar államé – hivatalos látnokként foglalkoztatta. Később számos magyar író is megemlékezett a harmincas évek nemzetközileg ismert „tisztánlátójáról”, egyebek között Török Sándor, Szabó Pál, Wass Albert és Nyíró József.

1985 táján a kiadók még nem kapkodtak az ilyen ezoterikus témák iránt, így az akkoriban szárnyait próbálgató magánkiadás mellett döntöttem. Igen ám, de ez nem úgy ment, mint manapság – vagy ment már akkor is a nyugati országokban – hogy a szerző hóna alá fogja a kéziratot, bebállag egy nyomdába, megalkuszik az árban, s néhány nap múlva már rakhatja is a csomagtartóba a kész példányokat. Az alkotói szabadság 1985-ben még csak odáig terjedt, hogy a szerző magánkiadási

engedélyért folyamodhatott a Művelődési Minisztérium Kiadói Főigazgatóságához. A kéziratához két szaktekintélynek számító lektor támogató véleményét is csatolni kellett. Esetemben az egyik – a lélektani – Kardos Lajos professzor, a másik – az irodalmi – Tüskés Tibor író volt. Miután mindketten javasolták a megjelenést, s a minisztérium illetékese sem talált benne kifogásolni valót, hamarosan visszakaptam a kéziratot *minden oldalán* lepecsételve és aláírva. Mehetett a nyomdába, ahol már csak papírvkvótát kellett szerezni hozzá, de ezt is sikerült megoldani. Ma már horribilisnak számító, harmincezres példányszámban jelent meg, s a három állami könyvkiadó „lábán” megvette.

Egy évvel később, amikor elváltak útjaink a *Jelenkorral*, s a *Dunántúli Naplónál* még várakoztattak, életem szekere a korábbi aszfaltról kissé göröngyösebbre fordult. S ekkor ismét Tüskés Tibor nyújtott segítő kezét: megbízott, hogy rendezem sajtó alá Koczián Sándor, „Pécs Petőfijének” naplóját és verseit. Koczián a Bach-korszakban élt és diákoskodott Pécsen. Reménytelenül szerelmes volt szállásadója lányába, aztán meghalt szegény húsz éves korában. Ma már utca és emléktábla hirdeti nevét. Naplója és több tucat elégikus verse a Baranya Megyei Levéltárban maradt fenn, ezt az anyagot kellett rendeznem, utószóval ellátnom és kiadásra előkészítenem. Fél évig dolgoztam a kéziraton, s ez bőven elég volt arra, hogy a dolgok elrendeződjenek körülöttem. A Koczián-hagyaték kapcsán gyakran találkoztunk munkahelyén és Magaslati úton lévő lakásán is. Az itt folytatott beszélgetések során természetesen nem csak a kéziratról esett szó, hanem sok-sok más történelmi és aktuális témáról is. A könyv végül 1989-ben látott napvilágot *Alig derült fölöttem* címmel, a Baranya Megyei Könyvtár kiadásában, Tüskés Tibor szerkesztésében.

Csoportkép a kaposvári 657. sz. Gróf Tisza István Cserkészcsapat zászlószentelési ünnepélyén, 1927 májusában

Egy néprajzos életmű ízei

Knézy Judit, a néprajztudomány kandidátusa ugyan régóta a fővárosban él, de Somogyot második hazájának tekinti ma is. A másfél évtizedes múzeumi múlton túl további kutatások kötik ide, és szakmai sikereinek bölcsőjét is e megye jelenti számára. Az ismert etnográfus nyolcvanadik születésnapja kínálta az alkalmat arra, hogy nagytitka alá vegyük szakterületét, életét, de arról is faggattuk, milyenek ismertete meg a megyei múzeum egykori igazgatóját, Takáts Gyulát, és szó esik gánicáról, görhönnyről és hájas kráfliról is.

– *Miért választotta a néprajzot?*

– Az egyetemen döntöttem el, hogy a magyartanári vagy a néprajzkutató szakot választom-e. Ez utóbbi mellett családi indíttatás is vezérelt; édesapám nagybátyja volt Juhász Árpád festőművész, Malonyay Dezső *A magyar nép művészete* című kötetének grafikusja. E sorozat ábráit gyermekként sokat nézegettem. Szolfézs- és zongoraórákon a népzene vésődött a szívembe. Illyés Gyula *Puszták népe* című könyve döntő hatású volt, ebben az uradalmi cselédek összetartását csodáltam meg.

– *Baján született, hogy került Somogyba?*

– 1955 nyaráig laktam Baján. Édesapámat Budapestre helyezték, így felköltözött a család a fővárosba. Az egyetem elvégzése után – ez 1964-ben volt – nem találtam Budapesten múzeumi állást, csak vidéken. Mivel nem szerettem volna szüleimet anyagilag tovább terhelni, elszerződtem Kaposvárra. Vidéki kutatónak való testamentumot egyébként Bárczi Géza nyelvészprofesszor adott. Vizsgáztatáskor a tétel meghallgatása után gyorsan belekezdtem a téma ismertetésébe, rögtön belebonyolódtam, de helyesbítettem, és jól mondtam el. Megkérdezte, hogy tanár vagy kutató akarok-e lenni. Mondtam, hogy vidéken néprajzos. Szigorú lett: „Tanulja meg, hogy ön ott szakember. Ha kérdezik, ne kezdjen el összevissza beszélni. Jól gondolja meg, mit mond, csak amiben biztos azt közölje, akkor tisztelni fogják!”

– *Etnográfusként milyen nyomot hagyott Önben Somogy? Hiszen több mint másfél évtizedig, 1964–1980 között a megyei múzeumban dolgozott; s a hamarosan Európa Nostra-díjjal elismert szennai skanzen megnyitására Ön rendezte be az egyik talpas házat, aztán még továbbiakat.*

– Életművem nagyobb része e megyéhez kötődik, bár más vidékeken is örömmel vizsgálódtam. Fő témáim Somogy megye tárgyi néprajzának, mezőgazdasági népessége egyes rétegeinek – parasztok, pásztorok, uradalmi cselédek, köznemesek, és az őket ellátó kézművesek – története, életmódja, mentalitása és ezek változásai. Nemcsak a szívemben maradtak nyomok, hanem a megírt munkáimban is. Már az első két évben jelent meg írásom a somogyi fazekasokról és a pásztorművészetről, de konkrét nyomok őrzik tevékenységemet a Rippl-Rónai Múzeumban, tájházakban és Szennán is: tárgyak, régi és újabb fényképek, iratok, térképek, kéziratok. Mindig örült a szívem, amikor kiállításokon számolhattam be az újabb néprajzi eredményekről. 1971-ben Kaposváron már én szerveztem a szomszéd megyék néprajzosai-val, igen nagy szakmai sikert ért el, a somogyi hímzésvilágot bemutató kiállítást.

Marcaliban 1972-ben a városiak és környékeliek téglajegyek vásárlásával járultak hozzá a múzeum megszületéséhez. E folyamat „motorja”, mozgatója Gál József gimnáziumi tanár, helytörténész volt. A megnyitón óriási tömeg vette körül az épületet. Csak kis csoportokként mehettek be. Türelemmel vártak a sorukra. Ilyet eddig még nem láttam; ahogy beléptek, némán, csodálkozó szemekkel nézték, ami elébük tárult, csendben ünnepelték, hogy végre van múzeumuk. A kiállítást rendező profi csoport is oka e csodának. A néprajzi részt – szöttesek, fazekas munkák, parasztszoba, szőlészet-borászat témákból rendeztem kaposvári anyagunkból a földszinten, az emeleten a helytörténeti részt pedig a kollégáim.

Csurgón a 2. számú Általános Iskola tanárai – Papp Imre vezetésével –, és a szülők – főképp Witt Lászlóné – is terveztek múzeumot pályázatok írásával, jelentős mennyiségű tárgygyűjteményükkel: a „múzeumtojással”. Az engedélykérés idején Együd Árpáddal együtt sikerült igazgatónkat meggyőzni, hogy Csurgó nagy múltú iskolaváros és a Diák Színjátzó Napokon az ország sok helységéből érkeznek ide diákcsoporthoz, „kell ezért oda múzeum”. Ekkor Bakay Kornél vállalta azt is, hogy néprajzi kiállítást is készítünk. Felettünk is így döntöttek, és megnyithattuk 1975-ben a Csurgói Gyűjteményt Csurgó és környéke néprajzáról. Nagyon sokan kíváncsiak voltak rá, szép számmal azok is, akik korábban gyarapították az iskolagyűjteményt. Itt a kivitelezés szerényebb lett, saját erőből történt. A vitrineket Együd Árpád, a gimnázium egykori tanára maga tapétázta valakivel. Talán ekkor tanulta meg ezt a szakmát. Alig egy-két helyen volt a tapéta kissé púpos, ott rálógattunk szép, nagy tárgyakat...

A szenzáció erejével hatott a Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjtemény megnyitása is. Parasztházakat felmérő építészmérnökök álmodták meg azzal az ötlettel, hogy a községen belül a festett kazettás templom közelébe kerüljön. L. Szabó Tündét bízták meg a tervezéssel. A leendő létesítmény engedélyeztetéséhez megfelelő tudományos megalapozásról tanúskodó javaslat kellett, telepítési terv és a felállítandó építmények jegyzéke. Az addigi zselici eredmények mellé felzárkóztak a 70-es években írt s a belső-somogyi falvak faépítkezését és településtörténetét elemző cikkeim. L. Szabó Tünde ezekre alapozta tervezetét – felhasználva hozzá a Somogytervesek többéves, népi műemlék-feltárási dokumentációját. Amikortól az engedélyezett intézmény a Somogy Megyei Múzeum kezelésébe került, szorossá vált a szakmai együttműködés a tervező mérnökön és köztem. Munkánkban a Somogyterv igazgatójának, Szigetvári Györgynek a sokoldalú támogatását élveztük. 1978-ban történt az első porta megnyitása, lakóházzal és pajtával berendezve. Majd 1983-ig évente 3 porta nyílt meg. Négy lakóházat rendeztem be és egy pajtát, mindegyikre más-más kerítés, kapu került, éppúgy, mint a rekonstruált kisebb gazdasági építményekre. Több épület a tervezett helyén állt már, mások bontott állapotban vártak a sorukra. Kapitány Orsolya és Sási János kollégáim segítségével nélkülözhetetlen volt. Időközben megszerettem ezt az országnyi megyét, különben nem maradtam volna itt 16 évig. Második hazám lett, és tudományos címeimet is Somogy megye néprajzából szerez-

tem. Itt született a két fiam, somogyi a férjem és a rokonsága. Sok barátot ismertem meg, velük és rokonaimmal ma is kapcsolatban vagyok.

– *Dr. Takáts Gyula, a későbbi Kossuth-díjas író, költő, műfordító igazgatta a megyei múzeumot akkoriban. Ön milyenek ismerte meg a művészlelkű direktort?*

– Úgy emlékszem, hogy 1962-ben, somogyi tanulmányutunk szennai napján ismertem meg Takáts Gyulát; világos színű, jól vasalt ballonban, barna kalapban, sétabottal a kezében pillantottam meg. Kissé félre hajtott fejjel beszélgetett. Ebben volt egy kis fontoskodás és jogos önbecsülés is. Kezdő ifjúként eleinte némi kritikával figyeltem a „híres öreget”, akinek akkoriban alig jelentek meg versei, és ettől nagyon szenvedett. Együtt dolgozva vele mindinkább becsültem, és az általa teremtett kellemes légkörben szárnyakat kaptam. Reggel sose késett, gyorsan, pontosan intézkedett, de délben mintegy két órára elment haza, ebédelni, mi meg tíz perc alatt belapátoltuk a menüt a tanácsi menzán. Furcsállottam a rengeteg gyógyszert is, amit a hivatalsegéd hozott neki. Mire kényelmesen, pihenten, két óra körül visszaérkezett, gondolom, feltöltődve ihlettel és gondolatokkal, könnyedén átment a szobánkon, akkor mi már bőszen dolgoztunk. Egyszer úgy leltároztunk egy újkoros kolléganővel, hogy finom lépteit meg se hallottuk. Ekkor mondta, hogy pihenjünk is kicsit, mert akkor jobban megy a munka utána. Azóta soha, egyetlen főnököm sem mondta ezt.

– *Pedig az még igencsak a szocializmus idején, elvtársak, elvtársnők kollektívájában történt...*

– Az elvtárs megszólítás itt ismeretlen volt, de a kölcsönös megbecsülés és egymás segítése nagyon is általános volt. Ő maga mint egykori, jó tanár, türelmesen, a lényegyet kiemelve tanított meg tapasztalataira. Amikor hibáztam, jelezte, de mindig röviden, sosem bántón reagált. Ha beszélgettünk, akkor valami óvatos gondosságot vettem észre rajta, de már kezdettől fogva. Utóbb megtudtam, hogy egyetemi mentorom elárulta neki visszafogott viselkedésem okát: családom 1956-os tragédiáját, amelyről akkor hallgatni kellett. Igazgatóm rám bízta az önkéntes néprajzi gyűjtőkkel és a honismereti szakkörökkel való foglalkozást: pályázataikat kellett elbírálni. Korábban ezt ő végezte. Dr. Hoss József prelátust, egykori kaposvári plébánost is megismertette velem. Kéziratát nálunk gépelték. Ebből sokat tanultam, különösen a történelmi adatok és a helyszínen gyűjtött emlékek egyeztetési módjáról. A híres költőnek az ellenségei még akkoriban is mocskolódtak és feljelentéseket írtak. Ezért kérte, vigyázzunk, mit teszünk és mondunk, mert megvédeni nem tud bennünket. De ha tehetné, mégis megtette. Ízlése kiváló volt minden tekintetben, kiállításait ezzel az igényességgel szervezte meg ő maga vagy akiket megbízott. Amikor mondani-
valója támadt számunkra, hirtelen szólt hozzánk korábbi eredményeiről, ötleteiről. Volt, hogy kinyílt az ajtaja, és nyomban elkezdte. Első meglepetésemben, hogy netán szívesen dicsekszik, hiába igyekeztem komoly arcot vágni, valami derűt mégis felfedezett a szememben. Észrevette, de nem szólt. Szembe nem dicsért általában senkit, de arcán látszott a megelégedés. Idővel megbízott bennem, és mesélt magáról, elképzeléseiről...

– *S miért döntött másfél évtizedes somogyi lét után mégis a főváros mellett?*

– Távozásomnak okát hivatalosan nem kérdezték, sem akkor, sem később. Bár valakit megbíztak, hogy közölje velem, ha maradok, akár még igazgatóhelyettes is lehetek. Már 1979-ben hívtak a Mezőgazdasági Múzeumba, de Szenna még nem engedett. 1980 augusztusában szakfelügyelőm közölte velem elborzadva, hogy egy megbízhatatlan, link igazgatót fognak kinevezni főnökünknek, akit a minisztériumból elküldtek, de ide bezzeg javasolták a pártbizottsággal együtt... Híre jött annak is, hogy a betörésre legalkalmasabb helyen, az állomáshoz közel lévő batéi magtárat megkapjuk, hogy újra költözhessünk. Mivel sem elfogadható főnök nem volt kilátásban, és a szennai gondnoknő már addig is megtépázta az idegeimet, nyilvánvalóvá vált, hogy képtelen vagyok a vele való együttműködésre. Szóval, elmenekültem Budapestre.

– 1980. december 15-től már a Magyar Mezőgazdasági Múzeum munkatársi csapatát erősítette. Mely „attrakcióira” lehet jogosan büszke?

– Huszonöt évet töltöttem ott. Attrakciókról nem beszélhetek, csak szorgalmas, türelmes munkáról, amelyben többnyire örömöm telt. Mivel országos múzeum volta ellenére a Mezőgazdasági Múzeumról és gyűjteményeiről kevés híradás született, kötelességemnek éreztem, hogy mindenről, ami készült és történt, hírt adjak – főként néprajzi fórumokon. Reményeim részben valóra váltak. Túlterheltségem miatti Somogyba való bezártságom megszűnt. Volt időm más tájakra is eljutni, például a Káli-medencébe, a Balaton-felvidékre, az Alföldre. Szerre az országban tanulmányozhattam az agrártörténeti és a néprajzi gyűjteményeket. Jelentősebb számú hazai és külföldi konferenciára jutottam el. Múzeumom kevés helyre delegált, de eredményeim, szakmai kapcsolataim révén sok meghívást kaptam Európa több országába.

Az is jó érzéssel töltött el, hogy kutathattam addigi somogyi témáimat, sőt bővíthettem ezeknek a körét – például a táji, a gazdasági körzetek, az életmód, a családi élet, a mentalitás, a köznemesek élete, a kézművesek, az uradalmak építkezése, az alkalmazottak tekintetében. Ezen kívül történeti kutatásokat végezhettem, és feldolgozhattam olyan új témákat az itteni és más adattári, levéltári források alapján, mint például a híres agrárszakemberek élete, az archív fotók témaköre a mezőgazdasági munkásházáról, az uradalmi majorok élete, a szakoktatás és a háztartási iskolák hatása a népeletre... és így tovább.

Nagy örömet és sikert jelentett a közös terep- és levéltári munkákon való részvétel, a műhelymegbeszélések is. Még meglévő uradalmi épületek felderítésében és fontos iratanyagok kutatásában dr. Eperjessy Ernővel vettünk részt. A zselici uradalmak népéről írt könyvét én lektoráltam és a bevezetést is én írtam. Ő meg segítette a keszthelyi uradalomtörténeti kiállításához a cselédelet tárgyait felderíteni, még azt a ládát is, amelyen kisgyermekként aludt.

– Milyen műhelybeszélgetések életre hívója lehetett?

– Uradalmak által alkalmazott kézművesekről rendeztem a Vajdahunyad-várban műhelybeszélgetést a Veszprémi Akadémiai Bizottság kézművesipar-történeti munkabizottsága tagjainak, s két interdiszciplináris konferencia is megvalósulhatott a főosztályomhoz tartozó és meghívott kutatóknak. Elhangoztak archeobotanikus,

archeozoológus, régész, történész, levéltáros, néprajzos, meteorológus-kutatók előadásai a középkori táplálkozás és eszközkészlet kérdéseiről és a 18. századi környezetváltozás és életmód változásainak kapcsolatairól, élénk eszmecsere-t kiváltva.

– *S milyen kiállításokat szervezett-rendezett?*

– Az általam szervezett kiállítások közül a Keszthelyen 2001-ben megnyílt Dunántúli uradalmak és népe, valamint a Budapesten rövid ideig látható, *A sajtógyártás története Magyarországon* címűre vagyok büszke. Megvalósíthattam, amit akartam, munkatársaim tisztelték elképzeléseimet és örömmel dolgoztunk együtt. Az intézmény 100 éves évfordulójára nagy lelkesedéssel készültem, voltak parádés részletei. A munkatársak – bár nem vállalták a főrendezőseget – mégis beleszóltak, beleerőszakolták elképzeléseiket, a főnökök messze elkerülték a rendezést, nem voltak kéznél ilyenkor. A kiállítási forgatókönyvek vitáin ott kellett lenni, főosztályvezetőként ezen túlmenően is kérték beosztottaim a segítségemet.

Nem attrakció ugyan, de nagyon hosszadalmas és türelmes munkát jelentett, amit a Mezőgazdasági Múzeum nyilvántartásának irányításában, a hibák korrigálásban, pótlásokban, a munkatársak felvilágosításában végeztem. Főnökeim belátták, hogy tapasztalataim vannak e témában, és 1982-ben csoportvezetőnek, később, 1995-ben főosztályvezetőnek neveztek ki. 2002-es nyugdíjazásom után a nyilvántartás revizoraként dolgoztam, hatórásként. Közben a minisztérium Közgyűjteményi Főosztálya által szervezett új múzeumi ügyrendi és nyilvántartási törvény előkészítő bizottságába is bekerültem. Az új törvény megjelenése valódi és a korábbinál is részletesebb szakleltárkönyvek alkalmazását írta elő. A Mezőgazdasági Múzeumban a korábbi szakleltárkönyvek sem váltak általánossá, ahol kellett volna, bár 1995-től ezt szorgalmaztam. A törvény megjelenése után szükség volt határozott fellépésre a megrendelt szakleltárkönyvek elfogadtatása és megkezdése érdekében. A számítógépes nyilvántartás a kísérletezgetés fázisában volt még, amikor búcsút vettem a múzeumtól.

– *Meglehetősen gazdag az életműve; tudományos publikációinak, tanulmányainak, könyveinek se szeri, se száma. Melyik áll Önhez a legközelebb? Vagy ilyet ne kérdeznek?*

– De, bátran kérdezhet. Nekem mindig az volt fontos, amit éppen készítenem, gyűjtenem vagy bemutatnom kellett. Korábban nem hittem volna magamról, hogy valaha építkezéssel, településsel, szőlészet-borászattal vagy halászattal képes leszek örömmel foglalkozni. Kezdetben fő témáimnak az asszonyok munkaköreit választottam. Olyanokat, mint a táplálkozás, a konyha- és tüzelőberendezés, a viselet, a bútortat, a hímzés, a szövés, a gyermeknevelés. Az építkezés vizsgálata akaratom ellenére került a palettámra a néprajzi atlaszgyűjtéssel (1964–65) és népi műemlék-felmérésekkel (1971), de közben – mint vidéki tárgyi néprajzos – szinte mindenre figyeltem. Öröömre szolgált, hogy barátaim inspirálására – bár nem végeztem történelem szakot – a 20. századi emlékezés és megfigyelés anyagát levéltári adatokkal egészítettem ki. Első ilyen kísérletem: *Csököly népének gazdálkodása és népi táplálkozása* című dolgozatom bölcsészdoktori címet ért el 1974-ben. 1992-ben egész

Somogyra kiterjedt vizsgálataim alapján Somogy megye táplálkozási változásait mutattam be, s lettem kandidátus. Mint már említettem, életemben végigkísértek a nők feladatai, amelyekhez a beszerzett nagyszerű tárgyi együttesekből 1975-ben a Rippl-Rónai Múzeum állandó kiállításainak egy termében sokat megmutathattam. E 19. század végét és 20. század elejét érzékeltető tárgyi világ történeti előzményeit is feltárva sok előadást tartottam, cikkeim is megjelentek több nyelven; itthon és külföldön is. Szerepeltem velük a rádió *Kis magyar néprajz*-sorozatában is, a televízió Magiszter adásában. Iskolai és egyetemi tankönyvbe is bekerültek írásaim. Külön figyelmet szenteltem az egykori nagycsaládokhoz tartozó nők helyzetének, melyről 1979-ben egy Horvátországban tartott konferencián németül, 1980-ban Siófokon magyarul értekezhettem. Egyébként amikor elérkeztek a visszaemlékezések alkalmi, adatközlőim, falusi professzoraimat kezdtem bemutatni több írásomban, akik nagyon közel álltak hozzám. Utoljára a kaposvári megyei múzeum néprajzi látványtárának megnyitóján szinte meseestet tartottam róluk.

– *Mire a legbüszkébb?*

– Ezt nehéz megmondani, mert örökké elégedetlen vagyok, ha magamról van szó. Legfontosabb a haza hírneve; hazámról, a Kárpát-medence népeiről, kultúrájáról való híradás. Elmondhatom, hogy felettébb büszke voltam, amikor 1975-ben Szófiában Kapcár Rozáliával, 1977-ben Varsóban Kapitány Orsolyával bemutathattuk a *Somogy megye népművészete* című kiállítást. Mindkettőt nagy érdeklődés kísérte, de Varsóban még inkább. Külföldön vagy külföldiek részvételével tartott konferenciákon pedig előadásaimban mindig arra törekedtem, hogy megértessem kívülállókkal: kik vagyunk, hol élünk; a térkép, a sokatmondó fényképek soha el nem maradhattak. Saját életutamat illetően arra vagyok büszke, ha általam is igen tisztelt és szeretett barátaim, tanárain, segítőim egy-egy eredményem láttán örültek. Dr. Kresz Mária viselet- és népi kerámiakutató már az egyetemi gyakorlat alkalmából, 1963-ban – mint oktatónk is – felfigyelt rám, amikor száznál több tiszánai cserépedényt beletároltam és leírókartonnal elláttam. Somogyból már 1966-ban megkapta tőlem a hedrehelyi fazekasokról szóló munkámat. Ezután úgy bánt velem, mint egyenrangú partnerrel.

Újváriné dr. Kerékgyártó Adrienne viseletkutató az 1970–1975 közötti években szakvéleményével segített nekem a hímzéskiállítás megrendezésében. Hajlandó volt közös néven megjelentetni buzsáki és környéki paraszti hímzésről – együttes vélemény alapján – mások által addig tévesen értelmezett megállapításokat. Az egyetemi doktori vizsgám – melynek témája Csököly és környéke népi gazdálkodása és táplálkozása volt –, várakozásomon felül jól sikerült; summa cum laude minősítést kaptam. Utána egy kis fogadáson a bírák, korábbi tanárain – köztük dr. Tálasi István, dr. Barabás Jenő és mások – olyan nagy szeretettel és büszkeséggel vettek körül, hogy azt nem lehet elfeledni. H. Veress Évának és férjének, a középkorkutató Heckenast Gusztávnak, akik a történeti néprajzi kutatásokban első lépéseimet egyengették, küldözgettem cikkeimet. Bátorítottak továbbra is, hogy minél mélyebbre ássak, ha a néphagyományt meg akarom érteni. 1990 körül Balogh István

professzor, szakmánk akkori „nagy öregje” kérdezte: „Maga nem történelem szakot végzett? Mert annyira jók a történeti munkái...”

A Szennai Szabadtéri Néprajzi Gyűjteményt pesti szakemberek tanácsára az ICOMOS népi építkezéssel foglalkozó bizottságának két vezetője, a német Adelhardt Zippellius és a lengyel Jerzy Czajkowski (Sanok) – mindketten skanzenalapítók – személyesen megtekintették. Azután a szentendrei konferencián alig várták, hogy megismerjenek és gratuláljanak a gyűjtemény néprajzi értékeihez. Dicséretük a legtöbb volt számomra, amit e munkámról szerettem volna valaha hallani mint leginkább hozzáértőktől. Az Európa Nostra 1984 oklevél átadását javasolták. Máig sötét titok, hogy kaposvári munkatársaimmal együtt engem miért nem hívtak meg erre az ünnepségre...

Budapesti tevékenységem idején annyi uradalmi témájú dolgozatot írtam, hogy a téma egyik szakértőjének tartott Für Lajos kandidátusi opponensnek is jelölt. A társadalomtörténeti kérdésekkel foglalkozó Hajnal István Körbe 1989-ben léptem be, e nagyszerű kutatógárda tagjai között rendkívül jól éreztem magam, sok termékeny vitában vettem részt. Előadásaimat sorra megjelentették, némelyeket az oktatásban is felhasználták. Náluk jelent meg a paraszti és cselédmentalitás változásairól való cikkem. Ez a téma olyan mélyen beleyökerezett a szívembe, hogy „csak” leültem, és szinte egyvégtében megírtam...

– *A magyar tudomány területén milyen helye-szerepe van a néprajztudománynak?*

– A Magyar Néprajzi Társaság 19. század végi megalakulása óta ápolta kölcsönös kapcsolatokat a különféle magyar tudományágakkal. Míg nem volt néprajzos oktatás, a néprajzzal komolyan foglalkozók más tudományágak képviselői közül verbuválódtak. Az elmúlt évtizedek változásai, a tudomány általános fejlődése még elmélyítette e kapcsolatokat. Ma a különböző tudományágak képviselői egymás egyesületeiben, szervezeteiben, „műhelyeiben” is részt vesznek, közös néven, közös tematikával is alkotnak csoportot. A néprajztudósok többségét az interdiszciplináris kutatások jellemzik. A néprajztudomány által leginkább vizsgált, egykori mezőgazdasági népesség csoportjai megszűntek, de a néprajz feltárta ezt a folyamatot és az átmeneti időszak jellemzőit is. A legújabb évtizedek fontos néprajzi programja a MADOK: a mai gazdaság és társadalom, életmód és mentalitásváltozás dokumentációja, amelyet a társtudományok is vizsgálják. A néprajzi módszereket és összehasonlító adatokat korábban is felhasználták, és ma is alkalmazzák egyes jelenségek megfigyelésénél. És a társtudományok is, például a régészeti leletek, a régi technikák és formák, a díszítések, az ábrázolások, az elnevezések kapcsán.

– *Számos nemzetközi konferencián vett részt; mit tapasztalt: van szegyenkeznivalója a magyar néprajztudománynak?*

– Eleinte, első szerepléseimkor féltem, hogy kicsinyek vagyunk a nagy európaiakhoz képest, de hamar megnyugodtam, hogy becsülik elődeinket, a mi generációnkat, és most már a minket követőket is. Komoly barátságok, levelezések is jelzik megbecsülésüket, a kapcsolattartást és véleménycseréket.

– Somogy régi népi ételei címmel jelent meg az a könyv, amelyben sorra veszi a hajdani falusi lét étkeit. Mikor evett először gánicát és hájas kráflit?

– Gánicát, azaz durva kukoricalisztból aludttejjel, esetleg más ízesítőkkal kevert és főtt, majd kiszaggatott pépet először 1975-ben Babócsán ehettem, amikor egyetemistákat kísértem gyűjtőútjukra. Ám sokkal jobban ízlett a darált diós, aludttejes kukoricaprósza. 1945 előtt a kukoricaliszt fogyasztását Somogyban a szegénység jelének tartották, kivételt a Dráva-menti horvátok képeztek. Kefirrel kikevert búzalisztból süttött prószával – a tetejére szórt magozott meggyel – a belegi Magda Ferencné kínált meg, 1980 körül. Krumplis gánicát, illetve dödöllét 1960-ban kóstoltam a Néprajzi Tanszék diákjaival Vas megyei kollégánők jóvoltából, Pest környékén. Két somogyi barátnőm ma is készíti városi otthonában. Hájas kráflit a 80-as években még anyósom süttött disznótor idején, most a szomszéd boltból veszem.

– *Hogy érzékeli, a mai fiatalasszonyok tisztában vannak azzal, hogy mi a cicege? Tudják azt, hogy a tungeri bizei német étel, a görhöny pedig nem más, mint pörccs kukoricás pogácsa, s fenséges eledel a csökölyi „nyulahúsos keménykása” is?*

– E témát nem jártam körül, a régi ételek receptjeit inkább idős gazdaasszonyoktól gyűjtöttem 1964–2000 között. Az 1960–1980-as években bírálatra beérkezett pályázatokon szép számmal vettek részt diákok, de fiatal felnőttek is. Volt, aki említette, hogy „legyártatta” nagyjával az adott ételt. A tungerit a bizei születésű Rádics Márta diákként írta le, tőle idéztem könyvemben. A németek a csak náluk készült ételek nevét őrizték meg sokáig, akkor is, ha már nem készítették. Cicegét, tejfőlös tócsit, nyerskrumplis lepényt egyébként Kaposváron egy talponállóban is árultak még a 70-es években. Nyulahúsos keménykásával sajnos nem kínáltak meg Csökölyben, de mesélni tudtak róla. A 20. század első felében még a legtöbb családban az idős gazdaasszonyokra maradt a sütés-főzés feladata. A módosabb fiatalasszonyok az 1920-as évek végétől az 1930-as években pasziták, komabálok alkalmával inkább az újdonságok – az édes, sült tészta és sült húsfélék – készítésével dicsekedtek, le is írták a recepteket, bárhonnan valók is voltak. Előfordult tudatos hagyományátadás is; idősebb, értelmes gazdaasszonyokból álló lakodalmi sütő-főző csoportok tagjai a teljes repertoárjukat megismertették lányaikkal, menyekkel is, akik mellettük segédkeztek. Az 1990-es években a gasztronómiai fesztiválok előkészítésekor általánosabb lett az érdeklődés a réginek tartott tészta- és húsetelek után.

– *Hús éve tagja a Budapesten működő Somogyiak Baráti Körének, amelynek egy-egy rendezvényére – mivel a meghívott vendég nem érkezett meg –, olykor Ön volt a meglepetés. Soha nem jött zavarba, ha spontánul kellett beszélni szellemi nagyságról, nemzeti értékeinkről vagy éppen közös somogyi kincseinkről...*

– A Somogyiak Baráti Köre a *Somogy megye népművészete* című kötet megjelenését követően meghívott néhány szerzőt. Ettől kezdve rendszeresen részt vettem a kör által szervezett előadásokon, kirándulásokon. Jártunk Somogyon kívül is szerte hazánkban és a határon kívüli magyaroknál is. A buszon előadások hangzottak el, melyeket a résztvevő tagok tartottak. Nekem az éppen látogatott vidék néprajzáról kellett beszélni, olykor Boross Marietta vagy Eperjessy Ernő is beszélt értékeink-

ról. Simon László, akkori elnökünk a budapesti programokra somogyi származású hírességeket nyert meg előadónak vagy riportalánynak. Amikor bizonytalan volt, hogy el tud-e jönni a felkért személy, akkor igyekezett biztosítéknak még valakit felkérni. Ilyenkor azt mondta, „meglepetés lesz”. Elég sokszor én voltam a meglepetés. Szólt ugyan előre, bár néha elég későn, de akkor is leírtam, ám mindig szabadon adtam elő. Meglepett, hogy mennyire érdekli a tagságot Somogy megye népének élete. Egyesek később felbátorodtak, és maguk is előadást tartottak. 2014 után részben változás következett az elnök és vezetőség személyében. Egyre inkább önellátók lettünk, és szerencsére az addig hallgató tagok is szerepeltek, segítettek a koordinációban, de énekcsoport is alakult. Az utóbbi években inkább a szervezésben segíttek; szakmai tanácsokat adok, s írok...

– *Nyolcvan esztendő múlt tavaly novemberben, ám a kor nem fogott Önön. Szellemi frissességben él most is egy társasház földszinti lakásában. Mivel foglalkozik? Nem hiányzik a népelet ezernyi rekvizituma?*

– Aktív foglalkoztatásom után, 2002 februárjától nem tettem le a tollat, „írogattam” meglévő készletemből. A Néprajzi Társaság és a kézműves műhely programjaira is rendre eljártam. A csurgói céhek különféle iparosairól készültek tanulmányaim, a Zselicet két cikkem képviselte. A Bodroghözbe is elzarándokoltam terepmunkára, hogy a táplálkozásról írjak. A Cigánd kötet 2014-ben, a Pácín 2018-ban jelent meg, bennük egy-egy tanulmányommal...

2020 márciusától többnyire itthon tartózkodom; nem járok sehova, csak bevásárolni és sétálni a parkba. Kétszer annyit takarítok, mosok, mint azelőtt. Nem elég hosszú nekem a nap, mert elég sokat alszom. A társadalmi és szakmai életet a számítógépen élem. Főképp szakmabeliekkel levelezgetek, általában szakvéleményt kérnek, mellékletként cikket, tanácsokat. Korábban röviden szoktam telefonálni, most néha elég hosszúra sikerül. Így intéztem el azt is, hogy egyik tanárom könyvhagyatéka az ELTE Néprajzi Intézetébe kerüljön. A facebookon értesülök Somogyról, mindenről, ami a baráti körünkkel, népi műemlékvédőkkel történik, itt olvasok néprajzosok családi és szakmai örömeiről, új könyvek születéséről, haláleseteiről. A youtube-on a zene a fő számomra, de utazgatok a világ minden tájára, főképp a határainkon kívüli magyarok, valamint az evangélikus egyház története, jelene foglalkoztat, s a régi a paraszti életről, a kismesterségekről szóló riportok. Lényegében minden, ami a magyar történelemmel kapcsolatos...

Időközben kiegészítettem megjelent műveim bibliográfiáját, rendeztem azokat a köteteket, amelyekben szerepelek, rendeztem saját köteteimet, és ugyanez vár tekintélyes házi könyvtárunkra is.

– *A szakma is megünnepelte Knézy Judit születésnapját? Somogyból sok gratuláció érkezett?*

– A november 3-i, kerek évfordulóra hivatalos köszöntést ugyan nem vártam, de nem is kaptam egyik múzeumtól se, ahol dolgoztam. Egyetlen társulattól sem, csak a Somogyiak Baráti Köre Egyesület elnöknőjétől és több tagjától. Meglepetésemre – némi késéssel – a zuglói polgármester oklevelét kaptam meg; két nappal

előtte pénz is érkezett. Az oklevéllel együtt pedig egy igazolás, hogy a pénz nem adóköteles, és a hetvenöt év fölöttieknek jár ilyen segély... Születésnapomon egyébként megnéztem a facebookot, ahova általában csak reagálásokat, néprajzi kiegészítéseket, köszöntéseket és dicséreteket írok, amelyeket jól fogadnak. A gép összeszámolta, aznap harmincheten gratuláltak. Néhány freemailes levél is érkezett, és a telefonhívások fele Somogyból jött, ám a néprajzosok – fiúk is, lányok is – megörvendeztettek köszöntésükkel Keszthelytől Nyíregyházáig, s néhány történész is beállt az ünnepelők sorába. A Szerb Köztársaságból két, Romániából egy kedves néprajzos barát nő jelentkezett.

– *Etnográfusként, milyen testamentumot hagyna a mai fiataloknak?*

– Először is nagyon-nagyon féltém őket. Nekünk, öregeknek is új ez. Mindenesetre az a tény, hogy talán több idejük van a tájékozódásra, mint máskor. De figyelmeztetni kell őket, ne csak a számítógépen randalírozzanak, hanem nézzenek körül családjuk könyvtárában. Bármilyen sok információ van a gépen, a könyv mégis emberibb, könnyebben lapozható, magán viseli írójának a személyiségét. Némelyik igen parádés kiállítású, még nézni is öröm. Válogassák össze azokat a könyveket, amelyeket többször kézbe vennének! Jó, ha bizonyos technikai ismereteket is elsajátítanak, amelyeket a családban alkalmazni tudnak, vagy ha az energiaforrásokkal baj van. A tájékozódás része az is, hogy megismerjék nemzeti örökségünket, melynek részei a néphagyományok. Identitástudatuk fontos jele, hogy tudnak-e ebből a kétféle örökségből meríteni, képesek-e beilleszteni életükbe, szórakozásaikba, és szeretnének-e hagyományok alapján új hagyományokat teremteni.

Úgy vélem, minden fiatalnak előbb-utóbb el kell döntenie, hol a helye, mely országhoz, tájhoz, szűkebb környezethez, családhoz tartozik. El kell döntenie, hogy azt a helyet választja-e, ahol él, vagy másfelé orientálódik. Ha eldöntötte, ki vagy, hová tartasz, mit akarsz, akkor a megvalósítás módján kell gondolkodni. Nem könnyű egyedül, legelőnyösebb, ha a család az éltető közösség. Meg kell tartani azt a közösséget, ahol jól érzi magát. Vagy keresni egyet. A közös munka, a sportolás, a zenélés, a szakma, a gyűjtőszervezet, de a vallás is összehozhatja az embereket. A barátság is egyfajta közösség lehet, de nem könnyen terem. Lehet teremteni úgy is, hogy megfigyeli, mire van a másoknak szüksége, és segít. Azt gondolnánk, hogy az azonos felfogás, eszmevallás barátságot teremt. De nem mindig. Az azonos ízlés inkább, mert az valahonnan az egyéniség mélyéből jön. A második világháború után szétzúzták a közösségeket a lázadásoktól félve. De még a nagycsaládokat is, mert aprócska lakásokat építettek. Szerencsére azóta sokféle társulás alakult, még egyesületi törvény is létesült. De a családi közösségekbe jóval több szeretet, türelem kellene a házasfelek, s általában, a különféle generációk között. Ha megértjük, hogy jó közösségben a közös munka szárnyakat adhat, az öröm megduplázódik, a bánat könnyebben elviselhető, és a közös ima olykor csodákat művelhet. Választhatnak.

Választhatunk...

Ami a házban van

Hát elköszönök tőletek
tárgyaink,
összegyűlt darabjai
évtizedeinknek.
Mert fontos volt a fészek,
kézzel fogható tetteink is
mert ahogy Noé mindenből
kettőt-kettőt vitt
a bárkába,
és Mózes minduntalan
szaporodásra bízta népét,
ha nem is négy, vagy hét
vagy huszonegy utód
de kettőcske tőlünk is
tellett.
És lakni kellett,
és mindketten
tevékeny, szorgalmas
munkásai voltunk a honnak.
Egészséges testet működő
értelmet valamint érzékeny
szívet adott nekünk az Úr
és mi igyekeztünk
eleget tenni a parancsnak
hogyan kamatoztassuk
talentumainkat.

Most pedig én is
elmenni készülök.
Hát elköszönök
haszontalan tárgyaimtól,
csak nézem néha őket.
Játszom velük.
Íme a rokka,
mikor te külföldön jártál,
én távoli falvakban gyűjtöttem
történeteket, babonákat,
Morvay Judittal a Felső Tiszánál
ahová aztán veled is elmentünk.

Ő adta nekem
ezt a rokkát, adhatta,
nem tárgyakat gyűjtött.
Még fakult, összeszáradt kicsit,
szép nyers fa, és a kerék
két oldalán haloványan
láttni még zöld levelű
piros tulipánokat körben.

A három szétálló lábacsán
egymás tetején görög vázák
épülnek oszloppá és tartják
a kerék acél tengelyét,
és itt a szárnyas orsó,
s a pedál, ami hajtáná
ha összekötné
valami
egymással az egészet.
Guzsaly sose jutott hozzám,
ezen én nem dolgoztam.
Csak néztem.

Nagyanyáim se fontak már
Bökfői Eszter dédanyám
talán még igen, de
Diviki Mária nagyanyám
már varrt azon a gépen
ami itt van a
a rokka mögött.
Kis Singer, hajós,
intarzia berakásból
van centiméter az asztalán,
meg sorminta körben.
A lábakat fekete fém,
tulipán alakú
ív tartja össze, támaszkodik a
fordított U alakra.
Két oldalán a két-két ívelt láb
mint szentegyház ablaka

tartja a bécsi Szent István
székesegyház kisedd
másolatát.
Jobbra a nagy kerék
hajtja a fényes kicsit
odafent, a tű berregtetőjét.
És lent mindennek mozgatója
a gótikus pedál,
hajtotta nagyanyám,
varrta a ruhát
magának s édesanyámnak.
Elöttem a fénykép,
elegáns ruhában
gyönyörű kislány
meg a szép komoly özvegy.
Mert holnap indul
Margitka
Hollandiába.
*

Ez a százéves varrógép
adott kenyeret nekem is
Margitka édesanyám
varrta a szomszéd szövönők
karácsonyi illetményeit.
Karácsony előtti hajrák,
nekik új ruha
nekünk meg kalács.
Dagasztani akkor lehet
ha elvitték már a ruhákat.
Gyertyagyújtás éjfél felé.
Jó fiókja is van a gépnek
tű, cérna, olló
biztos helye,
szép, fémkeretes zárral.
Kulcsa tán sose volt.
Rá lehet borítani
intarziával ékes tetejét.
Védi a lelkét, a tűt.

Kaposvári cserkészek kiránduláson Firenzében, 1926 márciusában

Vas Gereben 1923-as centenáriuma

„Az Idő méhe nagy emberekben ritkán olyan termékeny, mint volt ezelőtt kerek száz esztendővel. A most lezajlott Petőfi-ünnepségek ugyan egészen elkoptatták, banálissá tették már a »meteor« szót s én mégis azt mondom, hogy most 100 éve Isten keze mégis csak egy óriási nagy meteort ejtett itt le, a mi kis országunk fölött. Ott pattant az szét a végtelen világűrben, de egy-két szemkápráztató darabja mégis ide ért. Ezek legnagyobbja *Petőfi*, a mi mai éjszakánk fénye, a ki egyuttal az egész világnak is fényessége. A másik hatalmas meteordarab a szintén most ünnepeelt *Madách* Imre, a mély bölcselő [...]. Az Isten-kéz ledobta meteoroknak egy levált fényes darabja a tolnamegyei származású Vas Gereben is, a magyar elbeszélő irodalomnak talán legelső – *Michel Angelója* a ki azonban nem *testet*, hanem *lelket boncol*. S mondhatni, a prózairás – *Petőfije* ő, a ki magvas irasaiban a romanticizmus sápadt, vérszegény figurái helyett husból, vérből való eleven igazi törül metszett *magyar* alakokat állít élénkbe” – írta a *Budapesti Hirlap* 1923. április 8-i számában, egy nappal a Fürgeden, Radákovics József néven született, de írói álnevén, Vas Gerebenként ismertté vált, életében igen népszerű író, újságíró és ügyvéd születésének századik évfordulóját követő napon.

A (főként) kerek évfordulók és az ezekhez kapcsolódó jubileumi és centenáriumi ünnepek a 18. század végétől, de különösen a 19. században hatalmas népszerűségnek örvendtek és rendkívüli mértékben terjedtek el egész Európában. Nem véletlenül nevezik egyes szerzők „centenáriumi láznak” a jelenséget, ami a nemzetépítés korában fontos lehetőséget kínált a kulturális hagyomány felmutatására, a közösségi identitás, valamint az ön- és nemzetrepresentáció kialakítására. Dávidházi Péter a magyarországi kultusz kutatást megalapozó könyvében a vallási szertartások analógiája mentén írja le a tisztelet és magasztalás vallásos nyelvezetétől a zarándoklaton és ereklyegyűjtésen át végül az emlékünnepegyig vezető folyamatot, azaz a kultusz szertartásrendjét. (DÁVIDHÁZI Péter, *Isten másodszülöttje. A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*, Budapest, Gondolat Kiadó, 1989.) Bár megemlékeztek például jelentős történelmi eseményekről vagy hadvezérek évfordulóiról is, a legelterjedtebbek kétségkívül az írói centenáriumok voltak. Már a 19. század végére komemorációs kifulladásról (commemoration fatigue) – és a jubileumok kiüresedésükről panaszkodtak. (ANN RIGNEY, *Scott 1871. Celebration as Cultural Diplomacy*, In *Commemorating Writers in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building and Centenary Fever*, ed. Joep LEERSEN and Ann RIGNEY, Palgrave Macmillan, 2014, 65.)

1893-ban, Jókai félszázados írói jubileumának előkészületei idején a *Budapest Hirlap*ban megjelent egy maró gúnnyal megírt cikk, amely „közéletünk kopottabb intézménye”-ként jellemezte a jubileumi alkalmakat. Érdemes hosszabban idézni: „Aranyemberünk készülő jubileuma lázba hozta a hivatásos jubileumrendezők találmányosságát. Érzik, hogy ez egyszer senki előtt nem kell restelniük kissé rossz hírbe került mesterségüket, melyre a Jókai dicsősége új fényt készül vetni. Mennyi jubileumot fogunk nekik megbocsátani a múltban és jövőben ennek az egynek a kedvéért!

A jubileumipar új lendületnek megy elébe. [...] A Jókai-jubileum legalább egy időre rehabilitálja a jubileumokat általában.” (*Budapesti Hirlap*, 1893. március 19.) A cikk szerzője még egy fontos dologra rávilágít: „Méltóztatott-e észrevenni, hogy attól a mások dicsőítéséből kikandikál egy kis öndicsőítés is, hogy milyen derék legények vagyunk mi, kik másnak a jelességét ily kegyesen elismerjük? Jut is, marad is, t. i. a dicsőítésből a dicsőítőknak.” A szervezők és a közönség tehát kicsit önmagukat is ünneplik ezeken az évfordulókon. Fábri Anna az 1859-es, a különböző társadalmi osztályokat összekovácsolni látszó Kazinczy-ünnep kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy a „meghatottság és lelkesültség» jellemezte a rendezvényeket, s talán nem merő képzelgés azt feltételezni, hogy ezeknek az érzelmeknek a tárgya nem csupán, sőt nem is elsősorban Kazinczy vagy az irodalom, hanem a közönség önmaga volt, amely több mint tíz év után ismét mint közösségre tekinthetett önmagára. Legtöbbször valószínűleg azt a boldog tudatot ünnepeleheték, hogy még (vagy éppen: újra) képesek az ünneplésre.” (FÁBRI ANNA, »*Sohasem volt ily compact egyetértés*« – A Kazinczy-ünnep – 1859, In *Kegyelet és irodalom. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA ZSUZSA, Budapest, Prospektus GM Nyomda, 1997, 183. /A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 7./)

Nem sokkal később, 1911-ben pedig, amikor a Kisfaludy Társaság Lévay József tiszteletére szervezett ünnepséget, maga az ünnepelt jegyezte meg többször is, hogy a jubileumok „divatos betegségek”, az ünneplés pedig sokszor nem egyéb, mint „üres tömjénfüst és díszes lakmározás.” (PORKOLÁB TIBOR, *Kultusz és felejtés. Lévay József irodalmi és társadalmi státusza*, Budapest, Ráció, 2017, 30.)

Az ilyen jellegű ünnepségek ősmintája a Shakespeare-kultusz egyik mérföldkővet jelentő, az 1769-es első Shakespeare „Jubilee”-re, a nagyszabású és hagyományteremtő Shakespeare-bicentenáriumra vezethető vissza. Emlékbeszéd, közös étkezések, alkalmi versek, az írók szülőházának, sírjának vagy más, hozzájuk kötődő helyeknek a meglátogatása, koszorúzás, színházi előadások látványosságokkal kiegészítve – nagyrészt ezek azok az elemek, amelyek egy-egy centenáriumi ünnepség vázát képezték. Az 1865-ös firenzei Dante-ünnepély szervezőinek mintája a Schiller születésének századik évfordulójára szervezett 1859-es ünnepség volt. 1871-ben, a Walter Scott-centenáriumon a szervezők a Dante-ünnepélyhez és az 1864-es Shakespeare tricentenáriumhoz nyúltak vissza, és így tovább. Vagyis ez a váz nemzetközi, pontosabban egy nemzetek feletti minta, amit az egyes nemzetek feltöltöttek tartalommal, adaptálták a helyi sajátosságokra. Így válhattak nagyon specifikussá, egy adott helyre, íróra és nemzetre jellemzővé.

Természetesen Magyarországon is számos centenáriumi ünnepet szerveztek a 19. században (pl. a Kazinczy-, Kölcsey-, Katona-centenárium, színházi centenáriumok stb.), és bár ezek egyedi események voltak, követték a kialakult forgatókönyvet. Ezen ünnepek és retorikájuk elemzése az irodalmi szövegek mellett az irodalomtörténet részévé és témájává teszik mindazon eseményeket, amelyek az évfordulók köré épülnek, így az irodalmi kultuszok alakulásának fontos elemivé válnak. Ezek jellemzően szóban elhangzó, az aktuális kontextusra reflektáló emlékbeszéd, ver-

sek, azonban gyakran megjelentek nyomtatott formában már az ünnepek alatt is a napi sajtóban, és sok esetben az ünnepek után kiadott emlékkönyvekben vagy emlékalbumokban, időnként képekkel is kiegészítve.

A kisebb-nagyobb szabású évfordulós ünnepek túlélték a 19. századot. A mai napig szolgálják a megemlékezést és az (irodalmi) kultuszokat. A tárgyalt évben, 1923-ban pedig rögtön két jelentős ünnepeket, a Petőfi- és Madách-centenáriumot is megszervezték a fővárosban, illetve különböző időpontokban az ország egyéb részein is. Egy évszázad távlatából visszatekintve tehát az 1823-as év kiemelkedően fontossá vált azért, hogy a magyar irodalomtörténet két fontos alakja is akkor született. Ugyanakkor Petőfi és Madách „születésének százados évfordulója ráemlékeztet kortársaikra” (*Ország-Világ*, 1923. február 4.), egyúttal be is mutatva őket.

Az *Ország-Világ* január 14-i számában *Petőfi kortársai* cím alatt emlékezik meg az „elfelejtett centenáriumokról”, Vas Gerebent is kiemelve: „remélhetőleg a pesti irodalmi társaságok megünneplik születése 100-ik évfordulóját.” A lap egy teljes oldalon közli a kortársak (az 1923-ban és a néhány évvel korábban vagy később születettek) portréit. Vas innen kimaradt, azonban a február 4-i számban egy, a szintén elfelejtett (és egyébként egy évvel korábbi) Csengery-centenáriumról szóló cikkben már megjelenik az ő arcképe is *Madách Imre és Petőfi Sándor kortársai* képaláírással. Ezzel – már csak a retorikából fakadóan is – létrejön egyfajta viszonyítási rendszer: nem véletlenül nevezi a *Budapesti Hírlap* fentebb hivatkozott cikke a „prózaírás Petőfijének” Vas Gerebent. Ez egyrészt erőteljes kultikus gesztus, másrészt szükségszerűen pozicionálja a „holdudvar”, azaz a kortársakat, vagyis a két nagy meteordarab melletti kisebb meteordarabokat – hogy visszautaljunk a már idézett hasonlatra. Az *Új Barázda* így fogalmaz az egykor népszerűségében Jókaival vetekedő íróról: „[Petőfi és Madách] mellett ő a harmadik, aki a magyar nyelvnek és a magyar irodalomnak korában dicsőséget szerzett. Vas Gereben talán nem volt olyan nagyszabású, mint a két előbbi, de munkáival jelentékeny hatást keltett.” (1923. április 7.)

Nem tudni, vajon az *Ország-Világ* idézett cikke indította-e el az Vas Gereben-centenárium megszervezésének előkészületeit. Mindenesetre a *Budapesti Hírlap* 1923. február közepén rövid hírben tudósított arról, hogy Fürged és Tolna vármegye elkezdte az előkészületeket egy irodalmi ünnepre, amelyet a centenárium napján – azaz április 7-én – terveztek megrendezni Fürgeden, majd egy másik helyszínen, a tamási erdőben álló régi tölgynél, a Vas Gereben-emlékfánál folytatnak. (1923. február 17.)

Az ünnepre végül nem a centenárium napján, hanem később, júniusban került sor – ez nem volt szokatlan: akár szervezési, akár egyéb, külső okok miatt elcsúszhatott az esemény. Katona József centenáriumát is egy évvel később tartották meg az éppen akkor dúló kolerajárvány miatt. A hagyományteremtő Shakespeare-jubileum pedig öt évvel a drámaíró születési évfordulója után zajlott. Ennek oka egyszerűen az volt, hogy három évvel az évforduló után, 1767-ben Starford újonnan épített városházára, a homlokzaton lévő fölkék egyikébe egy Shakespeare-szobrot akartak elhelyezni, és ezt el kellett készíttetni. A város előljárói felkérték a kor nagy Shakes-

peare-színészét, David Garricket, hogy saját szobrával együtt készíttesse el azt – és végül ez adta egy nagyszabású ünnepség megszervezésének ötletét Garricknek (DAVIDHÁZI, i. m., 50–51.).

Azonban 1923 áprilisában több megemlékezés is zajlott. A Szent István Akadémia egyik ülését Vas Gereben emlékének szentelte (*Az Ujság*, 1923. április 21.). Itt egyben elhatározták, hogy pénzt fognak gyűjteni az író Kerepesi temetőben lévő sírjának rendben tartására. Vas Gereben Bécsben halt meg 1868-ban, ott is temették el, majd 1885-ben Budapestre szállították és újratemették a Kerepesi temetőben. (Az újratemetés részleteit és a mögötte álló lehetséges érdekeket és motivációkat elemezte: Császtvay Tünde, *Az elveszett és megtalált holttest(ek) esete. Vas Gereben dicsőteljes elparentálása*, In *Az irodalom ünnepei. Kultusztörténeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Budapest, 2000, 212–219 /A Petőfi Irodalmi Múzeum könyvei 9./) Az ülésen emlékbeszédet mondott Sziklay János, aki maga is részt vett Vas Gereben újratemetésének előkészületeiben – és akit majd viszontlátunk a fürgedi ünnepségen is, szintén egy emlékbeszéd szerzőjeként és előadójaként.

Kolozsváron az Erdélyi Magyar Irodalmi Társaság Vas és Madách centenáriumát is megünnepelte áprilisi ülésén. Baross György unitárius püspökhelyettes megnyitó beszédében párhuzamot vont Madách és Vas Gereben között. Az emlékbeszédeket, alkalmi verseket és előadásokat a sajtó tudósításai szerint nagyszámú közönség hallgatta meg. (*Szózat*, 1923. április 21.) A megemlékezés egy másik fontos formáját, a köztéri jelenléteket példázták a győriek, akik egy belvárosi utcát készültek elnevezni róla. (*Új Barázda*, 1923. április 12.) Ugyanakkor megszólaltatták Vas Gereben unokahúgát is, ezzel az (enyhén bulvárba hajló) emberi, személyes emlékét is megidézték. (*Szózat*, 1923. április 8.)

A szobor- vagy emléktábla-avatás a centenáriumi ünnepségek fontos részévé vált, szervesen beépült a forgatókönyvbe. Olyannyira, hogy 1911-ben a már említett Lévay-ünnepségről a *Miskolczi Ujság* megírta, hogy „az irodalom ez egyszer nem ércszobrot, hanem élszobrot ment ünnepelni”, utalva arra, hogy az író még élt, és maga is részt vett az ünnepségen (a *Miskolczi Ujság* 1911. november 20-i számából idézi PORKOLÁB, i. m., 30.).

Vas Gereben esetében annyiban volt más a helyzet, hogy majdnem húsz évvel korábban, 1904 júniusában már elhelyezték egy emléktáblát fürgedi szülőházára. A centenáriumi beharangozók és beszámolók nem mulasztottak el írni erről (*Budapesti Hirlap*, 1923. február 17.), s ezzel mintegy részévé tették az 1923-as ünnepségnek az emléktáblát is. Azt egyébként egy nagyon hasonló forgatókönyvű esemény keretei között avatták fel 1904 júniusában. Ekkor sem mulasztották el megemlíteni, hogy Vas Gereben csupán néhány hónappal később született Petőfinél (*Budapesti Hirlap*, 1904. június 19.). A *Budapesti Hirlap* hosszú és részletes tudósítást közölt róla (*Budapesti Hirlap*, 1904. június 20.). Rekonstruálható, hogy az ünneplő közönség egy ideiglenesen felállított diadalkapun lépett be a fürgedi birtokra, és az ezt bérlő Lamm család gazdag villásreggelivel fogadta őket, majd átmentek a gazdatiszti házhoz, a nemzeti színű lepellet bevont emléktábla elé. Megnyitóbeszéd, alkalmi óda

és emlékbeszéd hangzott el a székesfehérvári dalkör hazafias énekei által keretezve (Márkus Emília, a budapesti Nemzeti Színház színésznője lekéste a vonatot, így az ő ünnepi szavalata elmaradt). A beszédek követően a lepel mintegy 3000 ember jelenlétében hullott le, köztük az Akadémia, a Petőfi- és a Kisfaludy-, az Arany- és a Berzsenyi-társaság, illetve számos más irodalmi és kulturális egyeslet képviselőivel. Rákosi Jenő beszédét (aki az Akadémia, a Kisfaludy Társaság, az Arany János Társaság, a Dunántúli Közművelődési Egyesület és az Otthon Írók és Hírlapírók Körének megbízásából beszélt) teljes egészében közölte az *Ország-Világ*, a leleplezésről és az ebédéről készült fotográfiák kíséretében. (*Ország-Világ*, 1904. június 26.)

Az 1923-as centenáriumot – habár az emléktábla-avatáson részt vevő, és az évfordulóra is meghívott egyesletek közül többen nem tudtak részt venni (az Akadémia, a Kisfaludy Társaság és Rákosi Jenő sem) – szintén igen nagyszabásúra tervezték. A kezdetét – a vidéki eseményekre jellemző módon – a budapesti vonat érkezésének időpontjához igazították, sok vendég ugyanis a fővárosból érkezett. Június 24-én a Pestről reggel 7 óra 40-kor induló vonat utasait a szervezők Pincehelyen kocsikkal várták, innen utaztak Fürgedre, ahol az ünnepet szervező Tolnavármegyei Közművelődési Egyesület elnökének megnyitó beszédét Szabó Endre, az Otthon Írók és Újságírók Köre képviselőjének emlékbeszéde követte, majd a már említett Sziklay, illetve a Petőfi Társaságot képviselő Lampert Géza beszéde következett, végül egy alkalmi vers, majd a *Himnusz* közös eléneklése zárta a megemlékezést. A fürgedi birtokot bérlő Lamm család, ahogy az emléktábla-avatáskor, a centenárium alkalmával is vendégül látta az ünneplőket. A pohárköszöntőkkel fűszerezett ebéd után a megemlékezés egy másik helyszínen, Tamásiban, az Esterházy Pál herceg vadaskertjében levő tölgnél, Vas Gereben fájánál folytatódott újabb emlékbeszédekkel és alkalmi versekkel, vacsorával és további köszöntőkkel. (*Budapesti Hirlap*, 1923. június 26., *Ország-Világ*, 1923. július 8., utóbbi egy, a tölgy körül készült csoportképet is közölt.)

Az írónak volt néhány kedvelt fája az erdőben, és a hagyomány szerint „ezek között bolyongva gondolta ki örökbecsű regényeit”. (*Budapesti Hirlap*, 1912. február 13.) 1912-ben a *Budapesti Hirlap* tudósított arról, hogy a tölgyfaerdőt az Esterházy-uradalom kivágatja, csupán a tizenkét legszebb fát hagyja meg, sőt ott ligetet létesít, amelyet Vas Gereben ligetnek nevez el. Így – bár sajnos 2014-ben kidőlt (*Kidőlt a több száz éves Vas Gereben tölgy, Erdő-mező online*, 2014. szeptember 24., <http://erdo-mezo.hu/2014/09/24/kidolt-a-tobb-szaz-eves-vas-gereben-tolgy-kepek/> – utolsó megtekintés: 2020. december 21.) –, az író kultuszának megkonstruálása idején, a 20. század elején jobban járt, mint Shakespeare szederfája (vagy akár Petőfi székelykeresztúri körtefája). A drámaíró által vásárolt ház udvarán lévő fát ugyanis 1756-ban későbbi tulajdonosa, akinek elege lett abból, hogy az akkor már Stradfordot irodalmi kegyhelyként felkereső látogatók folyamatosan megzavarják nyugalmát, kivágatta és felhasogattatta tűzifának. Egy szemfüles órásmester meglátta ebben a lehetőséget, megvásárolta a fa nagy részét, és kisebb-nagyobb tárgyakat faragott belőle. Ezekből lettek a Shakespeare-kultusz értékes relikviái. Ezzel szemben 1909-ben, éppen Vas Gereben születése napján, április 7-én emléktáblával jelölték meg azt a fát, amely

alatt a hagyomány szerint *A pörös atyafiak* című elbeszélését írta, és amelynek közelében játszódott a *Nagy idők, nagy emberek* című regényének egyik jelenete. Így az emléktáblára *A Tamási erdő* címet viselő 9. fejezet zárómondata került: „Ez országnak mindene van, hanem rá kell találni; – mert nincsen egy-egy árva könyv, mely e tündérkertet kitárná előttünk!”

Vas Gereben, „a nemzet napszámosa” az emlékezet és a felejtés dinamikáját példázza. A Jókaihoz mért író, akinek könyveit egykor szó szerint ronggyá olvasták, már élete végén veszített népszerűségéből. Évtizedekkel később, holttestének Bécsből való hazaszállítása és újratemetése során került újfent a figyelem középpontjába; műveinek 1886-ban megindított, tizenkét kötetes összkiadása rekanonizációs gesztusként is értelmezhető. Később elsősorban lokális jelentőségű, de a fővárosi irodalmi társaságok képviselőit is bevonó emlékűnnepélyek során került újra a sajtó nyilvánosságába. Ilyen tölgyének, majd a szülőházának emléktáblával való megjelölése is – és ezáltal kultikus zarándokhelyé, emlékhelyé tétele. Végül a nagy jubileumi évben, Petőfi és Madách mellett „elfelejtett centenárium”-ként aposztrofálva aktivizálódik újra emlékezte egy olyan ünnepséggel, amely nemcsak nyilvánosan elevénníti fel életét, munkásságát, viszonyát kortársaihoz, hanem felidézi és magába sűríti az összes korábbi emlékezetpolitikai gesztust.

Mindez pedig átöröklődik napjainkra is, a kerek évfordulók rítusának adaptációjával: 2018-at Enying Vas Gereben-emlékévvé nyilvánította az író születésének 195. és halálának 150. évfordulója alkalmából.

(A tanulmány rövidített változata az emlékév záróeseményén hangzott el 2018. december 3-án.)

A kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat öregcserkészeinek díszmenete Lengyeltótiiban, 1933-ban

Bevezető és a kérdés vizsgálata a két világháború között

Ha tömören szeretnénk megfogalmazni, hogy mit jelentenek a „szabadságjogok”, akkor azt mondhatjuk, hogy az *emberi természetből* fakadó jogok összességét. E jogok – tágabb értelemben – az alapjogok részét képezik, melyekhez hozzátartoznak a politikai jogok (például a választójog) is. Az utóbbiakra azonban e helyen nem térünk ki.

Kiemeljük viszont, hogy az egész jogrendszer a szabadságjogokon nyugszik: gyakorlásuk a magánjog szabályai szerint történik (például gazdasági társaság alakítása), a legfontosabb szabadságjogokat pedig a büntetőjog védi (például az emberölés vagy a lopás büntetőtörvénykönyvi tényállásai). Az „alapjog” elnevezés ezt fejezi ki. Az állam azonban közérdekből korlátozhatja a szabadságjogokat, sőt esetleg – például egy világháború idején – meg is szüntetheti azokat. Tomcsányi Móric, a két világháború közötti időszak neves közjogásza egyenesen azt állítja, hogy az egész közigazgatás nem más, mint az egyéni szabadság korlátozása. Ám épp ez a korlátozás az, ami a szabadságjogokat életre hívja, minthogy létezésüknek feltétele maga az állam, mellyel szemben megfogalmazódnak.

A két világháború közötti időszakban a szabadságjogok eredetét jellemzően vagy Rousseau-ra és az 1789-es francia forradalomra vagy a 17. századi angol jogfejlődésre, különösen a *Bill of Rights*ra (1689) vezették vissza. Mivel a trianoni tragédiát elsősorban a franciáknak tudták be, az angol előzményekre nagyobb szimpátiával tekintettek. Csekey István – 1931-től a szegedi jogi kar professzora – az 1946. évi alkotmány alapjogokat deklaráló preambulumaival kapcsolatban azt hangsúlyozta, hogy Magyarország „minden európai kontinentális államot megelőzve legelsőnek nyilatkoztatta ki az emberi szabadságjogokat elsődleges alakjukban 1222. évi Aranybullájában. A világon pedig csak egyetlen más állam előzte meg mindössze hét esztendővel: Anglia a Magna Chartájával.” Tény azonban, hogy hazánkban a szabadságjogok modern megfogalmazásának a dualizmus volt a nagy korszaka. A két világháború között – különösen a II. világháború előestéjén és alatt – azonban a szabadságjogok korlátozásai lettek a meghatározóak.

A személyes szabadság

E jog kezdetleges formáját így rögzíti *Aranybullánk*: „Azt is akarjuk, hogy a nemes embert sem mi, sem az utánunk való királyok soha meg ne fogják, vagy meg ne nyomorítsák valamely hatalmas kedvéért, hanem ha előbb perbe hivatott és rendes úton törvényt láttak reá”. Az élet és a testi épség biztonságán túl a 20. századra a személyes szabadságnak már számos további részjogosultsága is kialakult. Foglalkozhatnánk akár a lakóhely szabad megválasztásának jogával is, de itt csak a munkavállalás szabadságát és az életpálya megválasztásának jogát emeljük ki, melyet a két háború között sajátos céllal igyekeztek korlátozni. Ahogy Tomcsányi Móric fogalmazta, „törvényhozásunk ezt a korlátozást [...] nemzetünk érdekében szüksé-

gesnek tartotta, mert a zsidóságnak egyes, nemzeti szempontból nem asszimilálódott rétegének [...] nemzetellenes magatartása által s általában a zsidóknak egyes pályákon való aránytalan térfoglalása miatt a magyar faj [...] fejlődőképességét veszélyeztetve látta.”

Ezért – „közérdekből” – a kamara-rendszert az I. zsidótörvény (1938. évi XV. tc.) kiterjesztette: sajtókamarát létesített, amit később (1940) még a színházi kamara, a filmkamara és a zenekamara felállítása követett. 1941-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy művészeti kamarákat összefogó csúcskamara létesítését is elrendelte. A II. zsidótörvény szerint (1939. évi IV. tc.) a kamarákba és a felsőoktatási intézményekbe zsidó származású személyeket csak 6%-os arányszámban lehetett felvenni – ettől a Műegyetem közgazdasági karán 12%-ig el lehetett térni. (Az 1920. évi „numerus clausus” a tanszabadsággal összefüggésben lejjebb tárgyaljuk.) Továbbá zsidó származású személy állami tisztviselő sem lehetett, illetve időszaki lapnál – annak szellemi irányát meghatározó – pozíciót (például felelős szerkesztő) sem tölthetett be. A III. zsidótörvény (1941. évi XV. tc.) megtiltotta a zsidók és a nem-zsidók házasságkötését is.

Bár Tomcsányi azt nem vitatta, hogy e rendelkezések a jogegyenlőség elvével érintkezésben vannak, úgy látta, hogy „a jogegyenlőség fogalmilag nem matematikai egyenlőség, és a jogegyenlőséggel megfér a jogok és kötelezettségek aránylagosságának a szempontja”. Tény azonban, hogy az 1944-ben meginduló deportálásokkal immár a jogegyenlőség elvének totális félre tétele mellett egészében semmisült meg a magyarországi zsidóság személyes szabadsághoz való joga.

A vallásszabadság

E szabadságjog elvi szempontból onnan származik, hogy ha a hit külsőleg is megnyilatkozik, akkor érintkezésbe lép az állam jogrendjével is. A vallásszabadságot Magyarországon az 1608. évi koronázás előtti I. törvénycikk deklarálta, és a Horthy-korszak jogrendje is kiemelt helyet biztosított számára, mivel az állami és társadalmi rend szempontjából fontos tényezőként tekintett a vallásra.

Jól kifejezi ezt, hogy még a két háború közötti időszakban is működött a valláskényszer, ami azt jelentette, hogy 18 éves korukig valamely bevett vagy elismert vallásban kellett nevelni minden gyermeket. Ezután azonban a felekezetből ki lehetett lépni (a férjhez adott nő kiléphetett korábban is), illetve felekezetet lehetett váltani („vallásszabadság”).

Lényeges viszont, hogy a második zsidótörvény rést ütött azon a szabályon, amely szerint – 1848-tól kezdve – a polgári és politikai jogok gyakorlására már vallástól független volt. Az 1942. évi VIII. törvénycikk azonban úgy rendelkezett, hogy többé nem bevett vallásnak, hanem csak elismert vallásnak kell tekinteni az izraelita felekezetet. Ekkortól az a magyarországi baptista és mohamedán egyházakkal került egy szintre.

A gyülekezési jog

A gyülekezési jog azt biztosítja, hogy az állampolgárok közérdekű kérdéseket nyilvánosan megvitathassanak. Utoljára egy 1913-as belügyminiszteri rendelet szabályozta e jogot, erről szóló törvény még a Horthy-korszakban sem volt. Tomcsányi is úgy látta, hogy ez korabeli „közjogunknak fogyatékosága és szépséghibája”. Az akkori szabályok szerint nyilvános gyűléseket csak a rendőrhatalóság előzetes engedélyével lehetett szervezni. A politikai gyűléseket azonban – kivéve az olyan pártgyűléseket, melyeket a képviselőválasztások alkalmával tartottak – 1931-től egy kormányrendelet teljesen betiltotta. A rendőrhatalóság minden gyűlésen jelen lehetett – a politikai gyűléseken kötelezően jelen kellett lennie –, és azok feloszlátását is elrendelhetette, ha a közrend és közbiztonság szempontjából szükségesnek vélte.

Az egyesülési jog

Míg a „gyülekezés” az emberek közös célból való alkalmi tömörülését jelenti, addig az „egyesülés” (egyesület) alatt állandó jellegű társulásukat kell érteni. (Megjegyezzük, hogy a magánegyesületeken kívül közjogi egyesületek is vannak – például a szakmai kamarák vagy a helyi önkormányzatok –, de ezek a közigazgatás szervei közé tartoznak. A két kategória között létezik átmenet is, például a Magyar Tudományos Akadémiát lehet ilyen „közérdekű” egyesületnek tekinteni.)

Az 1938. évi XVII. törvénycikk jelentősége abban áll, hogy az egyesülési jogot korábban – még 1875-ben, alkotmányjogi szempontból igencsak kifogásolható módon – egy belügyminiszteri rendeletben szabályozták. Bár az egyesületek továbbra is csak belügyminiszter által láttamozott alapszabály szerint működhettek, e rendelkezés alól a politikai pártok kivételt képeztek. Erről a törvényjavaslat indokolása azt írja, hogy „ez a tétel a magyar alkotmányos jogi felfogásnak eszményi magasságba emelkedő megnyilvánulása”. Ugyanakkor teljesen új tilalom volt a törvényben, hogy az egyesületekben – és itt már a politikai pártokat is beleértve – nem lehetett esküt tenni engedelmesség vagy más lelkiismeretbeli kötelezettség megerősítésére. Igyekeztek tehát akadályozni a tekintélyuralmi törekvéseket.

Részben ezzel összefüggésben említünk meg egy 1938-as rendeletet is, mely szerint tilos volt a köztisztviselőknek olyan egyesületbe belépni, amelynek tagságát az állam törvényes rendjével nem lehetett összeegyeztetni. Továbbá a köztisztviselők hivatalos eljárásuk közben olyan jelvényt sem viselhetek, ami politikai párthoz való tartozásukat tüntette fel – igaz, ezt a szabályt jellemzően a kormánypártiak szegték meg. Végül, 1939-ben újabb kormányrendelet jelent meg a honvédelmi törvény felhatalmazása alapján, mely a háborús veszély időtartamára megtiltotta az újabb egyesületek alakítását.

A sajtószabadság

Egy országban akkor van sajtószabadság, ha a sajtó útján bárki szabadon közölheti gondolatát. A sajtószabadság magyarországi alaptörvénye a dualizmus idején, 1914-ben született, mely az illetékes ügyészségnek beküldendő, úgynevezett sajtórendészeti kötelespéldánnyól is rendelkezett. A '30-as évek végén a sajtószabadságot az „állami rend megóvása végett” jelentősen szűkítették. Az 1938. évi XVIII. törvénycikk szerint az időszakos lapok és hírlaptudósító újságok alapításához miniszterelnöki engedélyt kellett kérni. Emellett a belügyminiszternek változatlanul megmaradt az a joga, hogy a lapok további megjelenését az ország belső rendjének vagy külső biztonságának veszélyeztetésére hivatkozva megtiltsa. 1939-ben bevezették az előzetes sajtóellenőrzést (cenzúrát) is – a kormány az erre vonatkozó rendeletét a honvédelmi törvény felhatalmazása alapján bocsátotta ki. Pusztán érdekesség, hogy a sajtóbűncselekmények felett elvben még a Horthy-korszak vége felé is esküdtszék ítélt, noha már 1919-ben felfüggesztették az esküdtszék működését.

A tanszabadság

A tanulás alsó fokon inkább kötelesség, mint jog, melynek intézményes hátterén már a '20-as években sokat javítottak a klebelsbergi reformok. E folyamat azonban nem teljedhetett ki a második világháború kitörése miatt, pedig az 1940. évi XX. törvénycikk a hatéves mindennapi népiskolai oktatás nyolc évre hosszabbítását formailag már megvalósította. Úgy, hogy azt a kilencedik évben még gyakorlati gazdasági képzéssel is megtoldotta.

A tanszabadságnak a tanítási és a tanulási szabadság a két fő eleme, melyek közül csak az előző érvényesült korlátlanul a korszak felsőoktatási intézményeiben. A zsidó származású hallgatók egyetemi és jogakadémiai felvételét e „népfaj” országos számarányának megfelelően 6%-ra korlátozta a numerus clausus (1920. évi XXV. tc.). Igaz, az 1928-as módosítástól kezdve (1928. évi XIV. tc.) – egészen a II. zsidótörvényig – a felvételiknél már nem a „népfaji” hovatartozás, hanem az egyes foglalkozási ágakhoz tartozók gyermekeinek „megfelelő arányban” való bejuttatását tekintették kötelezőnek, azonban e szempontot is elsősorban a zsidósággal szemben alkalmazták.

A tanítási szabadság alapján minden egyetemi tanár saját tudományos meggyőződése szerint oktathatta tárgyát. A tanszabadság körében szokás szólni még a korabeli egyetemi autonómiáról is, bár ezzel az egyes részjogosultságaira tekintettel – például a doktori fokozat adományozása, az egyetemi magántanári képesítés, a tanszékek betöltésénél a jelölési jog, a fegyelmi hatalom önálló gyakorlása – az önkormányzati természetű jogok kapcsán célszerűbb foglalkozni.

A hatósági jogsegélyre való jog

E szabadságjog azt biztosítja, hogy az egyén hatóságok (azaz kényszerítő erejű intézkedésekre jogosult állami szervek) igénybevételével érvényesíthesse mindazokat a jogokat, amelyeket a jogszabályok megállapítanak számára. Ami e szabadságjog kialakulását illeti, az az „egyszerű” kérelmezési és panaszjogból fejlődött ki. Ez lehetővé teszi, hogy saját érdekéhez fűződő ügyben kérelemmel forduljon bárki a hatóságokhoz. (Megjegyezzük, hogy a Horthy-korszakban felszólalási joguk – *actio popularis* – is volt a honpolgároknak. Olyan ügyekben, ahol egyéni érdekeltységük ugyan nem forgott fenn, de közérdekű volt a sérelem.)

A két világháború közötti időszakban továbbra is az államfő maradt a kérelmek előterjesztésének legmagasabb fokú fóruma. A kormányzó általános főfelügyeleti jogkörében az illetékes minisztérium útján eljárhatott minden ügyben. Különleges ügycsoportot jelentett 1944-ben az egyes zsidó származású személyeknek a rájuk vonatkozó hátrányos jogszabályi intézkedések alóli kormányzói mentesítése.

A tulajdon sérthetetlensége

Már az *Aranybullában* olvashatjuk a következő rendelkezést: „A mely birtokot valaki méltó szolgálatjával szerzett, attól soha meg ne fosztassék”. „Régi” jog tehát a tulajdon sérthetetlensége, melynek modern alaptörvénye azonban szintén a dualizmus idején, 1881-ben keletkezett.

Bár már a Horthy-korszakban is elvileg csak törvényi alapon és közérdekű okból lehetett korlátozni a magántulajdont, a kisajátított ingatlanért – ahogy Tomcsányi fogalmazott – „rendszerint” csak kártérítést (ma: kártalanítást) kapott a tulajdonos.

A városrendezésről szóló 1937. évi VI. törvénycikk is lehetővé tette, hogy bizonyos esetekben kártalanítás nélkül vonjanak el az ingatlant. Például semmi sem járt a tulajdonosnak akkor, ha a városrendezési terv alapján épülő út céljára kisajátított terület mérete legfeljebb a telke eredeti területének egyharmada volt. Ha pedig az épület valamely része, akár pusztán a díszítésre szánt tornya a városrendezés esztétikai szempontjait sértette, lebontását az építésügyi hatóság az ezzel járó költség és kár megtérítése nélkül is elrendelhetette. Megemlítjük még, hogy a IV. zsidótörvény (1942. évi XV. tc.) úgy rendelkezett, hogy minden zsidó származású személy – legalábbis elvben – térítés mellett köteles gazdasági ingatlanait tulajdonul átengedni az államnak.

A nemzetiségi kisebbségi jog

Mindenekelőtt az a kérdés merül fel a „nemzetiség” szó használatával kapcsolatban, hogy mit is értünk „nemzet” alatt. Erre többféle válasz is született a korban,

melyek közül – az akkori közjog szempontjából – az akadémikus Tomcsányi álláspontját tartjuk irányadónak. Nézeteit a végletekig leegyszerűsítve akként foglalhatjuk össze, hogy a „nép” embertömeg, a „nemzet” államilag szervezett embertömeg, alkotmányjogi szempontból pedig a nemzet az államalkotó népességnek a király nélküli része. Jól látható, hogy Tomcsányi – mint a korabeli magyar közjog is – a „politikai nemzet” fogalmának talaján állt, aggályosnak találva a „kultúrnemzet”-felfogást. Úgy látta, hogy ha a magyar nemzetnek minden magyar a tagja a világon, akkor minden más nemzet is így értelmezheti a magyar területen élő nemzettagjaira, s ez súlyos következményekkel járhat. Gondoljunk csak Trianonra! Logikusan következik ebből az okfejtésből Tomcsányi azon közjogi nézete is, miszerint ha megszűnik egy állam, akkor vele együtt megszűnik a nemzet is.

A Horthy-korszakban a nemzeti kisebbségekre vonatkozóan (vagy az akkor már elterjedőben lévő új terminológia szerint: a nyelvi kisebbségekhez tartozókra) a Tomcsányi szerint „rendkívül méltányos szabályozást” adó 1868. évi nemzetiségi törvény és a trianoni békediktátum vonatkozó cikkei voltak hatályban.

A nemzetiségi jog arra terjedt ki, hogy a törvény előtt a nem magyar anyanyelvű honpolgárokat is egyenlőnek kellett tekinteni, illetve, hogy e személyek bizonyos korlátok között anyanyelvüket szabadon használhatják még az állami hatóságokkal való érintkezésben is.

Egy 1941-es kormányrendelet – az 1938 és 1941 közötti területgyarapodásokat követően – a nyelvi kisebbségi helyeken bevezette a tanköteles gyermekek teljes anyanyelvi oktatását. A kisebbségek autonóm közjogi testületként való elismerését azonban „államjogi nehézségek” miatt nem támogatták a korban. Tomcsányi is úgy gondolta, hogy ez már külön állami alakulás lehetőségét jelentené, ami a magyar állam egységét veszélybe sodorja. Ezért nemzetiségi egyesület csak irodalmi és közművelődési egyesületként létesülhetett.

Záró gondolatok

Rövid összefoglalásunk is nyilvánvalóvá teszi, hogy szabadságjogok léteztek a Horthy-korszakban is. Ám természetesen az is igaz, hogy a második világháború felé haladva és majd az alatt egyre inkább nőtt a korlátozások száma. A korlátozásokkal övezett szabadságjogokkal összefüggésben arra hívjuk fel a figyelmet, hogy a „korlátozott” szó nemcsak a korabeli szabadságjogoknak lehet jelzője, hanem az egész „rendszernek”: korlátozott volt a parlamentarizmus is („félparlamentális rendszer”), sőt még maga az államfői hatalom is a két háború közötti években. Ebből a szemszögből nézve mi elsősorban nem a szabadságjogok korlátozottságában látjuk a legfőbb problémát, hanem abban, hogy a jogegyenlőség elvének félre tételével egyes honpolgárok „szabadságát” eltérően szabályozták. E tekintetben a „zsidótörvények” vetnek fel súlyos elvi, morális és gyakorlati problémát.

Befejezésül utalnunk kell arra, hogy még a 19. század a szabadságjogok kiépülésének nagy időszaka, addig a 20. század azok összezsugorodásának a szakasza. De nemcsak hazai viszonylatban. A Horthy-korszak szabadságjogainak vizsgálatakor tehát figyelemmel kell lennünk a korabeli európai környezetre is, és érdemes azon eltűnődni, hogy például a fasiszta Olaszország vagy a náci Németország „jogi” fejleményeihez képest a magyar állam mégiscsak igyekezett kedvezőbb feltételeket teremteni. Mindazonáltal a világháborút és a holokauszt borzalmait követően „az állampolgárok természetes és elidegeníthetetlen jogait” az 1946. évi „kisalkotmány” rögzítette, 1948 decemberében pedig az ENSZ *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozata* is megjelent, hogy aztán ezeket a formailag meglévő jogokat 1947–1948 után hazánkban és a Szovjetunió érdekszférájába tartozó országokban is semmibe vegyék.

Lényegesebb jogforrások

A vallásszabadsághoz

- 1942. évi VIII. törvénycikk az izraelita vallásfelekezet jogállásának szabályozásáról

Az egyesülési joghoz

- 1938. évi XVII. törvénycikk az egyesülési szabadsággal elkövetett visszaélések megtorlásáról

- A m. kir. minisztérium 1938. évi 3.400. M. E. számú rendelete, az egyesületi tagságra vonatkozó rendelkezések ellen vétő tisztviselők és egyéb alkalmazottak fegyelmi felelősségre vonásáról

- A m. kir. minisztérium 1939. évi 8.110. M. E. számú rendelete, az egyesülési jog korlátozásáról

A sajtószabadsághoz

- 1938. évi XVIII. törvénycikk az állami rend megóvása végett szükséges sajtórendészeti rendelkezésekről

A tanszabadsághoz

- 1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról (numerus clausus)

- 1928. évi XIV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló 1920. évi XXV. törvénycikk módosításáról

- 1940. évi XX. törvénycikk az iskolai kötelezettségről és a nyolcosztályos népiskoláról

A tulajdon sérthetlenségéhez

- 1937. évi VI. törvénycikk a városrendezésről és az építésügyről

A nemzetiségi kisebbségi joghoz

- 1921. évi XXXIII. törvénycikk az Északamerikai Egyesült Államokkal, a Brit Birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről

HOLLÓSI GÁBOR: A HORTHY-KORSZAK SZABADSÁGJOGAIRÓL

„Zsidótörvények”

- 1938. évi XV. törvénycikk a társadalmi és gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról („I. zsidótörvény”)
- 1939. évi IV. törvénycikk a zsidók közeleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról („II. zsidótörvény”)
- 1941. évi XV. törvénycikk a házassági jogról szóló 1894: XXXI. törvénycikk kiegészítéséről és módosításáról, valamint az ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről („III. zsidótörvény”)
- 1942. évi XV. törvénycikk a zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól („IV. zsidótörvény”)

*Egy oldal a kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat
1930. évi naplójából*

VAMOS VIOLETTA: (B)IRODALOM: GYULAI PÁL AZ IRODALOM ÉLÉN

Szerkesztette, bevezetette AJKAY Alinka–CSÁSZTVAY Tünde

BUDAPEST, RECITI, 2018, 208 P.

„Óriási – nemegyszer heves indulatokat is keltő – vitákat kavart, hogy jelentőségét szépirói tevékenysége (...), irodalomszervezői tevékenysége vagy tanári, esetleg szerkesztői munkássága nézőpontjából elemezzük, és azokat (...) hogyan értékeljük” – olvasható a kötet bevezetőjében. Ez alapján az olvasó már sejtheti, hogy vitaindító kötetet tart a kezében.

Gyulai Pál (1826–1909) irodalomtörténész, író, költő és kritikus a romantikus és századfordulós irodalom meghatározó esztétája volt, akinek irodalomszemlélete egészen máig meghatározza a 19. századi irodalomról alkotott képünket. Ténykedése kétélű fegyver volt: ítélete felemelt és porba taszított. Azonban fáradozása nélkül nem úgy tekintenénk legnagyobb szerzőinkre – Katona Józsefre, Vörösmarty Mihályra vagy Petőfi Sándorra – mint ahogyan most látjuk őket. Gyulai Pál szerepét (bár szépirodalmi művei is vannak bőséggel) az irodalomtörténet-írás talán kevéssé hangsúlyozza, bár értékrendjének hatása – sokszor kimondatlanul – máig él. Irodalomszervező tevékenysége pedig máig meghatározó. Ebben nyújthat segítséget a kötet, ami a szerzők szándéka szerint hozzájárulhat ahhoz, hogy az utókor nagyobb figyelmet szenteljen neki, és értelmezze ellentmondásos, máig vitára serkentő tevékenységét.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense, Ajkay Alinka és az Irodalomtudományi Intézet osztályvezetője, tudományos főmunkatársa, Császtvay Tünde szerkesztésében látott napvilágot 2018-ban a Reciti Kiadó gondozásában a Reciti Konferenciakötetek („ReKonf”) második kiadványaként a *(B)Irodalom: Gyulai Pál az irodalom élén* című könyv, amely a 2017-ben, a PPKE BTK Irodalom- és Nyelvtudományi Intézete, a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Magyar Nemzeti Múzeum által közösen szervezett, Pázmány Péter Egyetemen megrendezésre kerülő, azonos című konferencián elhangzott előadásokból készült tanulmányokat gyűjti egybe. A konferencián elhangzott 14 előadás közül 10-ből született tanulmány. A szerkesztett kötet egy monográfia összeállításának igényességével és sokrétűségével készült. A tanulmánykötet – mintegy az Arany János Emlékév előhangjaként – a 19. század második fele irodalmi folyamatainak egyik jelentős résztvevőjét választja tárgyául: az irodalmi „véleményvezér”, Arany János közeli barátja és munkatársa, Gyulai Pál munkásságának és személyének bemutatását, illetve megítélését.

Gyulai Pál irodalomtörténeti munkásságának kettőssége szinte közhelynek számít az irodalomtörténetben, hiszen az egész magyar irodalomtörténet más lenne, ha Gyulai – meglehet, sokszor erőszakosan – nem állította volna össze a 19. század legfigyelemreméltóbb szerzőinek névsorát az utókor számára. Bizonyos megállapításai ma is helytállónak bizonyulnak, bár mások korrekciót, kiegészítést vagy átértékelést igényelnek. Az azonban bizonyos, hogy munkájával nagyban hozzájárult

ahhoz, hogy a későbbi korok számára is átélhető legyen a korszakot átítató életérzés: „a haza minden előtt”. A kötet bevezetője is erre az ellentmondásra igyekszik rávilágítani. Egyrészt több eltérő tónusú és attitűdű, Gyulairól szóló 19. századi, illetve jelenkori értelmezéssel (pl. Ady Endre, Reviczky Gyula, Hatvany Lajos, Eisemann György) vezeti fel a tanulmányokban tárgyalt problémákat, másrészt utal a Gyulai által mozgósított hatalmi játéktérre is (egyetemi katedra, akadémiai hely, Kisfaludy Társaság-beli elnöki szék, folyóiratok szerkesztése stb.): „Hosszan és sokakat idézhetnénk még, akik megpróbálták megfejteni, megmagyarázni a nagyon széttartó és egymástól nagyon különböző jellegzetességekből összeálló Gyulai Pál-jelenséget. Irodalomtörténeti jelentősége mégis megkerülhetetlen és vitathatatlan. Azaz, éppen hogy máig vitatott és vitatható. De ez azt is jelenti, hogy máig élő.” A kötet címében levő szellemes szójáték – „(B)Irodalom” – is ezt kétféle nézőpontot hivatott kifejezni.

A kötet a konferenciaprogram öt szekciójában (Gyulai-horizontok – Gyulai-hálózatok – Gyulai-irodalmak – Gyulai-kritikák – Gyulai művek) elhangzott előadásokat a szerkesztők a kötet áttekinthetősége miatt 3 főbb fejezet alá osztották (Hatások – Kapcsolatok – Művek). Minden fejezet előtt egy elkülönítő elválasztólap áll: ezeket – tanulmánykötethez szokatlan, de újító módon – a korszak élclapjából származó, Gyulai személyéhez kapcsolódó, az akkori közvélemény lenyomatát mutató karikatúrák díszítik. A frappáns ábrák könnyedebbé teszik a tudományos szövegek befogadását, mindamellett, hogy továbbra is hangsúlyozzák Gyulai megítélésének kettősségét, valamint a vizuális ábrázolások segítségével közelebb hozzák az olvasóhoz vizsgált irodalmárt, miközben magyarázzák és többletértelmezést is adnak a olvasottaknak.

A kötet első fejezete, a *Hatások* három tanulmányt tartalmaz (ide került a két leghosszabb terjedelmű írás: Császtvay Tündée és Ajkay Alinkáé), amelyek a Gyulai személyére „vonatkozó vagy az általa kiváltott hatásokat vizsgálják”.

Az első tanulmány szerzője, Imre László (a Debreceni Egyetem professor emeritusa) *Gyulai és a 21. század* című tanulmányában azokat az európai politikai és ideológiai eszméket veszi számba, amelyek meghatározhatták Gyulai gondolkodását, illetve a személyéről kialakult képet. Írásában többet kiemel a Gyulai által irodalmi kánonba emelt szerzők és műveik közül. Ez a kánon Imre szerint a 21. században is érvényesül, és bár korszakonként változó a megítélése, az iskolai tankönyvek súlypontjai máig is a Gyulai-féle struktúrán alapszanak. Jó példa erre az Imre által említett Gyulai-eszme, amely Széchenyitől származik, és a 20. század végére vált újra népszerűvé: „nemzeti identitásunk és speciális értékeink kibontakoztatásával adhatunk legtöbbet az emberiségnek”. (16. o.)

Császtvay Tünde, a kötet szerkesztője *Gyulai Pál tükörbe néz: Gyulai a kortárs újságok és élclapok visszfényében I, 1867-ig* című tanulmányát Gyulainak a népszerűségről írt szatírájának történetével (megjelenésével, fogadtatásával) indítja, miközben megvilágítja a Gyulai körül zajló, hangos irodalmi vitákat, a kortársak reflexióinak szatirikus hangvételű megnyilvánulásait és a sokféle Gyulai-akciót. Alapjában azonban azt a folyamatot ismerjük meg, mi is az a Gyulai-jelenség és annak hatás-

történetén vezet végig a szerző. Látjuk, hogy Gyulai milyen életstratégia alapján indul el és milyen eszköztárral építi ki útját az irodalmi mezőben, és jut mind előbbre a konkurens kortársak és csoportok megtámadásával, kiszorításával és e viták nyílt színre vitelével. Az elsők közt van, aki felismeri – akárcsak később majd Jókai vagy Mikszáth –, hogy a sajtónyilvánosságban való folyamatos jelenlét, láthatóság miként segítheti mind előbbre céljai elérése felé, és hogy maga a nyilvános térben is nyomon követhető örök harc és reflektorfény – mint hír-, információ-, sőt, botránytartalom – mennyire értékes lehet az egyéni előbbre jutáshoz, pozícionyeréshez és a felemelkedéshez, nem melleleg az elvi szintű vitapartnerek legyőzésére. A tanulmány bősséggel idézi meg a 19. századi forrásokat, köztük több mulatságos részlet is kiderül az olvasó számára, például hogy az újsághírek között megjelenő Gyulai-tartalmak egyszer tanári állás betöltésével kapcsolatban említik őt, máskor pedig a lakásába való betörésről tudósítanak. De végül is sokkal komolyabb dolgokról van szó, ahogy Császtvay Tünde írja az 1850-es évek irodalmi életéről: „Néhányan – ahogy Gyulai is – már az új sűrűsödési pontok kialakításán fáradoztak, ami nemsokára átrendezte a korábról ismert hálózatokat. Az összeszűkülő irodalmi piacon egyre többen igyekeztek nyilvános teret, némi megélhetést, anyagi megbecsülést, sőt idővel hírnevet és hatalmi pozíciót keresni. Gyulai Pál az 1849-es történelmi trauma utáni paralizált állapotokat – másoktól eltérően – sokkal inkább a kinyíló lehetőségek folytonos kereséseként élte meg, és mindezt általában erőszakos és erőszakolt láthatósággal intézte. A sok-sok évig még nagyon szűk irodalmi élet keretrendszerébe óriási energiával vetette bele magát, és nemegyszer ezt már ekkoriban is az irodalom harcmezéjén hangos rohammal indított expanzív harccal végezte. Az ellenségkép megfogalmazásán – illetve megfordítva, a saját érdekcsoportja nézőpontjából a dinamizálni akaró csoportképző erejű felhíváson – túl azonban Gyulai akciója az irodalmi közélet vezető/meghatározó pozícióinak újraosztását és a Petőfi után szabadon maradt úr utódlási kérdését is megnyitotta.” (34. o.)

Ajkay Alinka, a kötet másik szerkesztője „*Aki sokat vasalt*” – Gyulai Pál verseléséről című írásában Gyulai lírájába nyerünk betekintést. A szerző verselési sajátosságokat tekintetbe véve gyűjti össze részletesen, hogy bizonyos Gyulai-szövegeknek melyik híres költő szövegei (Bersenyi, Vörösmarty, Arany illetve Petőfi stb.) szolgáltatták az alapját. Ajkay Alinka gazdag gyűjteményét adja a versreminiscenciáknak, miközben tanulmánya nem nélkülözi a könnyed humort sem („Míg Petőfi verse egy fiatal, féktelen, duhaj feleségcsúfoló, addig Gyulai a cseresznyefát szólítja meg – valljuk be, hallatlanul sután.”). Mindazonáltal konklúzióként nem e szövegek jogtalan eltulajdonításaként, hanem versengési szándékként értelmezi Gyulai versszerzői gyakorlatát: „Gyulai Pál számára a nagy elődök és kortársak követése mind tematikailag, s még inkább formailag alapvető költői magatartásnak tűnt. Azonban számára nem pusztán utánzásról van szó ilyenkor, hanem eljárása sokkal inkább az antikvítás aemulatio-fogalmához, azaz a versengve utánzás gyakorlatához hasonlítható. Gyulai verseiben egyrészt tisztelettel hajlik meg a rangos, elismert és példaadó költőelődök előtt, másrészt válaszképpen költőként versengve utánozza őket, reflek-

tál motívumaikra, témáikat aktualizálja – és mindezzel példaképeinek utódként, költészetük folytatójaként és örököseként jeleníti meg magát. [...] Mégis, Gyulai Pál korántsem költői anyag nélküli, csupán költői elődeinek versét vasaló, egyszerű epigon. Eljárásával és költészeti megoldásaival a saját költészetében kívánta/próbálta megvalósítani az általa elvárt költészeti és népnemzeti mintát és ideált, vagyis azt, hogy a magyar líra témájában és formailag ne gyökeresen új elemek beemelésével, radikális változásokkal fejlődjék, hanem a hagyományok megőrzésével, a nagy elődökkel versengve, finom, árnyalatnyi haladással hozza létre a saját, egyéni hangját.”

A kötet Kapcsolatok című, Gyulai kapcsolati rendszerét vizsgáló fejezetének első tanulmánya Korompay H. János (az Irodalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója, az MTA doktora) *Gyulai Pál és Horváth János* című dolgozata. Ebben a szerző Gyulai Pálról mint egyetemi tanárról értekezik, és tanítványára, a később meghatározó munkásságú irodalomtörténészre, Horváth Jánosra tett hatásával foglalkozik, és kitűnő elemzését adja nem csupán Gyulai tanári munkásságának, de értékrend-teremtő normarendszerének utóéletének is. Amint az Korompay kutatásai-ból kiderül, Horváth János nagyon komoly indítást kapott Gyulaitól és meghatározó volt irodalom- és történelemszemléletére is. Emellett azonban Korompay figyelmeztet arra, hogy „az irodalomtudomány milyen módon nem tudta hitelesen bemutatni az egymással szembenálló szemléletek történetét, s hogy nem szabad a múltbeli vitákat jelenbeli, tehát döntést kívánó problémaként bemutatni, nagy tanulságként a Gyulai-hagyomány feldolgozása számára.” (109. o.)

Kosztolánczy Tibor (az ELTE habilitált adjunktusa) tanulmánya, a *Gyulai Pál utolsó nyilatkozata. Kontextus, újságírói morál, homály* című írásában Gyulainak a *Nyugat* körül szerveződő irodalmi csoportosulásokról alkotott képére fókuszál, és a Gyulai-képet a nemzetköziség, illetve a modernség ekkor különösen izzó kérdéskörének kontextusában vizsgálja. Az idős Gyulait egy, a legújabb irodalomról vallott interjújának példáján keresztül mutatja be, mikorra elvesztette korábbi meghatározó szerepét, és megtapasztalhatta, hogy az előző évtizedekben általa is használt sajtó és korabeli média miként működik és üthet vissza.

Porkoláb Tibor (a Miskolci Egyetem docense) tanulmánya Gyulaira mint irodalomszervezőre fókuszál. Porkoláb Gyulai Pál azon emlékbeszédét vizsgálja, amelyet már idős emberként, a Csonka torony-beli Arany Emlékmúzeum avatásán mondott el. Igen érdekes az a témafelvetés, ahogy Porkoláb Tibor ennek az egyetlen eseménynek a kapcsán a Gyulai-vizsgálatokba Arany János személyét is bevonja, bemutatva a Kisfaludy Társaság (amelynek korábban Arany János, majd később maga Gyulai is az elnöke volt) és a Petőfi Társaság közti ellentétet. A tanulmány betekintést enged a 19. század végi irodalmi életben jelenlévő hatalmi játszmákba is: „Új lakosok jönnek, régiek, takarodjatok el ti!” (141. o.).

A fejezet utolsó tanulmánya Török Zsuzsa (az Irodalomtudományi Intézet tudományos munkatársa) írása a *Gyulai Pál, az epés kritikus* címet viseli: az írás egy izgalmas nyomozásra invitálja az olvasót, amely során a szerző nyomába ered az epe és az epéhez kapcsolódó köznyelvi fordulatok 19-ik századi értelmezésének. Szerin-

VÁMOS VIOLETTA: (B)IRODALOM: GYULAI PÁL AZ IRODALOM ÉLÉN

te Gyulai megjegyzései ugyanis nemcsak átvitt értelemben véve voltak „epés”-nek mondhatók, de gyakran szenvedett is epebántalmaktól. Török Zsuzsa arra a kérdésre keresi a választ, van-e összefüggés a Gyulai szövegeiben előforduló testérzet-metaforák és az életrajzi személy valós fiziológiai érzeteinek kifejezései között.

A kötet harmadik, Művek című fejezetébe Gyulai Pál egy-egy szépirodalmi művéről szóló tanulmányok kerültek. A nemrégiben fiatalon elhunyt Tarjányi Eszter egyik utolsó, *A szerepkényszer dilemmái* című tanulmányában – melyet családja segítségével vettek gondozásukba – egy Gyulai-novella lehetséges értelmezéseiről szól. *A vén színész* című szöveg Tarjányi szerint a korszak világirodalmában egyre divatosabbá váló művészregények egyik első magyarországi példajaként értelmezhető, amelyben Gyulai Petőfi Sándornak *A hóhér kötele* című regényére is reflektál. Tarjányi álláspontja szerint nem zárható ki a lehetőség, hogy Gyulai eleve korrekciós szándékkal nyúlt a Petőfi-szöveghez.

Ratzky Rita *A Petőfi Sándor és lyrai költészetünk című kismonográfiáról* című tanulmányával, Medgyessy Zsófia *A magyar Rip van Winkle: Anakronizmus és nemzeti identitás metaforikus megjelenése Gyulai Pál regényében* című írásával gazdagította a kötetet. Ez utóbbi Gyulai *Egy régi udvarház utolsó gazdája* című kisregényének esetleges Washington Irving-szövegelőzményének lehetőségét vizsgálja, s a nemzetközi irodalmak bekapcsolásával kibővíti a mű értelmezési terét.

A *(B)Irodalom* több olyan témát igyekszik tehát a kutatás homlokterébe állítani Gyulai személye és munkássága kapcsán, amellyel az irodalomtörténet már régóta adós.

Lengyeltóti cserkészek fogadalmtétéle 1933-ban, háttérben a kaposvári 151. sz. Turul Cserkészcsapat öregcserkészei

Recenzió Szemes Péter, „Testvér a csillagokkal” – írások Utassy Józsefről című kötetéről

„Meg nem halhatok én teljesen” – hangzik a cím horatiusi idézete Devecseri Gábor fordításában. Túlzás nélkül állítható, hogy az „ércnél maradandóbb” életművet alkotó Utassy Józsefre ugyanúgy igaz e szentencia, mint a neki emléket állító és korpuszát egyedülálló módon értelmező irodalomtörténész-esztétára, Szemes Péterre.

Utassy József a 20. század második felének egyik legnagyobb magyar költője volt. A kritika már első, 1969-ben megjelent *Tüzem, lobogóm!* című kötetének megjelenésekor úgy aposztrofálta, mint a század Petőfijét. De mit is jelent tulajdonképpen az irodalmi nagyság? Mitől nevezünk „nagynek” és „jelentősnek” egy irodalmi művet? Pilinszky János a vele készített *Hűség a labirintushoz* című interjúban a következőképpen fogalmazza meg a kérdésre a választ: „A nagy drámák mélyén, dübörögve vagy csendben ott gurul, mint egy vasgolyó, hogy egyek vagyunk. A hősök vívják a maguk párharcát, és a mélyben gurul ez a golyó. A nagy művekben. Többnyire csöndben.” Vagyis közös emberi sorsunk, és közösek a létproblémáink is. Úgy vélem, hogy ez a vasgolyó jól érzékelhetően gurul Utassy József költészetében is csakúgy, mint Szemes Péter róla szóló kötetében.

Utassy életművének recepciója igen gazdag. Nagy Gábor irodalomtörténész kimerítő és pontosan tájolt nagymonográfiát írt róla, mely 2018-ban jelent meg a Magyar Művészeti Akadémia *Közelképek írókról* című portrészorozatában. Legutóbb pedig 2020-ban jelent meg összefoglaló kritikai esszékötet munkásságáról a kaposvári Pannónia Kulturális Egyesület kiadásában, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával Szemes Péter tollából, melyről az alábbiakban részletesebben esik szó.

Szemes Péter Utassy-könyve voltaképpen egy olyan – tanulmányokat is tartalmazó – esszékötet, mely Utassy József életművének teljes vertikumát igyekszik átfogni. Nem csupán Utassy valamennyi megjelent verseskötetéről és drámájáról, de a róla szóló szekunder irodalomról és költészetének fő témáiról is tartalmaz kritikai írásokat. A könyvészetileg igényes kivitelezésű kötet szinte egyetlen hiányosságaként a borító könnyen leváló védőfóliája említhető, melyet az esztétikus és találó borítóterv, a szoros ragasztókötés, valamint a jó tördelés és pontos korrektúra bőségesen ellensúlyoznak.

Tartalmilag a 244 oldal terjedelmű kötet három fő szerkezeti egységre tagolódik. A *Száll az ének* című fejezetben a szerző tizennégy kritikai írásában veszi sorra Utassy versesköteteit, a *Van egy világ* című rész hat dolgozata főként az Utassyról megjelent monográfiákat, gyűjteményes- és emlékköteteket állítja fókuszba, míg a harmadik *Tollrajz* című szerkezeti egység szintén hat tanulmányt tartalmaz Utassy költészetének fontos motívumairól, jellemzőiről.

A kötet legnagyobb nívója, hogy a szerző rendkívüli meggyőző erővel mutat rá: Utassy dacos szembenállását az Istennel, életművének egy különös, ám a korpuszba mégis szervesen illeszkedő darabja változtatja térdet hajtó odafordulássá, bé-

keajánlattá. A szóban forgó mű – egyetértve Szemes Péter véleményével – az Utassy életmű kitüntetett darabja nem más, mint egy verses formában írott dráma, a *Betlehem csillaga*. A mű eredetileg Illés Lajos rockoperájához készített szövegkönyvként íródott, ám teljes értékű irodalmi műként megjelent a *Tiszatáj* folyóiratban, és javított formában része *A kikelet fia* című gyűjteményes kötetnek is. A *Betlehem csillagát* éppen húsz esztendővel ezelőtt mutatták be a Thália Színházban, Vidnyánszky Attila rendezésében, akinek ez volt az első magyarországi munkája.

Szemes Péter szép ívvel rajzolja meg, milyen fájdalmas és keserves út vezetett Utassy költészetében az Istent számonkérő, tagadó, káromló hangoktól a „Hozsánna Isten, hozsánna néked!” köszöntéséig. Fájdalmas, ugyanakkor mélységesen emberi, őszinte, tartással végigjárt egyenes út. Ahogyan a szerző interpretációjából mindenki számára nyilvánvalóvá válik: Utassy Józsefet életműve a magyar irodalom legnagyobbjainak pantheonjába emeli, költészetének csillagfényében Krisztus arca tükröződik. Mindannyiunk valódi arca.

A 84–151. sz. kaposvári csapat kirándulása 1924. március 13-án a töröcskei erdőbe. Középen a parancsnok, Márkus, Sey és Fekete csapattisztekkel

Megemlékezés dr. Bakay Lajos tudós orvosprofesszorról

A 2020. esztendő dr. Bakay Lajos orvosprofesszor születésének 140. évfordulója volt. A neves tudós életútjának somogyi vonatkozásai is vannak. Sok időt töltött Balatonlellén, ahol emlékhelyet is kialakítottak a tiszteletére. Fáradságos, nehéz munkával járó életpályáján Balatonlelle a nyugalom, a pihenés napjait jelentette számára.

1880-ban született Hódmezővásárhelyen, és 1959-ben hunyt el Budapesten. Szülővárosa az Alföld fontos gazdasági és kulturális központja. A nemesi családjuk egy része az ősi fészekből, a felvidéki Bakabányáról került Békés vármegyébe. Az édesapa, az idősebb dr. Bakay Lajos (1846–1905) Hódmezővásárhelyen a közkórház igazgató főorvosa volt.

A fiú, az ifj. dr. Bakay Lajos 1903-ban szerezte általános orvosi diplomáját a Budapesti Tudományegyetemen. (Az egyetem akkor még nem viselte az alapító Pázmány Péter nevét, a névfelvétel csak 1921-ben történt meg.) Az Anatómiai Intézetben a Lenhossék orvostudós család 3. generációjához tartozó, híres Lenhossék Mihály (1863–1937) tanársegéde lett, majd 1913-ban sebészeti műtétanból magántanári képesítést szerzett. A sebészi pályán dr. Dollinger Gyula (1849–1937) sebészprofesszor tanítványaként indult el.

Az 1912. esztendő jeles fordulópont a magyar tudománytörténetben. Ebben az évben szentesítette az uralkodó a XXXVI. törvénycikket, amely Magyarország 3. és 4. tudományegyetemének felállításáról szólt, Debrecenben, illetve Pozsonyban. A Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvosi Fakultásának Sebészeti Klinikájára dr. Bakay Lajos kapott professzori kinevezést. Ez 1914-ben történt.

Bakay pozsonyi karrierjében legalább két tényező alapvető szerepet játszott. Az egyik, hogy Budapesten, a Dollinger-féle sebészeti iskolában és több európai nagyvárosban a negyedik évtizedében járó, viszonylag fiatal ember gazdag szakmai tapasztalatokra tett szert. A másik tényező az, hogy Bakayban mindig is voltak hazafias, nemzeti érzések, amelyek őt arra sarkallták, hogy egy új, induló magyar egyetem felfejlődésében segédkezzék. (Emlékezzünk arra, hogy Klebelsberg szerint háromféle hazafiság létezik: kesergő, túlzóan dicsekvő és alkotó. Bakayt pedig az alkotó hazafiság jellemezte.)

A trianoni diktátum következtében a pozsonyi egyetem is a határainkon kívülre került. Az ottani képzések egy része egy rövid ideig Budapesten folytatódott, majd a kormányzó, a miniszterelnök és a kultuszminiszter összehangolt munkája nyomán a Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Pécssett nyert végleges elhelyezést. Így került az orvosképzéssel együtt Bakay is a mecsekaljai városba, sebészprofesszornak. Miután itt felépítette a Sebészeti Klinikát, 1926-tól ismét a budapesti egyetem (akkor már Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem) rangját emelte működésével.

Mindkét egyetemen (Pécssett is és Budapesten is) rektori tisztséget is viselt. Tudományos munkásságának középpontjában állt a nyelőcső-sebészet (a szükü-

letek plasztikai megoldása), a vérátadás, a véralvadás, a sebgyógyulási és törésgyógyulási zavarok vizsgálata. „Bakay szenvedélyes tudós, kísérletező kedvű sebész és mélyen hívő, a szakmai alázatot is hirdető keresztény volt” – írták róla *A pécsi orvosképzés intézetei és klinikái 1918–2008* című kötet szerzői (felelős szerkesztő BENKE József, Pécs, 2008.). Hitbéli, vallásos elkötelezettsége is magyarázza, hogy egy ideig a Fehér Kereszt Gyermekkórház sebész főorvosa volt. Pécsi évei alatt nagy öröm volt számára, amikor 1923-ban létrehozták Sopronban a pécsi egyetemhez csatoltan az Evangélikus Teológiai Fakultást.

Bakaynak döntő szerepe volt abban, hogy az 1920-as évek első felében a pécsi és a baranyai lakosok a kor világszínvonalán álló sebészeti ellátásban részesülhettek. Bakay állította fel az első magyarországi, rendezetten és folyamatosan működő véréadó központot is, ami a színvonalas és biztonságos sebészeti ellátásnak fontos feltétele. Bakay vezetésével már Pécsen is végeztek transzplantációs kísérleteket.

Bakay kezelőorvosa volt gróf dr. Teleki Pál (1879–1941) miniszterelnöknek is. Teleki holttestének a vizsgálatában is részt vett. Az öngyilkossággal kapcsolatban a vizsgálat bizonyos fázisaiban kétségei merültek fel, és az ő szakvéleménye alapján vált lehetővé a volt miniszterelnök egyházi temetése. (Teleki halálának egyes részleteiről egyébként ma is többen eltérően vélekednek.)

Bakay Lajos 1930. október 21-én megkapta a Corvin-koszorú kitüntetést. Nemeskürty István írta a Corvin-kitüntetettek jegyzékéről, hogy: „Ez a névsor a két háború közötti igényes magyar kultúrpolitika hű tükré.” Valóban előkelő a névsor, közöttük van Bartók Béla, Kandó Kálmán, Kodály Zoltán, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Bajor Gizi, Zilahy Lajos, Molnár Ferenc, Tormay Cécile, Szent-Györgyi Albert, Aba-Novák Vilmos, Nyirő József, Tamási Áron és mások a magyar kultúra területéről. Egyéb magas színvonalú elismeréseket is kapott. Bakayt Horthy Miklós kormányzó 1938-ban a Magyar Érdemrend Középkeresztjével tüntette ki. Tagja volt az Országgyűlés Felsőházának – mint a magyar egyetemi élet prominens képviselője. Ellátta az Országos Orvosi Kamara elnöki tisztségét is.

Bakay nagy tudós, kiváló sebészprofesszor volt. Igen jelentős társadalmi elismerései – nem érdemtelenül – a Horthy-korszakhoz kötődtek. 1945 után munkássága olyan minőségben folytatódott, amelynél (szakmai-tudományos rangja szerint)

Prof. dr. Bakay Lajos

(MATTYASOVSKY-ZSOLNAI László festménye)

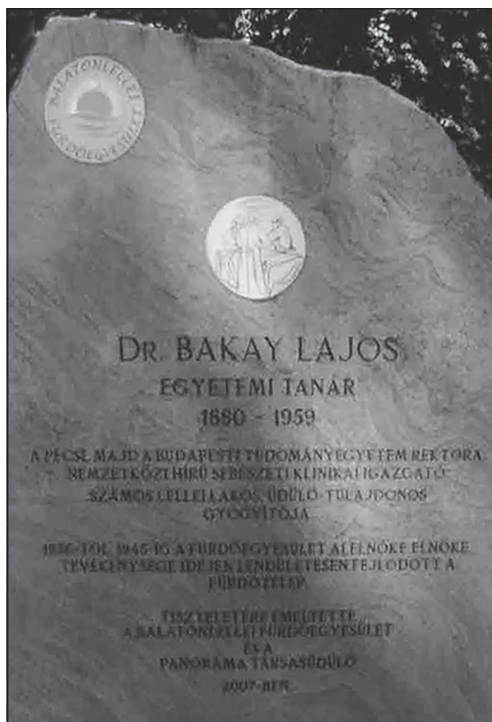
méltóbbat is megérdemelt volna. Hite és a jó ügy szolgálatával járó nyugodt, kiegyensúlyozott ereje, meggyőződése átgátította a nehézségeken.

1945 után még majdnem másfél évtizedet élt. 1959-ben sok-sok ember tisztelete és megbecsülése kísérte utolsó útjára Budapesten, a Farkasréti temetőben.

Dr. Bakay Lajos balatonlellei emlékkövén a következő szavak olvashatók. „Dr. Bakay Lajos egyetemi tanár 1880–1959. A pécsi, majd a budapesti tudományegyetem rektora, nemzetközi hírű sebészeti klinikai igazgató, számos lellei lakos, üdülő-tulajdonos gyógyítója. 1936-tól 1945-ig a fürdőegyesület alelnöke, elnöke. Tevékenysége idején lendületesen fejlődött a fürdőtelep. Tiszteletére emeltette a Balatonlellei Fürdőegyesület és a Panoráma Társasüdülő 2007-ben.”

Nagyon idős balatonlelleiek közül néhányan még ma is emlékeznek rá, és kegyelettel gondolnak a tudós professzorra.

Kaposvár, 2020. december hónap

Dr. Bakay Lajos

EGYETEMI TANÁR

1880–1959

Orvos, professzor,
sebészeti klinikai igazgató emlékköve
Balatonlellén,
a Köztársaság útja 19. sz. alatt áll.

DR. KOVÁCS KÁLMÁN ÁRPÁD: DR. MAGYAR KÁLMÁN (1943-2020)

2020. november 9-e hajnalán életének 77. évében eltávozott közülünk dr. Magyar Kálmán. A Magyar Nemzeti Történeti Társaság alapító elnöke Érden született 1943. okt. 22-én. Az 1956-os forradalmat érett ifjúi fővel élte meg, érdekeseményeinek hűséges krónikásává válhatott. Történelem-régészet szakos végzettségét az ELTE Bölcsészettudományi Karán szerezte 1963 és 1968 között László Gyula tanítványaként. Egyetemi doktori fokozatát is itt szerezte 1973-ban summa cum laude eredménnyel. A Budapesti Műszaki Egyetem Építészmérnöki Karán 1979 és 1983 között műemléki szakmérnök végzettséget szerzett. 1970-ben állt a Rippl-Rónai Múzeum szolgálatába régész-muzeológusként. Felesége, Hrotkó Zsuzsanna szintén a Múzeumban dolgozott 40 évet. Két gyermekük született: Gergely (1977) és Máté (1987).

Dr. Magyar Kálmán szakmai előmenetele során régész-főmuzeológusként, múzeumi főtanácsosként, majd neves tudományszervezőként, tudomány-népszerűsítőként szolgálhatta a magyar nemzeti kultúra ügyét. Kutatási szakterületén, a magyar honfoglalás- és a középkor időszakát illetően maradandó eredményeket mutatott fel. Somogy megye feltárásait végezhetette, majd vezethette. Számos kiemelkedő eredményt ért el a somogyi nemzetségi központok, várak, királyi udvarhelyek és a különböző egyházak feltárásával. Nagyszabású kutatásai Somogyvár, Segesd, Bodrog-Alsóbü, Babócsa, Siófok (Balatonszabadi) és Kaposvár területére estek. Magyar Kálmán munkatársával, Nováki Gyulával három évtized alatt elkészítette és kiadta Somogy megye középkori várainak teljes kataszterét. Feltárta Szatmár megye legkorábbi vár- és monostoros központját, Sárvárt, melynek régészeti anyagából 1988-ban Nagyecsedden nyílt múzeumi kiállítás. Szinte az összes somogyi város, köztük Kaposvár Árpád-kori, középkori történetét rekonstruálta különböző monográfiákban. Legutóbbi kutatásaival visszatért Kaposvár közelébe, ahol élete legkiemelkedőbb eredményeit érte el.

A régészetben közmondásos „Mindenkinek megvan a maga Halimbája” elv alapján a bodrog-alsóbüi nemzetségi központ tette nevét egyszer s mindenkorra ismertté a történelem iránt érdeklődő szélesebb közönség előtt. Nemcsak hogy sikerült meghatározni az első somogyi nemzetségi központot, hanem 1999. március 24-én a régészeti feltárás során megtalálta, majd sikeresen datálta (a 10. század elejére) azt a rovásfeliratot tartalmazó fújtató fúvókát, amelyeknek jelei a székely-magyar rovásírással rokoníthatóak, és a „fú” igéből származtatott értelmet nyertek. Ez a konszenzusos megfejtés egy ragozott igealak formájú teljes mondat formájában a tihanyi apátsági alapítólevélhez képest másfél évszázaddal korábbra vitte a magyar nyelv írásosan dokumentált történetét.

Közel 200-ra tehető tudományos közleményét és tíz önálló monográfiáját elsősorban somogyi tudományos témákból írta. Széles nemzetközi kitekintéssel rendelkező tudós volt. Régészeti leletanyag alapján dokumentálta és írta le Somogyország középkori francia, horvát és tágabb értelemben vett délnémet kapcsolatait. Eredményeit Londonban, Párizsban, Saint-Gillesben, Zágrábban, Zürichben, Felsőőrben nemzetközi konferenciákon ismertette. Az általa feltárt leletanyag legszebb

darabjai nemzetközi kiállítások anyagát gazdagították, és ezek a kiállítás katalógusaiban is bemutatásra kerültek. Kilenc alkalommal járta be az Amerikai Egyesült Államok magyar egyesületi világát, és tartott ezen körökben nagy figyelemre méltított tudományos előadásokat, könyvbemutatókat. Széleskörű tudományos és tudomány-népszerűsítő tevékenysége révén közel harminc külföldi és hazai szakmai társaság választotta tagjai, illetőleg vezetői közé. Aktív irányítója volt a kaposvári Múzeumbarát Körnek, 2007 óta a Somogyi Reneszánsz Szövetség alapító elnökeként is tevékenykedett. Az általa gondozott tudományos körök országos és kaposvári rendezvényeit neves tudósok fémjelezték. Megszervezte, szerkesztette a Magyar Nemzeti Történelmi Társaság könyvkiadását. A Mártírok és Hősök Közalapítvány elnökeként is kiváló munkát végzett. A világháborús hősök szobrának, névsorának elhivatott ápolójaként méltán érdemelte ki „A kegyeleti kultúráért” kitüntető címet.

1990-ben aktív politikusként megalapítója és első megyei elnöke volt a Kereszténydemokrata Néppártnak és a Szent Korona Társaságnak. Különböző iskolai, honismereti tevékenységek, vetélkedők, pályázatok szervezésével, segítésével, bírálatával rendszeresen segítette az ifjúsági tudományos önképzést.

Dr. Magyar Kálmán nemzeti történelmünk és kultúránk értékeinek terjesztője és hiteles bemutatója volt. Jelen emlékezés íróját kétszer hívta meg a Magyar Nemzeti Történelmi Társaság közönsége elé. Hálás szívvel emlékezem arra az érzékre, amivel az idős kolléga bölcsességével mutatott rá, hogy a speciális kutatási téma felé elejtett utalások is mennyi érdekfeszítő ismeretlent tartalmaznak, amely egy újabb alkalommal bővebb kifejtésre vár, a társaság ajándékként kapott kiadványokban pedig saját történelmi munkámat is tevőlegesen segítő művekre ismerhettem.

Munkássága elismeréseként dr. Magyar Kálmánt Segesd és Bodrog község Önkormányzata díszpolgárává választotta. Kaposvár a Város Szolgálatában kitüntetésben részesítette, Somogy megye alkotói díjjal tüntette ki.

Drága Kálmán Bátyánk! A boldog feltámadás keresztényi reményében régi köszöntéssel búcsúzunk Tőled: „Sit terra Tibi levis!”